

PROGRAM
GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY

Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna
we Wrocławiu

WRO0074570

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY

WYDANIE PIĄTE

CENA 2 zł 80 gr.

LWÓW — 1931
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna
we Wrocławiu

WRO0074570

Centralna Bib. Pedagogiczna
 Wrocław
 Nr. Inw. *4458*

muzeum

PRZEDMOWA DO WYDANIA PIERWSZEGO.

Program niniejszy jest przeznaczony dla pięcioletniego gimnazjum państwowego (gimnazjum wyższego), które się wspiera na siedmioletniej szkole powszechnej, lub też narazie na trzyletniem gimnazjum niższem. Wynika stąd, że pierwsza klasa gimnazjum (wyższego) odpowiada klasie czwartej gimnazjów ośmioletnich, druga—piątej i t. d.

W celu ułatwienia orjentowania się w nowej numeracji klas każdą klasę w Programie oznaczono podwójnie: pierwsza cyfra jest jej numerem porządkowym w gimnazjum ośmioletniem, — druga, umieszczona w nawiasie, oznacza jej miejsce w gimnazjum pięcioletniem.

Gimnazjum (wyższe), poczynając od IV (I) klasy, dzieli się na typy, zwane wydziałami. W każdym z tych wydziałów inna grupa nauk została wyposażona większą ilością godzin szkolnych, a to w tym celu, aby nauczyciel tu właśnie mógł w całej pełni zastosować najlepsze metody nauczania, na co zwykle brakuje czasu przy jednakowem uwzględnianiu w planie godzin wszystkich przedmiotów szkolnych. Nie przesądzając, na wiele wydziałów może się gimnazjum (wyższe) w ten sposób zróżniczkować w przyszłości, Ministerstwo narazie wydaje programy dla trzech jego wydziałów: matematyczno-przyrodniczego, humanistycznego i klasycznego. Program pierwszego z nich wspiera się na grupie nauk matematycznych i przyrodniczych, drugiego — na języku ojczystym, historii i łacinie, wreszcie trzeciego — na filologii klasycznej. W każdym z tych wydziałów zwrócono baczną uwagę na przedmioty ojczyste, a zwłaszcza na język polski. To też wszędzie zarówno ilość godzin, jak programy tych przedmiotów są tak ułożone, aby młode pokolenie mogło dobrze poznać i głęboko umiłować Polskę zarówno dawną jak współczesną.

Ministerstwo świadomie dążyło do tego, aby plan każdego typu szkoły średniej stanowił organicznie związaną całość o wyraźnie zarysowanej fizjognomji, nie zaś powstały z szeregu kompromisów luźny zlepek najrozmaitszych przedmiotów szkolnych. Chodziło o uwzględnienie różnych rodzajów uzdolnień i kierunków zamiłowań; chodziło o stworzenie szkoły, wychowującej skupione umysły i pogłębione charaktery. Rozproszony i pozbawiony myśli przewodniej plan szkolny nie tylko nie sprzyja osiągnięciu tych celów, lecz nawet w dążeniu do nich stanowi bardzo poważną przeszkodę.

Im silniej jednak w każdym z tych planów zaznaczyła się dążność do skupienia wszystkich przedmiotów nauczania dokoła wspólnego ośrodka, tem bardziej należy przestrzec czytelnika przed ograniczeniem się do przestudjowania jednego tylko przedmiotu i ocenianiem całości z punktu widzenia jednego takiego szczegółu. W ten sposób nie można zrozumieć nie tylko całości planu, ale nawet planu poszczególnego przedmiotu, zarówno bowiem wyznaczona nań ilość godzin, jak jego program, zależą od roli, która mu przypadła w całości. Kto nie rozumie, dlaczego jakiś przedmiot potraktowano w ten, a nie inny sposób, niech ogarnie myślą całą budowę, a wówczas niejedno mu się z pewnością wyjaśni; wówczas też dojdzie zapewne do przekonania, jak trudno zmieniać szczegóły, zwłaszcza w planie godzin szkolnych, bez skrzywienia myśli przewodniej całości.

Plan godzin szkolnych był najwcześniej ogłoszoną częścią Programu gimnazjum państwowego. Znajduje się on już w wydawnictwie Ministerstwa W. R. i O. P. z 1919 r. p. t.: „Program naukowy szkoły średniej“¹⁾. Jednakże z biegiem czasu wynikła potrzeba poczynienia pewnych zmian; to też ogłoszony w tym Programie plan godzin w niektórych szczegółach różni się od tamtego, na co zwraca się uwagę.

Dalsza praca polegała na wypełnieniu zakreslonych w ten sposób ram szczegółowym materiałem nauczania. Rozpoczęła się ona na jesieni 1919 r. Ministerstwo powołało do współpracy liczne siły fachowe z całej Polski, zwłaszcza zaś profesorów i nauczycieli szkół wyższych i średnich. Projekty programów były rozsyłane z prośbą o opinię lub zgłoszenie projektów własnych do licznych instytucyj i osób w całej Rzeczypospolitej. Po trzech latach powstał w ten sposób niniejszy Program gimnazjum państwowego.

Jakkolwiek jego pojawienie się świadczy niewątpliwie o tem, że pewien okres pracy Ministerstwa nad programami szkół średnich dobiegł do końca, to jednak nie jest on jeszcze dziełem zupełnie skończonym. Przedewszystkiem brak w tej chwili obszerniejszych wskazówek metodycznych, któreby wyjaśniły nauczycielowi, jakich ma użyć sposobów nauczania i pomocy szkolnych przy wykonywaniu programu swojego przedmiotu. Takie wskazówki znajdują się w opracowaniu i będą wydawane w postaci osobnych zeszytów i książek. Narazie pojawia się sam tylko Program, w niektórych przedmiotach uzupełniony najniezbędniejszymi uwagami i wyjaśnieniami, oraz t. zw. Przykładami rozwinięcia programu. Te ostatnie nie są dla nauczyciela obowiązujące, jak Program. Zadaniem ich jest wskazać mu jeden z możliwych sposobów stosowania programu i w ten sposób ułatwić jego zrozumienie i wykonanie.

Następnie, sam Program nie może i nie powinien uchodzić za twór na długie lata sztywno ustalony. Jego przeznaczeniem jest podlegać próbie i w ogniu opartej na doświadczeniu szkolnem kry-

¹⁾ W r. 1921 wyszło 2-gie wyd. p. t. „Zasady planu nauczania w szkole średniej“.

tyki nieustannie się doskonalić. Wymaga to, oczywiście, na dłuższy okres czasu rozmiarzonej pracy, do udziału w której Ministerstwo powołuje każdego nauczyciela i każdą nauczycielkę szkół średnich.

Tego rodzaju zbiorowa praca musi wyjść na dobre każdemu planowi nauczania. Tem bardziej jest ona potrzebna, gdy mamy do czynienia z programem, zrywającym w wielu punktach z utartą rutyną szkolną i pomyślanym w duchu szeroko zakrojonej reformy nietylko typów szkoły średniej, lecz również stosowanych w niej metod nauczania. Takim jest niniejszy „Program Gimnazjum Państwowego“. Wypowiada on walkę książkowym i werbalnym sposobom nauczania, przy których tylko nauczyciel jest czynny, a uczeń w bierny sposób wyucza się lekcji z podręcznika lub wykładu, usłyszanego w klasie; zmierza do bezpośredniego stykania młodzieży ze zjawiskami, które ona ma poznawać, do wywoływania głębszego zainteresowania się nimi, do organizowania pracy możliwie jak najbardziej samodzielnej i osobistej.

Takim duchem przeniknięty jest cały Program; tego ducha chce on wprowadzić do szkolnictwa średniego. Stąd wynikła potrzeba wprowadzenia osobnego przedmiotu nauczania w postaci pracy ręcznej, oraz przeznaczenia w związku z geografją, przyrodoznawstwem, fizyką i chemią osobnych godzin na prace laboratoryjne i wycieczki¹⁾. Stąd również wynikła konieczność opracowania szeregu przedmiotów w sposób odmienny od dotychczas rozpowszechnionych wzorów. Przykładem jest historia, połączona obecnie z lekturą wybranych źródeł i zakończona zupełnie nową u nas Nauką o Polsce współczesnej.

W tych warunkach niektóre części Programu muszą mieć charakter próbny. W szczególności trzeba to powiedzieć o fizyce i chemii w wydziale matematyczno-przyrodniczym. Ministerstwo opracowuje inny, równoległy program tych przedmiotów, zbudowany w odmienny sposób (z jednym tylko koncentrem fizyki).

Urzeczywistnianie „Programu Gimnazjum Państwowego“ w praktyce szkolnej, zwłaszcza z początku, nie będzie rzeczą łatwą. W każdym razie nie wystarczy tu biernie stosowanie się nauczyciela do gotowych przepisów. Program powstał z twórczego wysiłku i wysiłku twórczego wymaga. Nie jest on zbiorem recept do reprodukcji, lecz raczej systemem zagadnień, które trzeba w codziennej pracy szkolnej rozwiązywać w napięciu umysłu i woli. Trudności, wynikające z braku literatury pedagogicznej przystosowanej do Programu, oraz pomocy naukowych, w tej chwili są znaczne. Z biegiem czasu zaradzi im z pewnością spora produkcja na polu podręczników szkolnych. Ministerstwo również spieszy z pomocą, wydając wskazówki metodyczne, podręczniki metodyczne, protokoły lekcji, oraz wpływając na produkcję podręczników i pomocy szkolnych.

¹⁾ Wskazane w Planie godziny tych zajęć oznaczają tylko minimum czasu, który nauczyciel powinien na nie przeznaczyć. W wielu wypadkach zajęcia praktyczne zajmą mu znacznie większą część rozporządzalnego czasu. Racjonalne gospodarowanie tym czasem jest rzeczą metody, którą on stosuje.

Oddając Program niniejszy do rąk nauczycielstwa, Ministerstwo spodziewa się, iż wprowadzi on większą niż dotychczas jednolitość do naszego szkolnictwa średniego. Zapobiegając jednak bezładowi i niczem nie umotywowanym dowolnościom, pozostawia on dużo swobody nauczycielowi i szkole, a nawet wprost apeluje do ich sił twórczych. Poruszając się w jego ramach, każdy nauczyciel, każda szkoła może objawić swoją indywidualność. I to jest pożądane, tylko bowiem żywa twórczość, tylko dążenie wciąż naprzód mogą uchronić wszelkie szkolnictwo od szablonowej rutyny, która jest jego grobem.

Program niniejszy jest dla gimnazjów państwowych obowiązujący; szkoły jednak, któreby chciały zaprowadzić w nim pewne modyfikacje, lub też mieć własny program, odbiegający od ministerjalnego mogą się zwracać do Ministerstwa z odpowiednio umotywowanymi wnioskami. Ministerstwo skłonne jest poprzeć każdą poważną inicjatywę na tem polu. — Szkoły prywatne nie są obowiązane do przyjmowania programu gimnazjum państwowego. Posiadając duży stopień swobody, mogą dążyć do indywidualnego kształtowania swej pracy zarówno pod względem programowym, jak metodycznym. Powołane do tego są te z nich, które za swe zadanie postawiły sobie oryginalną twórczość na polu pedagogicznym i czują się dość silnie do rozwinięcia tej twórczości. Szkoła średnia może osiągać swe cele różnymi drogami. Ministerstwo musi żądać od szkół prywatnych osiągnięcia tych celów, pozostawiając im jednocześnie swobodę torowania dróg nowych i oryginalnych.

PRZEDMOWA DO WYDANIA CZWARTEGO PROGRAMU WYDZIAŁU HUMANISTYCZNEGO¹⁾.

Wydanie niniejsze jest czwartem z kolei, obejmującym całość programu wydziału humanistycznego gimnazjum państwowego (z wyjątkiem programu religji). Wydanie to różni się od trzeciego uwzględnieniem zarządzeń z lat ostatnich, aż do chwili obecnej. W szczególności zostały w niem wprowadzone zmiany, ustalone na mocy rozporządzenia z dnia 3 lipca 1926 r. Nr. II. 7775 w wydawnictwie:

„Program Gimnazjum Państwowego. Wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny, klasyczny. Wydanie, oparte na rozporządzeniu z dnia 3-go lipca 1926 roku Nr. II 7775. Warszawa 1926“.

Poza tem zostały zastosowane w odpowiednich miejscach: rozporządzenie z dnia 26 października 1926 r. Nr. II. 13171/26 w sprawie programu geografji oraz okólnik z dnia 24 sierpnia 1927 r. Nr. II. P. 11867/27 w tej samej sprawie. Nie ogłasza się tylko narazie programu geografji dla klasy VI (III), mającego obowiązywać dopiero od początku roku szkolnego 1929/30. Program higieny opiera się na zarządzeniu z dnia 1 lipca 1927 r. Nr. O. H. fiz. 584/27. Pewnym zmianom, ze względu na obecny rozwój tej sprawy, uległ program ćwiczeń cielesnych.

¹⁾ Z r. 1928.

PRZEDMOWA DO PIĄTEGO WYDANIA PROGRAMU WYDZIAŁU HUMANISTYCZNEGO.

Wobec zupełnego wyczerpania poprzedniego wydania programu z r. 1928 powstała konieczność ogłoszenia nowego. Opiera się ono zasadniczo na wydaniu z r. 1928 i nie wprowadza w niem żadnych istotnych zmian z wyjątkiem tych tylko, które wynikają z zarządzenia Nr. II-235/29 z dnia 2 stycznia 1929 roku w sprawie zmian w planach godzin dla siedmioklasowych publicznych szkół powszechnych i gimnazjów państwowych¹⁾ oraz z instrukcyj, dotyczących materiału nauczania w drugim półroczu r. szk. 1928/29, w r. szk. 1929/30 i w r. szk. 1930/31²⁾.

Przy ustalaniu obecnej redakcji wyłoniła się w pewnych przypadkach potrzeba bardziej szczegółowego ujęcia wskazań, zawartych w ostatniej instrukcji. Starano się poza tem przeprowadzić w granicach możliwości dalsze redukcje w materiale nauczania, ponadto zaś skorzystano ze sposobności, by przy przedruku wprowadzić tu i ówdzie nieznaczne ulepszenia i poprawki. Zmiany te są jednak natury raczej zewnętrznej i nie naruszają w niczem zasadniczego zrębu programu, który w obecnej postaci obowiązuje aż do nowego zarządzenia.

¹⁾ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Nr. 1 (208), poz. 1.

²⁾ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Nr. 8 (228), poz. 135 (Okólnik Nr. II — 16585/30 z dnia 30 lipca 1930 r. wraz z instrukcją, dotyczącą materiału nauczania w roku szkolnym 1930/31, jako załącznikiem).

PROGRAM
WYDZIAŁU HUMANISTYCZNEGO.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

KLASY IV (I) — VIII (V).
(Po 2 godziny tygodniowo).

Program został ogłoszony osobno pod tytułem:

PROGRAM
GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO
GIMNAZJUM WYŻSZE.
RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA
WARSZAWA 1926.

JĘZYK POLSKI.

CEL NAUCZANIA.

I. Ze względu na materiał nauczania:

A. W zakresie poznawania i opanowywania języka:

- 1) nauczyć poprawnie i biegle mówić i pisać;
- 2) doprowadzić do zrozumienia podstawowych właściwości współczesnego języka polskiego z uwzględnieniem jego rozwoju w ciągu wieków ubiegłych.

B. W zakresie lektury:

- 1) nauczyć czytać utwory prozaiczne i poetyckie z należytem zrozumieniem i odczuwaniem ich treści i formy, nauczyć analizowania, wyjaśniania i samodzielnego przyswajania sobie tekstów, wzbudzić zamiłowanie do lektury;
- 2) doprowadzić do gruntownego przyswojenia sobie wybranych arcydzieł literatury polskiej i powszechnej;
- 3) wprowadzić za ich pośrednictwem w dziedzinę kultury narodowej (z uwzględnieniem różnych jej faz i kierunków), oraz ogólnoludzkiej.

II. Ze względu na cele formalne nauczania
szczególnem zadaniem nauczyciela języka polskiego jest:

- 1) wdrożyć do możliwie pełnego i konkretnego ujmowania zjawisk życia, a przede wszystkim świata wewnętrznego człowieka;
- 2) zaprawiać do jasnego, rzeczowego i możliwie samodzielnego myślenia, kształcić wyobraźnię i smak estetyczny, uszlachetniać i rozwijać uczucia;
- 3) wychowywać człowieka i obywatela przez wpajanie świadomej miłości języka ojczystego i kultury narodowej, a na jej gruncie szczepienie i pielęgnowanie ogólnoludzkich ideałów religijnych, etycznych, naukowych i estetycznych.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU NIŻSZYM.

KLASY IV (I) i V (II).

Nauczyć czytać utwory prozaiczne i poetyckie z należytem rozumieniem i odczuwaniem ich treści i formy; wdrożyć do ich analizowania, wyjaśniania i samodzielnego przyswajania sobie zawartości tekstów, oraz wzbudzić zamiłowanie do lektury. Uzupełnić wiadomości z gramatyki i składni; wytworzyć pojęcie o zmienności znaczenia i formy wyrazów; nauczyć poprawnie i jasno mówić i pisać.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU WYŻSZYM.

KLASY VI (III), VII (IV) i VIII (V).

Doprowadzić do opartej na lekturze tekstów gruntownej znajomości wybranych arcydzieł literatury polskiej i powszechnej, oraz do umiejętności analizowania i wyjaśniania ich pod względem rzeczowym i stylistycznym, utworów zaś polskich nadto pod względem językowym i historyczno-literackim. Zapoznać z dziejami i charakterem najważniejszych prądów literackich w Polsce, z najważniejszymi formami polskiej twórczości poetyckiej i prozaicznej, jak również z donioślejszymi faktami z życia i twórczości wielkich pisarzy polskich. Rozbudzić smak estetyczny i zamiłowanie do lektury. Pogłębić wiadomości o języku przez zwrócenie uwagi na fakty, świadczące o jego rozwoju, oraz w miarę możliwości — na psychologiczne podłoże zjawisk językowych. Nauczyć biegle, pewnie i naturalnie mówić i pisać.

KLASA IV (I).

(4 godziny tygodniowo).

I. L E K T U R A.

A. Materiał do czytania:

1. Lektura podstawowa¹⁾. H. Sienkiewicz: *Ogniem i mieczem*. A. Mickiewicz: *Grażyna*. Homer: *Iljada* (w skróceniu). Czytanie z wypisów drobniejszych utworów prozaicznych i poetyckich.

2. Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości, nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1. Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej.

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

Krótkie wiadomości o życiu najwybitniejszych autorów; przypomnienie ich utworów (lub wyjątków z nich), przeczytanych dawniej.

2. Ćwiczenia stylistyczne. Sprawdzenie, a w razie potrzeby uzupełnienie wiadomości i wprawę w zakresie synonimiki, rozbioru porównań, rozróżniania logicznych stosunków między pojęciami, układania planów.

Zwracanie uwagi na piękne i charakterystyczne zwroty i wyrażenia, na wyrazy obce i przyswojone.

Wyróżnianie (tylko w związku z lekturą) takich składników utworów, jak: postaci ludzkie, uczucia, myśli, działania, różnice charakterów, a w związku z tem sposoby mówienia, sytuacje, stosunki, tło, krajobraz. Zgodność tych czynników lub kontrast, stopniowanie i t. p. Rozróżnianie prozy i poezji. Opowiadanie, opis i rozumowanie (bez wyszczególniania gatunków). Różnice i podobieństwa między pędzą epiczną i liryczną (również bez wyszczególniania gatunków¹⁾).

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku. Uzupełnienie i powtórzenie wiadomości o języku w zakresie programu szkoły powszechnej lub gimnazjum niższego ze szczególnem uwzględnieniem działów słabiej opracowanych — wedle potrzeby uczniów i uznania nauczyciela.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1. Ćwiczenia w mówieniu. Krótkie przygotowane, czasem również nieprzygotowane wypowiedzenia się: opisy i opowiadania, oparte na obserwacji zjawisk zewnętrznych i przeżyciach własnych, jak również streszczenia i sprawozdania z lektury, przebiegu lekcji i osiągniętych na nich wyników.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i krótkich urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2. Ćwiczenia piśmienne. Zapisywanie osobistych spostrzeżeń i refleksyj, nasuwanych przez zdarzenia życia domowego i szkolnego, oraz przez lekturę. Krótkie wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi i t. p.), oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz na materiale, zaczerpniętym z lektury (sprawozdania, streszczenia, porównania, charakterystyki, rozbiory i t. p.).

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy.

¹⁾ Z tego względu nie odpowiadają temu programowi wypisy, grupujące materiał według rodzajów i gatunków literackich.

KLASA V (II).
(4 godziny tygodniowo).

I. L E K T U R A.

A. Materiał do czytania:

1. Lektura podstawowa¹⁾. A. Mickiewicz: *Pan Tadeusz*. A. Fredro: *Zemsta*. Homer: *Odyssea* (w skróceniu). Czytanie z wypisów drobniejszych utworów prozaicznych i poetyckich, przyczem zaleca się uwzględnienie poezji ludowej.

2. Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości, nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1. Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej. Krótkie wiadomości o życiu najwybitniejszych autorów; przypomnianie ich utworów (lub wyjątków z nich), przeczytanych dawniej.

2. Ćwiczenia stylistyczne, jak w klasie IV (I). Poza tem w związku z lekturą wyszukiwanie i rozbiór porównań, przenośni, omówień, stopniowań, zwrotów krasomówczych. Rozróżnianie mowy mówionej i pisanej, języka literackiego (poetyckiego i naukowego), gwar, archaizmów, neologizmów.

Kompozycja części i całości (przeważnie w epice). Myśl główna i uczucie panujące.

Stosunek artysty do przedmiotu, przejawianie się jego indywidualności w utworze.

Rozróżnianie epiki, liryki i poezji dramatycznej (bez wyszczególniania gatunków²⁾).

Rytm w mowie wiązanej. Rym. Wiersz i zwrotka.

II. J Ę Z Y K.

A. Nauka o języku: Życie wyrazów: objaśnianie na odpowiednio dobranych przykładach zmienności znaczenia i formy wyrazów (tak pospolitych jak własnych) w związku z rozwojem kultury.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1. Ćwiczenia w mówieniu, jak w klasie IV (I).

2. Ćwiczenia piśmienne, jak w klasie IV (I).

Uwaga. W porozumieniu z nauczycielem historii nauczyciel języka polskiego powinien dać w tej klasie krótką informację o piśmiennictwie w Polsce od jego początków do wystąpienia Reja, odczytując wraz z uczniami kilka wybranych urywków.

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

²⁾ Z tego względu nie odpowiadają temu programowi wypisy, grupujące materiał według rodzajów i gatunków literackich.

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo).

I. L E K T U R A.

A. Materiał do czytania:

1. Lektura podstawowa¹⁾:

a) z literatury polskiej²⁾:

M. Rej: *Żywot człowieka poczciwego* (wyjątki).

J. Kochanowski: (życiorys), wybór fraszek, pieśni, psalmów, *Pieśń Świętojańska* (wybór), *Muza* (początek), *Odprowa posłów greckich*, *Treny*.

P. Skarga: *Kazania Sejmowe* (albo II, albo III, albo VIII).

Sz. Szymonowicz: *Żeńcy*.

A. Morsztyn: liryki (wybór).

W. Potocki: *Wojna Chocimska* (wybór), fraszki (wybór).

I. Krasicki: wybór satyr i bajek.

Fr. Karpiński: liryki (wybór, z uwzględnieniem *Powrotu z Warszawy na wieś* i *Żalów Sarmaty*).

J. Wybicki: *Jeszcze Polska nie zginęła*.

J. P. Woronicz: *Hymn do Boga*.

b) z literatury powszechnej:

Sofokles: *Antygona* lub *Edyp Król*.

Moljer: *Skąpiec* lub *Uczone białogłowy* (*Sawantki*).

2. Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości, nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1. Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnym uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej; oświetlanie lektury z punktu widzenia historyczno-literackiego z nawiązywaniem do lekcji historii. Doprowadzanie tą drogą do zrozumienia rozwoju literatury i kultury polskiej od wystąpienia M. Reja do początków romantyzmu.

2. Ćwiczenia stylistyczne. Rozbiór stylistyczny czytanych utworów. Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy.

Krasomówstwo; odróżnienie go od poezji i prozy. Zbadanie budowy jakiejś jednej mowy (np. kazania Skargi).

Kompozycja utworu dramatycznego. Budowa tragedji greckiej i znanych z lektury typów dramatu nowożytnego.

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

²⁾ Wyjątki z pism kronikarzy i pisarzy politycznych będą czytane na lekcjach historii, poza tem uwzględnia je lista lektury uzupełniającej.

II. J Ę Z Y K.

A. Nauka o języku. Objaśnianie języka autorów staropolskich, objętych programem lektury, wykazujące jego łączność ze współczesnymi gwarami ludowymi i przeżytkami dzisiejszego języka literackiego. Obrazki z dziejów języka polskiego w związku z dziejami kultury rodzimej i wpływami kultur obcych.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1. Ćwiczenia w mówieniu. Swobodne zdawanie waniem się tekstem danego utworu, notatkami własnymi lub i lektury. Streszczanie obszerniejszych utworów lub rozwijanie myśli zwięźle wyrażonej. Próby porównywania, charakteryzowania lub rozumowania w postaci krótkich referatów z posilkowaniem się tekstem danego utworu, notatkami własnymi lub planem.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2. Ćwiczenia piśmienne. Systematyczne gromadzenie materiału do wypracowań przez zapisywanie spostrzeżeń, wrażeń, uwag, cytata z lektury w osobnym notatniku. Streszczanie wyników, osiągniętych na lekcji. Krótkie wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi, mowy i t. p.), oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz na materiale, zaczerpniętym z lektury (sprawozdania i streszczenia większych całości, porównania, charakterystyki, rozbiory, próby interpretacji tekstu i t. p.). Kilka razy do roku tłumaczenie z języka łacińskiego na polski.

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy.

KLASA VII (IV).

(4 godziny tygodniowo).

I. L E K T U R A.

A. Materiał do czytania:

1. Lektura podstawowa¹⁾:

a) z literatury polskiej:

A. Mickiewicz: (zyciorys ze szczególnem uwzględnieniem udziału w życiu filomatów i filaretów), *Oda do młodości*, ballady (wybór, np. *Romantyczność*, *Świtez, Świtezianka*, *Lilje*), *Dziadów* cz. II i IV, *Sonety Krymskie* (wybór), *Konrad Wallenrod*,

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

Farys, Dziadów cz. III, *Ustęp* (wybór), *Księgi narodu i pielgrzymstwa* (wybór tylko z *Książ Pielgrzymstwa*), *Pan Tadeusz*.

J. Słowacki: (życiorys), *Hymn o zachodzie słońca*, *Anelli*, *Grób Agamemnona*, *Lilla Weneda* (wraz z listem do Z. Krasińskiego), *Beniowski* (wybór tylko z pieśni I—V), *Testament mój*, *Tak mi dopomóż, Chryste Panie Boże*.

b) z literatury powszechnej:

W. Szekspir: albo *Makbet*, albo *Król Lear*, albo *Juljusz Cezar*.

2. Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości, nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1. Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnym uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej; oświetlanie lektury z punktu widzenia historyczno-literackiego z nawiązywaniem do lekcji historii. Doprowadzanie tą drogą do zrozumienia rozwoju literatury i kultury polskiej w okresie od pierwszych zapowiedzi romantyzmu do połowy wieku XIX (bez uwzględnienia twórczości Z. Krasińskiego).

2. Ćwiczenia stylistyczne. Rozbiór stylistyczny czytanych utworów. Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy. Rozróżnianie głównych kategorii estetycznych, takich jak wzniosłość, tragizm, komizm, humor.

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku. Objaśnianie języka autorów, objętych programem lektury. Obrazki z dziejów języka polskiego w związku z dziejami kultury rodzimej i wpływami kultur obcych.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1. Ćwiczenia w mówieniu. Swobodne zdawanie sprawy z obserwacji zjawisk zewnętrznych, przeżyć własnych i lektury. Streszczanie obszerniejszych utworów lub rozwijanie myśli związanej z wyrażoną. Referaty, opracowane na podstawie wskazówek, udzielonych przez nauczyciela. Po referatach — dyskusja pod kierunkiem nauczyciela.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2. Ćwiczenia piśmienne. Systematyczne gromadzenie materiału do wypracowań przez zapisywanie spostrzeżeń, wrażzeń, cytat z lektury w osobnym notatniku. Streszczanie wyników, osiągniętych na lekcji. Krótkie wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi, mowy i t. p.),

oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz materiale, zaczerpniętym z lektury (sprawozdania i streszczenia większych całości, porównania, charakterystyki, rozbiory, próby interpretacji tekstu i t. p.). Kilka razy do roku — tłumaczenie z języka łacińskiego na polski.

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy.

KLASA VIII (V).

(4 godziny tygodniowo).

I. L E K T U R A.

A. Materiał do czytania:

1. Lektura podstawowa¹⁾ (tylko w I półroczu):

Z. Krasieński: (życiorys), *Nieboska Komedja, Irydjon*.

Wybór utworów lirycznych A. Asnyka, M. Konopnickiej, K. Tetmajera, S. Wyspiańskiego, J. Kasprowicza.

B. Prus: *Lalka*.

Wybór prozaików polskich wieku XIX i XX, np. z pism Jana i Jędrzeja Śniadeckich, M. Mochnackiego, A. Mickiewicza, Z. Krasieńskiego, A. Cieszkowskiego, J. Klaczki, J. Szujskiego, B. Prusa, St. Szczepanowskiego, St. Witkiewicza, A. Świętochowskiego, K. Morawskiego.

2. Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości, nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1. Objawianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej; oświetlanie lektury z punktu widzenia historyczno-literackiego. Doprowadzanie tą drogą do zrozumienia rozwoju literatury i kultury polskiej do czasów ostatnich.

2. Ćwiczenia stylistyczne. Rozbiór stylistyczny czytanych utworów. Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy.

Z prozaiki: kompozycja rozprawy.

Zwracanie uwagi na warunki powstawania utworu (materiał i idea, tradycja literacka i oryginalność). Dzieło literackie reakcją na życie epoki. Jego oddziaływanie na współczesnych i potomnych (krytyka, naśladowcy).

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

W drugim półroczu powtarzanie uzupełniające i syntetyzujące przerobionego w gimnazjum (wyższym) materiału ze zwróceniem szczególnej uwagi na dzieje literatury polskiej i cechy charakterystyczne różnych jej faz i kierunków.

II. J Ę Z Y K.

A. Nauka o języku. Pożądane pogłębienie psychologiczne nauki o języku.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1. Ćwiczenia w mówieniu. Swobodne zdawanie sprawy z obserwacji zjawisk zewnętrznych, przeżyć własnych i lektury. Streszczanie obszerniejszych utworów lub rozwijanie myśli związanej wyrażonej. Referaty, opracowane na podstawie wskazówek, udzielonych przez nauczyciela. Po referatach dyskusja pod kierunkiem nauczyciela. Wygłaszanie przemówień bez posiłkowania się notatkami po uprzednim przygotowaniu w domu lub obmyśleniu danego tematu w klasie.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2. Ćwiczenia piśmienne. Systematyczne gromadzenie materiału do wypracowań przez zapisywanie spostrzeżeń, wrażeń, refleksyj, cytat z lektury w osobnym notatniku. Ścisłe formułowanie wyników, osiągniętych na lekcji. Krótkie i dłuższe wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi, mowy i t. p.), oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz na materiale zaczerpniętym z lektury (sprawozdania i streszczenia większych całości lub trudniejszych tekstów, porównania, charakterystyki, rozbiory, interpretacje tekstów, rozprawki i t. p.). Kilka razy do roku — tłumaczenie z języka łacińskiego na polski.

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w I półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy, w II półroczu — 2 ćwiczenia szkolne i 1 domowe.

LISTA LEKTURY UZUPEŁNIAJĄCEJ.

Uwaga. Zadaniem tej listy jest ułatwić nauczycielowi wybór lektury uzupełniającej zarówno szkolnej jak domowej. Lektura ta w każdej klasie powinna objąć zaledwie drobną część podanych tu utworów. Przeciążenie uczniów nadmiarem materiału byłoby największym błędem, jaki można popełnić przy korzystaniu z tej listy. Jej obszerność wynika jedynie z chęci zapewnienia swobody nauczycielowi, oraz umożliwienia mu dostosowania lektury do charakteru każdego wydziału gimnazjum i zamiłowań poszczególnych uczniów.

Na utwory oznaczone gwiazdką i wydrukowane kursywą należy zwrócić szczególną uwagę. Niektóre tytuły powtarzają się w kilku klasach; należy to rozumieć w ten sposób, iż jeżeli te utwory nie były czytane w jednym roku, to mogą być czytane w roku następnym, lub w latach następnych. Niektóre książki mogą być czytane częściami przez kilka lat zrzędu.

W liście niniejszej wskazano wydanie tylko w niektórych wypadkach dla ułatwienia nauczycielowi wyszukania utworu. Wskazywanie dozwolonych wydawnictw należy do ogłaszanego przez Ministerstwo „Spisu książek szkolnych i środków naukowych“.

KLASA IV (I).

1. Z literatury polskiej:

a) Poezja: *K. Brodziński: *Wiewstaw*; W. Pol: *Pieśni Janusza* (wybór), *Pieśń o ziemi naszej* (wybór); L. Kondratowicz: *Urodzony Jan Dęboróg*; T. Lenartowicz: *Zachwycenie*; Wł. Anczyc: *Tyrteusz*; J. I. Kraszewski: *Stara baśń*; M. Konopnicka: *nowele* (wybór); E. Orzeszkowa: *nowele* (wybór), *Bene nati*; A. Dygasiński: *W Puszczy*; H. Sienkiewicz: *Potop*; B. Prus: *nowele* (wybór), *Placówka*.

b) Proza: *L. Kubala: *Szkice historyczne* (wybór), np. *Oblężenie Lwowa w r. 1648*, *Oblężenie Zbaraża*, *Bitwa pod Beresteczkiem*; K. Szajnocha: *Szkice historyczne* (wybór), *Jadwiga i Jagiello* (wyjątki); Wł. Łoziński: *Życie polskie w dawnych wiekach* (wyjątki).

2. Z literatury powszechnej:

Owidjusz: *Przemiany* (wybór); Plutarch: *Żywoty sławnych mężów* (wybór, patrz Biblioteka Narodowa); Walter Scott: *Waverley* albo *Rob-Roy*.

KLASA V (II).

1. Z literatury polskiej:

a) Poezja: *Sz. Szymonowicz: *Kołacze*; A. Fredro: *Pan Geldhab*, *Cudzoziemszczyzna*; A. Mickiewicz: *Reduta Ordonia*, *Farys*; J. Słowacki: *Jan Bielecki*, *Ojciec Zadźmionych*; W. Pol: *Mohort* (wyjątki); T. Lenartowicz: *Zachwycenie*, *Ze starych zbroic*; J. Korzeniowski: *Kollokacja*; Z. Kaczkowski: *Bitwa o chorążankę*; J. I. Kraszewski: *Dziecię Starego Miasta*, *Historja o Janaszu Korczaku i pięknej Miecznikównie*, *Pamiętnik Mrocza*; M. Konopnicka: *nowele* (wybór), *Obrazki* (wybór); E. Orzeszkowa: *nowele* (wybór), *Dziurdziowie*, *Gloria victis*; B. Prus: *Placówka*, *wybór nowel*; *H. Sienkiewicz: *Pan Wołodjowski*, *Krzyżacy*, *Latarnik*, *Z pamiętników poznańskiego nauczyciela*; J. Bliziński: *Pan Damazy*; St. Żeromski: *Szyfowe prace*, *Echa leśne*; Wł. Reymont: *Z ziemi chełmskiej*.

b) Proza: *J. Pasek: *Pamiętniki* (wybór); K. Libelt: *O miłości ojczyzny* (w skróceniu); K. Szajnocha: *Szkice historyczne* (wy-

bór), Jadwiga i Jagiello (wyjątki); Wł. Łoziński: *Życie polskie w dawnych wiekach* (wyjątki); *B. Chlebowski: *Kołacze Szymonowicza pod względem artystycznym*; *I. Chrzanowski: *Za co powinniśmy kochać Pana Tadeusza*.

2. Z literatury powszechnej:

Wergiljusz: *Eneida* (pieśń II lub VI, oraz streszczenie całości); O widjusz: *Przemiany* (wybór); Plutarch: *Żywoty sławnych mężów* (wybór, patrz Biblioteka Narodowa); Moljer: *Mieszczuch szlachcicem*; K. Dickens: *Dawid Copperfield*, *Powieść o dwóch miastach*.

KLASA VI (III).

1. Z literatury polskiej:

a) Niektóre utwory literatury przedmickiewiczowskiej:

*A. Trzycieski: *Żywoł M. Reja*; J. Kochanowski: *Satyr, Zgoda*; Ł. Górnicki: *Dworzanin polski* (wybór z ksiąg I i IV); wybór prozy historycznej i politycznej z wieków od XV do XVIII, uwzględniający dzieła: Długosza, Modrzewskiego, Orzechowskiego, Konarskiego, Naruszewicza, Staszica, Kołłątaja; wybór mów sejmowych z wieków XVI, XVII i XVIII; M. Szarzyński: *Wybór poezyj*; Sz. Szymonowicz: *Kołacze, Żeńcy*; F. Birkowski: *jedno kazanie w skróceniu*; W. Kochowski: *Psalmodya polska* (wyjątki); J. Pasek: *Pamiętniki* (wybór); A. Naruszewicz: *Satyr* (wybór), *Głos umarłych*; *I. Krasicki: *M. Doświadczyńskiego przypadki* (cz. I), *Pan Podstoli* (wyjątki); St. Trembecki: *wybór pism* (np. *jedna z bajek*, *wyjątek z Zofjówki*); *Fr. Zabłocki: *jedna komedja* (albo *Sarmatyzm*, albo *Fircyk w zalotach*, albo *Zabobonnik*); *J. U. Niemcewicz: *Powrót posta*. *Dwaj panowie Sieciechowie* (wyjątki), *bajki* (wybór), *Śpiewy historyczne* (wybór); St. Staszic: *wybór pism*; H. Kołłątaj: *wybór pism*; A. Feliński: *Barbara Radziwiłłówna*; Jan Śniadecki: *wybór pism* (np. *O języku polskim*, *jedna z mów uniwersyteckich*); Jędrzej Śniadecki: *humorystyczne artykuły z Wiadomości Brukowych* (wybór); *wybór pamiętników*: Fr. Karpińskiego, J. U. Niemcewicza, Kajetana Koźmiana, A. Fredry, Ewy Felińskiej; Kl. Hofmanowa: *Dziennik Franciszki Krasieńskiej* (wyjątki), *Obiad czwartkowy*.

b) *Monografie i rozprawy, poświęcone rozbirowi utworów z okresu przedmickiewiczowskiego*:

I. Chrzanowski: *Historja literatury polskiej* (wyjątki); M. Janik: *Mikołaj Rej z Nagłowic*; B. Chlebowski: *J. Kochanowski w świetle własnych utworów*; I. Chrzanowski: *O kazaniach sejmowych Skargi*; A. Brückner: *Wstęp do wyboru wierszy Wacława Potockiego*; B. Chlebowski: *Jan Chryzostom Pasek i jego pamiętniki*; K. Wojciechowski: *Ignacy Krasicki*.

c) Z nowszej literatury polskiej:

H. Rzewuski: Listopad; Al. Fredro: Pan Geldhab, Dożywocie, Cudzoziemszczyzna; K. Libelt: O miłości ojczyzny (w skróceniu); J. Słowacki: Balladyna, Ojciec Zadżumionych; J. Bliziński: Pan Damazy; J. I. Kraszewski: Powrót do gniazda, Dwa światy, Morituri; E. Orzeszkowa: Nad Niemnem, Meir Ezołowicz, Silny Samson; T. Jeź: Uskoki; H. Sienkiewicz: Krzyżacy; B. Prus: nowele (wybór), Sen, Omyłka; Wł. Łoziński: Życie polskie w dawnych wiekach (wyjątki).

2. Z literatury powszechnej:

Teokryt: Rybacy, Syrakuzanki; Wergiljusz: Eneida (pieśń II lub VI, oraz streszczenie całości); T. Tasso: Goffred, albo Jeruzalem wyzwolona (wybór, np. śmierć Kloryndy, pieśń XII); P. Corneille: Cyd; J. Racine: Andromacha lub Atalja; W. Szekspir: Kupiec Wenecki, albo Makbet, albo Sen nocy letniej; Byron: Pożegnanie Czajld Harolda.

KLASA VII (IV) i VIII (V).

1. Z literatury polskiej:

a) Z literatury XIX i XX wieku:

*K. Brodziński: *O klasycyzmie i romantyczności* (wyjątki i streszczenie), *Mowa o narodowości Polaków*; Jan Śniadecki: *O pismach klasycznych i romantycznych*; Wybór z Archiwum Filomatów; Ign. Domeyko: *Filarci i Filomaci*¹⁾; J. Lelewel: *Nowosilcow w Wilnie*¹⁾; *A. Mickiewicz: *Żeglarz*, *Grażyna*, *Dziadów część I*, *Sonet krymskie*, *Rozmowa wieczorna*, *Rozum i wiara* i inne liryki religijno-filozoficzne w wyborze, *Do matki Polki*, *Reduta Ordona*, *Ustęp* (z *Dziadów* części III); *Księgi narodu i pielgrzymstwa*; wyjątki z przemówień, listów, artykułów, wykładów o literaturach słowiańskich (np. o idei, o *Pieśni legjonów*, *o człowieku wiecznym*); B. Zaleski: *Rusalki*, *dumki*; *A. Malczewski: *Marja*; S. Goszczyński: *Król Zamczyska*; *M. Mochnacki: *jedna rozprawa literacka lub polityczna*, *urywki z Powstania narodu Polskiego w r. 1830—31*; wybór liryk z 30—31 i 63 roku; *A. Frędro: *Śluby panieńskie*, *Odludki i poeta*; *J. Słowacki: *Godzina myśli*, *Kordjan*, *Balladyna*, *W Szwajcarji*, *Ojciec Zadżumionych*, wyjątki z listów, wyjątki z *Króla Ducha*, wybór liryk; *Z. Krasiński: *Przedświt*, *Psalm miłości*, *Psalm dobrej woli*, *Resurrecturis*, wybór listów, np. listy *Kraśńskiego do A. Potockiego z przedmową* *I. Chrzanowskiego* (*Vita nuova*, Warszawa, 1922); *K. Ujejski: *Skargi Jeremiego* (wybór); C. Norwid: *Wybór liryk i nowel* (np. *Czarne kwiaty*, *Garstka piasku*, *Ad leones*, *Bransoletka*); N. Żmichowska: *Poganka*; E. Orzeszkowa: *Nad Niemnem*; A. Dygasiński: *Gody życia*; H. Sienkie-

¹⁾ Rzecz ta znajduje się w książce p. t. „Promieniści, Filomaci, Filarci“, wydał H. Mościcki.

wicz: *Quo vadis*; St. Witkiewicz: *Na przełęczy*; *St. Wyspiański: *Warszawianka, Wesele*; St. Żeromski: *Ludzie bezdomni*; J. Kasprówic: *Moja pieśń wieczorna, Księga ubogich*.

b) Monografie i rozprawy, poświęcone rozbirowi utworów z okresu romantycznego i poromantycznego:

A. Łucki: Wstęp do tomiku Biblioteki Narodowej, zawierającego rozprawę K. Brodzińskiego: *O klasycyzmie i romantyzmie*; I. Chrzanowski: *Chleb macierzysty Ody do młodości*; H. Mościcki: *Wilno i Warszawa w Dziadach Mickiewicza*; St. Tarnowski: *Pan Tadeusz*; P. Chmielowski: *Pan Tadeusz*; W. Gostomski: *Arcydzieło poezji polskiej: Pan Tadeusz*; St. Witkiewicz: *Mickiewicz jako kolorysta*; B. Chlebowski: *A. Mickiewicz* (w wydawnictwie: *Wiek XIX, Sto lat myśli polskiej*); J. Kallenbach: *Adam Mickiewicz* (2 tomy); A. Małecki: *J. Słowacki*; J. Kleiner: *Juljusz Słowacki* (rozdziały wybrane), *Patryjotyzm Słowackiego* (z książki: *Studjum o Słowackim*); J. Ujejski: *Kordjan, Główne idee w Anhellim*; A. Śliwiński: *M. Mochnacki*; I. Chrzanowski: *O komedjach A. Fredry* (wyjątki); B. Chlebowski: *Z. Krasiński* (w wyd. *Wiek XIX, Sto lat myśli polskiej*); J. Ujejski: *Główne problemy Nieboskiej*; J. Kallenbach: *Młodość Z. Krasińskiego* (wyjątki, przedewszystkiem rozbiór *Irydjon*); St. Tarnowski: *Z. Krasiński* (wyjątki, np. rozbiór *Irydjon*); J. Kleiner: *Mesjanizm narodowy w systemie Krasińskiego* (*Księga pamiątkowa ku czci Z. Krasińskiego*); A. Drogozowski: *Władysław Syrokomla*; I. Chrzanowski: *Charakterystyka romantyzmu w książce: Z epoki romantyzmu*; J. Tretiak: *Adam Asnyk, jako wyraz swej epoki*; I. Chrzanowski: *Ideale Asnyka* (*Okruchy literackie*); K. Wojciechowski: *H. Sienkiewicz*; I. Matuszewski: *Sienkiewicz i Prus* (*Swoi i obcy*); W. Gostomski: *Arcytwór dramatyczny Wyspiańskiego: Wesele* (*Pamiętnik literacki 1908*).

c) Monografie i rozprawy z dziedziny językoznawstwa:

J. Karłowicz: *Słoworód ludowy*; A. Brückner: *Cywilizacja i język* (wyjątki); K. Nitsch: *Mowa ludu polskiego* (wyjątki), *Rozbiór językowy Ojcznasza, Archaizmy i nowotwory języka potocznego* (*Język Polski*); J. Rozwadowski: *O zjawiskach i rozwoju języka* (przedruk z *Języka Polskiego*, wydanie Tow. Miłośników Języka Polskiego z zasiłkiem Ministerstwa W. R. i O. P.); *Język Polski* — organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego (wybór artykułów); *Biblioteczka Miłośników Języka Polskiego*.

2. Z literatury powszechnej:

Ajschylos: *Prometeusz, z Oresteii jedna tragedia*, np. *Agamemnon*; Eurypides: *jedna tragedia*, np. *Ifigenja w Aulidzie*; Plato: *jeden z dialogów*, w szczególności: *Obrona Sokratesa, Kryton lub Gorgjasz*; Horacy: *Wybór poezyj*; Dante: *Boska komedja* (wybór); Ariosto: *Orland szalony* (wybór); Kalderon: *Książę Nie-*

złomny; Cervantes: Don Kichot (wybór); Szekspir: Król Lear, Juljusz Cezar, Sen nocny letniej, Burza, Hamlet; Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie spolszczył E. Porębowicz (wybór); Byron: Pożegnanie Czajld Harolda, Giaur, Korsarz; Goethe: Herman i Dorota, Egmont, Ifigenja, Faust — część 1-sza; Schiller: Zbójcy, Don Karlos, Wilhelm Tell, wybór ballad i poezyj refleksyjnych; H. Ibsen: Wróg ludu; wybór pisarzy francuskich XIX i XX w.

SPIS UTWORÓW DO UCZENIA SIĘ NAPAMIĘĆ.

Uwaga. Spis niniejszy obejmuje utwory (lub wyjątki z nich), których uczniowie powinni się nauczyć napamięć w ciągu pięciu lat pobytu w gimnazjum (wyższem). Nauczycielowi pozostawia się swobodę rozłożenia tego materiału na klasy, jak również uzupełnienia go utworami, wybranymi według własnego uznania. Poza tem powinien on w ten sposób prowadzić lekturę podstawową, aby uczniowie zapamiętywali niektóre najważniejsze lub najbardziej charakterystyczne zdania z przeczytanych arcydzieł.

Bogurodzica.

J. Kochanowski: *Hymn*, jedna fraszka lub pieśń, jeden tren.

P. Skarga: z kazania *O miłości ku ojczyźnie*, ustęp, zaczynający się od słów: „Gdy okręt tonie, a wiatry go przewracają...“; z kazania: *O zgodzie domowej* ustęp, zaczynający się od słów: „Nastąpi postronny nieprzyjaciel“.

I. Krasicki: jedna bajka, wyjątek z satyr.

J. Wybicki: *Pieśń legjonów*.

A. Mickiewicz: *Oda do młodości*, jeden sonet; z *Konrada Wallenroda* jeden wyjątek, np. Wstęp lub urywek z Pieśni Wajdeloty; z *Ksiąg Pielgrzymstwa Polskiego* wybrany urywek; z *Pana Tadeusza* kilka ustępów, np. wstęp, jeden z opisów przyrody, apostrofa do roku 1812, wyjątek z Epilogu („O czem tu dumać na paryskim bruku“); *Polaly się łzy me...*

J. Słowacki: *Smutno mi Boże...*; wyjątek z *Beniowskiego*, np. „Chodzi mi o to, aby język giętki...“; *Testament mój*.

K. Ujejski: wyjątek ze *Skarg Jeremiego*, np. z *Chorału*.

M. Konopnicka: *Rota*.

A. Asnyk: jeden wiersz, np. *Do młodych*, *Daremne żale*, lub sonet z cyklu: *Nad głębiami*.

JĘZYK ŁACIŃSKI.

CEL NAUCZANIA.

Nauczanie języka łacińskiego w gimnazjum humanistycznym ma na celu:

1) przez poznanie języka łacińskiego doprowadzenie do głębszego zrozumienia właściwości języków wogóle, a języka ojczystego w szczególności;

2) danie możliwości rozumienia i tłumaczenia tekstów autorów rzymskich, prozaików i poetów;

3) zaznajomienie z najistotniejszymi czynnikami kultury klasycznej, zwłaszcza w dziedzinie życia umysłowego i moralnego, głównie na podstawie czytanych tekstów w oryginale i tłumaczeniu;

4) ułatwienie głębszego zrozumienia kultury europejskiej, a szczególnie polskiej, przez uwydatnienie tkwiących w niej czynników kultury klasycznej.

KLASA IV (I).

(6 godzin tygodniowo).

1. Gramatyka. Zasadnicze wiadomości z morfologii, oraz przygodnie elementarne wiadomości ze składni, jako przygotowanie do lektury prozaików i poetów rzymskich.

2. Lektura. Zastosowane do gramatyki wypisy, oparte na tematach klasycznych i zawierające opowiadania z życia Greków i Rzymian, oraz obrazy Aten i Rzymu.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie łatwych tekstów łacińskich, wyjętych z autorów rzymskich, przeważnie poetów, dla utrwalenia materiału leksykalnego i zwrotów językowych.

3. Ćwiczenia językowe. Tłumaczenie z języka polskiego na łacinę w obrębie opracowanego materiału.

4. Ćwiczenia piśmienne (szkolne) 20-minutowe co dwa tygodnie w przeciągu całego roku, w pierwszym półroczu poprawiane przez nauczyciela w klasie, a w drugim półroczu w domu.

KLASA V (II).

(5 godzin tygodniowo).

1. *Gramatyka.* Rozszerzenie wiadomości z morfologii i systematyzowanie wiadomości ze składni.

2. *Lektura.* Wypisy, ułożone przeważnie z Neposa, Cezara, Cyçerona, Fedrusa.

Przy czytaniu żywotów Korneliusza Neposa zwraca się uwagę na kulturę grecką.

Przy czytaniu urywków z Cezara uwzględnia się treść dzieła, oraz zwraca się uwagę na sztukę wojenną u Rzymian.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie urywków z poetów i prozaików.

3. *Ćwiczenia językowe.* Tłumaczenia z języka polskiego na łacinę na podstawie czytanych tekstów (metafrazy).

4. *Ćwiczenia piśmienne* (szkolne) krótkie (tłumaczenia z języka polskiego na łacinę), poprawiane przez nauczyciela w domu, raz na 3 tygodnie.

KLASA VI (III).

(5 godzin tygodniowo).

1. *Gramatyka.* Uzupełnienie, pogłębienie i usystematyzowanie wiadomości gramatycznych przy czytaniu autorów i za pomocą ćwiczeń gramatycznych w związku z lekturą.

2. *Lektura.*

a) Owidjusz: Przemiany, Żale, Kalendarz.

Przy czytaniu Owidjusza zwraca się uwagę na mitologję w związku z zabytkami sztuki plastycznej.

b) Liwjusz. Czytanie pewnego okresu z historii.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie urywków z poezji i prozy.

3. *Ćwiczenia językowe.* Tłumaczenia z języka polskiego na łacinę w obrębie przerabianego materiału z autorów.

4. *Ćwiczenia piśmienne* (szkolne). Tłumaczenia z języka łacińskiego na język polski, poprawiane przez nauczyciela w domu, jedno na 3 tygodnie.

KLASA VII (IV).

(5 godzin tygodniowo).

1. *Lektura.*

a) Cyçero: Mowy.

b) Wergiljusz: wypisy, ułożone z Eneidy, Sielanek, Ksiąg Ziemiaństwa.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie urywków z poezji i prozy.

2. Ćwiczenia piśmienne (szkolne). Tłumaczenia z łaciny, poprawiane przez nauczyciela w domu, co 4 tygodnie.

KLASA VIII (V).

(4 godziny tygodniowo).

1. Lektura.

a) Horacy: Satyry, Ody.

b) Cycero: wypisy, ułożone z dzieł filozoficznych Cycerona.

Przy czytaniu wyjątków z dzieł filozoficznych Cycerona — niezbędne wyjaśnienia z zakresu filozofji greckiej.

Jeżeli klasa jest odpowiednio przygotowana, zaleca się ponadto czytanie urywków z Roczników Tacyta.

c) Lektura kursoryczna urywków z rozmaitych autorów.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie urywków z poezji i prozy.

2. Ćwiczenia piśmienne (szkolne). Tłumaczenia z łaciny, poprawiane przez nauczyciela w domu, raz na 4 tygodnie.

JĘZYKI NOWOŻYTNE OBCE.

FRANCUSKI, ANGIELSKI, NIEMIECKI.

CEL NAUCZANIA.

OGÓLNY CEL NAUCZANIA.

Celem nauczania języków nowożytnych obcych w szkole średniej jest:

1) pewna wprawa w poprawnym władaniu językiem obcym w mowie i piśmie w zakresie materiału, objętego programem przedmiotu;

2) przygotowanie do samodzielnego czytania i rozumienia utworów, napisanych językiem współczesnym;

3) poznanie w zarysie kultury danego narodu.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU NIŻSZYM.

KLASY I, II, III i IV (I).

Możliwie największa poprawność w wymawianiu i czytaniu;
zebranie zapasu najpotrzebniejszych wyrazów;

zaznajomienie się z najważniejszymi formami języka oraz
zdolność posługiwania się niemi;

w rezultacie:

możność porozumiewania się drogą konwersacji w zakresie
zjawisk i potrzeb życia codziennego (w ramach programu tego
stopnia);

rozumienie łatwiejszych tekstów.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU ŚREDNIM.

KLASY V (II) i VI (III).

Rozwinięcie biegłości i poprawności językowej, zdobytej na
stopniu niższym;

wzbogacenie zapasu słów, uzupełnienie i ujęcie w system
wiadomości gramatycznych;

samodzielniejsze wypowiedzanie swych myśli w języku obcym;

rozumienie łatwiejszych tekstów literackich i naukowych i pewna wprawa w zdawaniu z nich sprawy;

stopniowe (niesystematyczne) zapoznawanie się z łatwiejszemi utworami literatury danego narodu (baśnie, legendy, nowele, łatwiejsze komedje i t. p.);

wprowadzenie w kulturę danego narodu (znajomość kraju i ludzi).

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU WYŻSZYM.

KLASY VII (IV) i VIII (V).

Wydoskonalenie w praktycznym władaniu językiem;
rozumienie tekstów (utworów) literackich i naukowych;
poznanie w całości kilku wybitnych utworów poezji i prozy danego narodu oraz odpowiednich wyjątków literackich i naukowych;

uzupełnienie i związanie wiadomości o kulturze danego narodu w jeden obraz.

KLASA IV (I)¹⁾.

(4 godziny tygodniowo).

Nauka o rzeczach (na podstawie obrazów ściennych i tekstów, zawartych w podręczniku). Przystępne zjawiska kultury materialnej oraz najprostsze przejawy kultury duchowej (rzemiosła i zawody; najpospolitsze wynalazki i urządzenia; zabawy i gry; podróże i przygody i t. d.); uwzględnienie (w elementarnym zakresie) zjawisk i tworów przyrody żywej i martwej.

Lektura (w związku z nauką o rzeczach) opisów, baśni, podań, anegdot, opowiadań, listów, dialogów; łatwiejsze utwory poetyckie i pieśni.

Ćwiczenia w swobodnem mówieniu. Prócz konwersacji w związku z nauką o rzeczach, obok opisów i opowiadań na tle lektury — początki samodzielniejszej konwersacji między nauczycielem a uczniami oraz między samymi uczniami. Wygłaszanie i uczenie się napamięć celniejszych ustępów.

G r a m a t y k a.

Język francuski. Uzupełnienie wiadomości w zakresie fleksji, w szczególności fleksji czasownika: *passé antérieur, conditionnel passé, subjonctif, participe passé composé, infinitif passé*. Ze składni: praktyczne zaznajomienie się z użyciem trybów i rozszerzenie wiadomości o ważniejszych zdaniach pobocznych.

¹⁾ Zakończenie stopnia niższego. Początek (klasy I, II i III) — patrz program gimnazjum niższego.

Język angielski. Uzupełnienie wiadomości w zakresie fleksji, rozszerzenie zakresu czasowników nieregularnych. Ze składni: praktyczne zaznajomienie się z użyciem form czasownika oraz słów posiłkowych. Uzupełnienie wiadomości o ważniejszych zdaniach pobocznych.

Język niemiecki. Uzupełnienie wiadomości w zakresie fleksji. Z czasownika: czas przyszły dokonany, tryb łączący (pozo-
stałych czasów), drugi tryb warunkowy, imiesłów, bezokolicznik, uzupełnienie strony biernej. Ze składni: praktyczne zaznajomienie się z użyciem trybów; uzupełnienie wiadomości o ważniejszych zdaniach pobocznych.

C w i c z e n i a p i ś m i e n n e.

Cwiczenia domowe krótkie, odczytywane i przeglądane na lekcji, należy pisać jak najczęściej (przynajmniej jedno na tydzień); ćwiczenia szkolne, poprawiane przez nauczyciela, najmniej jedno co trzy tygodnie.

Tematy: odpowiedzi na pytania (z zastosowaniem zdań pobocznych), opisy obrazów i scen przy pomocy krótkiego planu, podanego w formie pytań; próby streszczeń przy pomocy planu, łatwe ćwiczenie gramatyczne. Od czasu do czasu dyktando, oparte na materiale językowym, poznanym już gruntownie przez uczniów.

KLASA V (II).

(4 godziny tygodniowo).

Nauka o rzeczach. Francja (Anglja, Niemcy), w barwnych i zajmujących opisach i obrazach ze szczególnem uwzględnieniem stolicy lub większych środowisk o wybitnem znaczeniu kulturalnem i dziejowem; elementarne zapoznanie się z charakterem danego narodu, jego zwyczajami i obyczajami oraz jego twórczością (urządzenia, instytucje, pomniki). W związku z tem odkrycia, wynalazki i t. p. nowoczesne zdobycze kulturalne w przystępnem przedstawieniu rzeczy; łatwe biografje lub epizody (zawierające pierwiastki wychowawcze) z życia wynalazców, uczonych, artystów, działaczy, bohaterów (także z ostatniej wojny) i t. d.

Lektura:

a) podstawowa: zawarte w podręczniku szkolnym opowiadania, opisy, listy, dialogi, wiersze — przystosowane do powyższych tematów;

b) uzupełniająca obowiązkowa — obejmie pewną ilość ustępów, zawartych w podręczniku, a nie przeznaczonych przez nauczyciela na lekturę podstawową, oraz — w wypadkach wyjątkowych — osobne wydania nowel i t. p.;

c) uzupełniająca dobrowolna¹⁾.

Ćwiczenia w swobodnym mówieniu. Konwersacja i łatwe sprawozdania w związku z nauką o rzeczach, lekturą i własnymi przeżyciami; opisy, oparte na obserwacji (ewentualnie przy pomocy obrazów); rozmówki uczniów między sobą w tymże zakresie pod kierunkiem nauczyciela.

G r a m a t y k a.

Język francuski. Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości gramatycznych w zakresie morfologii na podstawie odpowiednio ułożonych tekstów i przykładów; w związku z tem stosowne ćwiczenia ustne i piśmienne celem nabrania pewności i wprawy w poprawnym używaniu języka w zakresie poznanego materiału gramatycznego. Ze składni: systematyczne zaznajomienie się z budową zdania i nauką o używaniu czasów trybu orzekającego.

Język angielski. Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości gramatycznych w zakresie morfologii, traktowane w podobny sposób jak przy języku francuskim.

Język niemiecki. Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości gramatycznych w zakresie morfologii, traktowane w podobny sposób jak przy języku francuskim.

Ć w i c z e n i a p i ś m i e n n e.

Próby samodzielniejszych opisów, opowiadań, listów. Transpozycje gramatyczne. W ograniczonym zakresie: przekłady odpowiednio ułożonych zdań polskich na język obcy dla pogłębienia i utrwalenia zdobytych już wiadomości gramatycznych w związku z nauką gramatyki.

Ćwiczeń szkolnych 5 na półrocze; ćwiczenia domowe, odczytywane i przeglądane na lekcji, jak w klasie IV (I).

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo).

Nauka o rzeczach. Francja (Anglja, Niemcy), w barwnych opisach i obrazach ze szczególnem uwzględnieniem prowincji: opisy kraju, ludności, zwyczajów, najważniejszych urzędzeń, zabytków; przywiązane do danych okolic podania oraz wspomnienia, odnoszące się do wybitnych postaci lub zdarzeń historycznych. Zresztą jak w klasie V (II).

¹⁾ Patrz: „Uwagi do programu“ oraz lista lektury uzupełniającej dobrowolnej.

Lektura:

a) podstawowa: zawarte w podręczniku opowiadania, opisy, listy, dialogi, wiersze i t. d. — przystosowane do wyższych tematów;

b) uzupełniająca obowiązkowa — jak w klasie V (II);

c) uzupełniająca dobrowolna.

Ćwiczenia w swobodnym mówieniu jak w klasie V przy zwiększonych nieco wymaganiach.

G r a m a t y k a.

Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości w zakresie składni, traktowane podobnie jak w klasie V. Ćwiczenia w zakresie synonimiki i frazeologii.

Ć w i c z e n i a p i ś m i e n n e

— jak w klasie V-iej przy zwiększonych nieco wymaganiach.

KLASA VII (IV).

(4 godziny tygodniowo).

Lektura:

a) podstawowa: 1—2 arcydzieła literatury, wybrane z pośród niżej podanych utworów¹⁾;

b) uzupełniająca obowiązkowa: „wypisy“, zawierające ustępy literackie i naukowe, tak dobrane i ugrupowane, aby dawały podstawę do zdania sobie sprawy z najcharakterystyczniejszych momentów i przejawów kultury materialnej i duchowej danego narodu w rozmaitych okresach przed wielką rewolucją;

c) uzupełniająca dobrowolna: 1—2 utwory (np. 1—2 utwory mniejsze lub 1 powieść) z pośród podanych w odpowiednim dziale listy lektury.

Ćwiczenia w mówieniu. Prócz zdawania sprawy z lektury — w dalszym ciągu konwersacja i sprawozdania na temat osobistych przeżyć oraz na podstawie obserwacji (opisy obrazów i t. p.) z nawiązaniem do lektury.

G r a m a t y k a.

Przygodne powtarzanie i pogłębianie nabytych wiadomości gramatycznych głównie w związku z wypracowaniami piśmieniemi i na ich podstawie.

¹⁾ Patrz: lista lektury podstawowej.

Ćwiczenia piśmienne.

Streszczenia, transpozycje, samodzielniejsze opisy obrazów w związku z przerabianym materiałem, opowiadania z przeżyć, rozwijanie myśli naszkicowanych; próby charakterystyk i rozprawek; listy, dialogi. Od czasu do czasu wzorowe tłumaczenie na język ojczysty i ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne.

Wypracowania szkolne: 3 na półrocze; ćwiczenia domowe: przynajmniej 1 na dwa tygodnie.

KLASA VIII (V).

(4 godziny tygodniowo).

Lektura:

a) podstawowa: 1—2 arcydzieła literatury, wybrane z pośród niżej podanych utworów¹⁾;

b) uzupełniająca obowiązkowa: „wypisy“, zawierające ustępy literackie i naukowe, tak dobrane i ugrupowane, aby dawały podstawę do zdania sobie sprawy z najcharakterystyczniejszych momentów i przejawów kultury materialnej i duchowej danego narodu w okresach od wielkiej rewolucji aż do chwili obecnej włącznie;

c) uzupełniająca dobrowolna: 1—2 utwory z pośród podanych w odpowiednim dziale listy lektury.

Ćwiczenia w mówieniu — jak w klasie VII (IV).

Gramatyka — jak w klasie VII (IV).

Ćwiczenia piśmienne — jak w klasie VII (IV).

UWAGI DO PROGRAMU.

1. Nauka o rzeczach ma za cel rozszerzanie horyzontu wyobrażeń i pojęć z jednej strony, a wzbogacanie zasobu leksykalnego z drugiej strony. Może być prowadzona przy pomocy przedmiotów rzeczywistych, modeli, obrazów lub lektury, albo raczej winna być, o ile to jest możliwe, prowadzona przy pomocy wszystkich tych środków. Zwykle bywa tak, że jedne z nich mają przewagę nad innymi, zależnie od stopnia i materiału nauki. O ile w pierwszym roku nauki wysuwają się na pierwszy plan przedmioty rzeczywiste i modele, o tyle później obrazy, a w końcu lektura.

Czy głównym środkiem nauki o rzeczach są przedmioty, modele, obrazy czy lektura, sposób prowadzenia winien być dostosowany do głównego celu: mówienia, a zatem przybierać formę ćwiczeń w mówieniu, zwłaszcza na stopniu niższym i średnim.

¹⁾ Patrz: lista lektury podstawowej.

2. Lektura jest niczem innym, jak jednym ze środków nauki o rzeczach, i dąży do tego samego celu. Różnica polega na tem, że zakres pojęć; jako też zasobów leksykalnych, zdobywanych drogą lektury, może być o wiele szerszy, niż ten, jaki uzyskuje się innemi środkami nauki o rzeczach, następnie zaś na tem, że technika przyswajania nowych pojęć na tej drodze jest nieco odmienna.

Pod względem techniki odróżnić można mianowicie przy lekturze przynajmniej dwie główne fazy.

Pierwszą z nich, przypadającą na stopień niższy, a w znacznej mierze i na średni, cechuje to, że lektura idzie tu zazwyczaj za demonstracją czyto rzeczywistych przedmiotów i czynności, czy obrazów, i jest jakby jej syntezą ostateczną, gdy tymczasem w fazie drugiej, przypadającej głównie na stopień wyższy (częściowo na średni), lektura staje się poniekąd celem samym w sobie, a ilustracja przy pomocy obrazów następować może niejako *ex post*, jak np. przy utworach literackich. W pierwszej fazie (zwłaszcza na stopniu niższym) przerabianie nowego materiału nie powinno tedy zaczynać się od czytania przez ucznia nieprzerobionego ustępu; na stopniu wyższym jest to w pewnych, licznych nawet wypadkach dopuszczalne. Ponadto, gdy w fazie pierwszej objaśnienia leksykalne i gramatyczne odgrywają główną rolę, w drugiej wysuwają się na pierwszy plan objaśnienia myśli, a przy utworach literackich — także wyjaśnienia, dotyczące formy.

Wreszcie tak w pierwszej, jak w drugiej fazie, lektura — jak nauka o rzeczach wogóle — winna być prowadzona w ten sposób, aby dawała jak największe pole do ćwiczeń w mówieniu także w postaci konwersacji.

Z punktu widzenia ważności dzielimy lekturę na podstawową i uzupełniającą, uzupełniającą zaś znów na obowiązkową i dobrowolną¹⁾. Przedmiotem lektury podstawowej w klasach IV—VI jest podręcznik szkolny, w klasach VII i VIII — większe utwory literackie, czytane w całości w wydaniach szkolnych. Lekturę uzupełniającą obowiązkową stanowią w klasach V i VI zasadniczo ustępy, wybrane z podręcznika szkolnego, a nie przeznaczone na lekturę podstawową. Nauczyciel może również włączyć do tego zakresu osobne wydania nowel i innych łatwiejszych utworów literackich — w tych wypadkach, gdy klasa stoi na dość wysokim poziomie i ujawnia większe zainteresowanie w tym kierunku, gdy w obranym podręczniku brak odpowiedniego materiału i t. p. W klasach VII i VIII lekturą uzupełniającą obowiązkową są „wypisy“ (podręcznik szkolny), przyczem nauczyciel winien ograniczyć się do pewnej liczby wyimków z utworów naj-

¹⁾ Podział na lekturę szkolną i domową o tyle nie jest właściwy, że i lektura podstawowa, i uzupełniająca obowiązkowa, wymagają mniejszej lub większej pracy zarówno szkolnej jak domowej.

wybitniejszych autorów, uwzględniając oprócz utworów literackich także prozę naukową. Czytane ustępy naukowe winny mieć związek przede wszystkim z kulturą duchową (także społeczną i polityczną), przy uwzględnianiu jednak również i takich, które rzucają światło na przejawy kultury materialnej odnośnego narodu.

Podając niżej listę lektury uzupełniającej dobrowolnej, zaznaczamy, że lista ta ma na celu dać wskazówki, co wybierać jako przedmiot tej lektury i w co zaopatrywać przede wszystkim biblioteczkę szkolną uczniów poza utworami, które zostały zamieszczone w liście lektury postawowej, a które mogą być również przedmiotem lektury uzupełniającej dobrowolnej, o ile nie były czytane w klasie. Do lektury dobrowolnej może nauczyciel tylko zachęcać, nigdy zaś zmuszać.

3. Ćwiczenia w mówieniu pozostają aż do klasy najwyższej jedną z najważniejszych rzeczy przy nauczaniu obcego języka. Dzielią się one na systematyczne oraz przygodne ćwiczenia w swobodnem mówieniu.

Pierwsze prowadzi się w związku z nauką o rzeczach i lekturą, które dostarczają materiału do rozmówek na niższym, względnie do poważniejszej konwersacji na wyższym stopniu; drugie, w miarę uznania nauczyciela — na tematy improwizowane, zawsze jednak w granicach nabytych wiadomości leksykalnych uczniów i ich stopnia rozwoju umysłowego. Jedne i drugie mają stałą formę konwersacji i dopiero z wolna (począwszy od stopnia średniego) mogą przechodzić w dłuższe, samodzielniejsze sprawozdania uczniów.

Celem tych ćwiczeń jest nabieranie coraz to większej wprawy w mówieniu obcym językiem. Stąd nie należy także zaniedbywać ćwiczeń w poprawnem wymawianiu obcych dźwięków oraz wygłaszania z pamięci mniejszych lub większych, nadających się do tego całości. Poprawne, wyraziste odczytywanie przerobionych ustępów, a wreszcie śpiewanie pieśni uzupełniają szereg najważniejszych środków w danym zakresie.

4. Nauka gramatyki obcego języka ma na celu pogłębienie poczucia poprawności językowej.

Systematyczne ujęcie wiadomości gramatycznych, przeznaczone na stopień średni, winno się odbywać na podstawie odpowiednio ułożonych przykładów i tekstów. Muszą one: a) być dostosowane do właściwości obcego języka; b) liczyć się z właściwościami języka ojczystego uczniów; stąd podręczniki (gramatyki), pisane dla szkół francuskich (angielskich, niemieckich), nie nadają się do potrzeb szkół polskich; c) być ugrupowane w sposób wskazany zasadami dydaktyki, w szczególności nie dopuszczać do równoczesnego traktowania zjawisk językowych, należących do różnych kategorii; zasady tej winien przestrzegać ściśle nauczyciel przy przerabianiu wszelkiej nowej partii gramatyki systematyzującej.

LISTA LEKTURY.

A. LEKTURA FRANCUSKA.

1. Lektura podstawowa.

KLASA IV, V i VI.

Patrz program i uwagi do programu.

KLASA VII.

Corneille: *Le Cid* lub *Horace* lub *Polyeucte*, albo Racine: *Andromaque* lub *Athalie*; Molière: jedna z następujących komedyj: *L'Avare*, *Le Misanthrope*, *Le Bourgeois gentilhomme*, *Les Femmes savantes*.

KLASA VIII.

Chateaubriand: *Atala* lub *Aventures du dernier Abencérage*, albo V. Hugo: *Hernani* lub *Ruy Blas*; Augier: *Le Gendre de M. Poirier*.

2. Lektura uzupełniająca obowiązkowa.

KLASA V i VI.

Patrz program i uwagi do programu.

KLASA VII i VIII.

Przepisane „wypisy“ z autorów francuskich.

3. Lektura uzupełniająca dobrowolna.

KLASA IV.

Wybór baśni: Contes de fées (Perraulta, M-me d'Aulnoy i innych). Nouveaux contes de fées (M-me de Ségur) i t. p.
Czasopismo: Notre Pologne (miesięcznik).

KLASA V i VI.

Nowele, legendy i t. p. (w osobnych wydaniach szkolnych).

Powieści dla młodzieży: Bibliothèque rose ill. (Hachette); Verne: powieści; Malot: Sans famille, En famille (Flammarion).

Utwory o charakterze naukowym: Reclus: Le plus beau royaume sous le ciel (Hachette); Bruno G.: Le Tour de la France par deux enfants; Livre de lectures d'instruction pour l'adolescent; H. de la Vaux et A. Galopin: Un tour du monde en aéroplane (A. Michel) i t. p.

Czasopisma: Notre Pologne, Voyage à travers l'actualité mondiale (dwutygodnik).

KLASA VII i VIII.

a) Poezja i teatr.

Corneille, Racine, Molière: wybrane utwory (nieczytane w klasie); La Fontaine: wybrane bajki (nieczytane w klasie); V. Hugo: wybrane utwory (nieczytane w klasie); Rostand: *La Princesse lointaine*, *Cyrano de Bergerac*, *L'Aiglon*; R. Rolland: *Le jeu de l'amour et de la mort*.

b) Powieści.

Bernardin de St. Pierre: *Paul et Virginie*; Chateaubriand: *René*, *Les Martyrs* (extr.); A. de Vigny: *Grandeur et servitude militaires* (extr.); Sand G.: *La Mare au diable*, *La petite Fadette*; Daudet: *Lettres de mon moulin*, *Le Petit Chose*, *Tartarin de Tarascon*; France: *Le Livre de mon ami*, *Le petit Pierre*; Loti: *Le Pêcheur d'Islande*; *Le roman d'un enfant*; Bazin: *La Terre qui meurt*, *La Taché d'encre*; R. Rolland: *Jean Christophe*; H. Bordeaux: *Guynemer*.

c) Proza naukowa.

Montesquieu: *Considérations sur les causes de la grandeur etc.* (extr.); Voltaire: *Histoire de Charles XII*; Rousseau: *Considérations sur le gouvernement de Pologne*; Taine: *Les Origines de la France contemporaine* (extr.); Rambaud: *Petite histoire de la civilisation française*; Seignobos: *Histoire de la civilisation contemporaine en France*; Bourgeois: *Ce qu'il faut connaître du passé de la France, L'Art et les artistes français* (extr.); Boissier: *Cicéron et ses amis*; Fustel de Coulanges: *La Cité antique, La Fin du paganisme*; Croiset: *La Démocratie antique*; Figuiet L.: *Les grandes inventions modernes dans les sciences usuelles*; etc.

Dla najwybitniejszych uczniów wybrane rzeczy: Cl. Bernarda, *Le Danteca*, Maeterlincka (*La Vie des abeilles*), Poincaré i t. p.

Zczasopismo: *Illustration* (bez dodatku literackiego).

B. LEKTURA ANGIELSKA.

1. Lektura podstawowa.

KLASA IV, V i VI.

Patrz program i uwagi do programu.

KLASA VII.

Szekspir: *Julius Caesar* lub *The Merchant of Venice*; Byron: *Prisoner of Chillon*, lub inna powieść poetycka.

KLASA VIII.

Szekspir: *Macbeth* lub *Midsummer Night's Dream*; Tennyson: *Idyles of the King* (wybór) lub *Enoch Arden*, albo Conrad: *A Set of Six*.

2. Lektura uzupełniająca obowiązkowa.

KLASA V i VI.

Patrz program i uwagi do programu.

KLASA VII i VIII.

Przepisane „wypisy“ z autorów angielskich.

3. Lektura uzupełniająca dobrowolna.

KLASA IV.

Hawthorne: The Wonder Book; Parley: The Book of Wonders; Burnett: Little Lord Fauntleroy; O. Wilde: The Happy Prince.

KLASA V i VI.

Nowele (w osobnych wydaniach szkolnych).

Powieści i opowiadania:

Klasa V. Defoe: Robinson Crusoe (w skróceniu); Miss Edgeworth: Popular Tales; Miss Montgomery: Misunderstood; Kingsley: Water Babies; Hughes: Tom Brown's School Days; Candy: First Days in England; Kipling: Just so stories.

Klasa VI. Swift: Gulliver's Travels (wydanie szkolne); Goldsmith: Vicar of Wakefield (w skróceniu); Cooper: The last of the Mohicans (w skróceniu); Dickens: A Child's History of England; Kingsley: The Heroes; Beecher-Stowe: Uncle Tom's Cabin (w skróceniu); Twain: The Prince and the Pauper; Stevenson: Treasure Island; Kipling: The Second Jungle Book; powieści Marryatta; Conan Doyle: A Study in Scarlet.

KLASA VII i VIII.

a) Poezja.

Utwory z lektury podstawowej, nieczytane w klasie. Szekspir: Coriolanus i inne dramaty, Romeo and Juliet; Coleridge: The Ancient Mariner; Moore: Paradise and the Peri; Byron: Giaour i inne powieści poetyckie, Child Harold's Pilgrimage (wybór); Longfellow: Wybór poezyj; Poe: Wybór poezyj; Wilde: Lady Windermere's Fan, A Woman of no Importance, An Ideal Husband; Galsworthy: Awakening; Shaw: The Devil's Disciple.

b) Powieści.

W. Scott: Kenilworth, Quentin Durward, Ivanhoe (w skróceniu); Dickens: A Tale of Two Cities, The Pickwick Club (wyjątki), A Christmas Carol, David Copperfield (w skróceniu), The Cricket on the Hearth; powieści Bulwera (The Last Days of Pompei), Thackeraya, Twaina (Tom Sawyer Abroad), Wellsa (The War of the World, John and Peter); Conrad: Almayer's Folly i inne powieści.

c) Proza naukowa.

Macaulay: Essays (wybór), History of England (wybór); Besant: The Rise of the Empire; Seeley: Expansion of England; Carlyle: On Heroes and Hero-worship; Emerson: English Traits; Spencer: Essays (wybór); Tyfe: Triumphs of Invention and Discovery in Art and Science; Hughes: About England.

C. LEKTURA NIEMIECKA.

1. Lektura podstawowa.

KLASA IV, V i VI.

Patrz program i uwagi do programu.

KLASA VII.

Lessing: *Minna von Barnhelm*, albo Goethe: *Götz v. Berlichingen* lub *Hermann und Dorothea*; Hebbel: *Agnes Bernauer*.

KLASA VIII.

Schiller: *Die Jungfrau von Orleans* lub *Wilhelm Tell* lub *Maria Stuart*; Goethe: *Egmont* lub *Iphigenie auf Tauris*, albo Grillparzer: *Sappho*; dodatkowo przy innym utworze Th. Mann: *Tristan* lub parę innych nowel.

2. Lektura uzupełniająca obowiązkowa.

KLASA V i VI.

Patrz program i uwagi do programu.

KLASA VII i VIII.

Przepisane „wypisy“ z autorów niemieckich.

3. Lektura uzupełniająca dobrowolna.

KLASA IV.

Wybór baśni: Grimmów, Andersena, Bechsteina i t. p.; Hebbel: *Schatzkästlein*.

KLASA V i VI.

Nowele (w osobnych wydaniach szkolnych).

Klasa V. Hauff: *Die Karawane*, *Der junge Engländer*; Gerstäcker: *Der Schiffszimmermann*; Rosegger: *Als ich noch der Waldbauerbub war*; Eyth: *Geld und Erfahrung*; Deutsche Volksbücher (Till Eulenspiegel, Faust etc. według Schwaba); Robinson.

Klasa VI. Fouqué: Undine; Eichendorff: Aus dem Leben eines Taugenichts; Chamisso: Peter Schlemihl; Raabe: Die schwarze Galeere; Ebner-Eschenbach: Der Kreisphysikus, Tiergeschichten; Droste-Hülshoff: Die Judenbuche; Saar: Tambi; Speyer: Der Kampf der Tertia.

KLASA VII i VIII.

a) Poezja.

Klasa VII. Utwory lektury podstawowej, nieczytane w klasie. Kleist: Kätchen von Heilbronn; Grillparzer: Der Traum ein Leben, Weh dem, der lügt; Hebbel: Die Nibelungen.

Klasa VIII. Utwory lektury podstawowej, nieczytane w klasie. Goethe: Faust I; Schiller: Wallenstein; Kleist: Der Prinz von Homburg, Der zerbrochene Krug; Grillparzer: Das goldene Vlies; Hebbel: Gyges und sein Ring, Maria Magdalena; Hauptmann: Die versunkene Glocke, Die Weber; Freytag: Die Journalisten.

b) Powieści i nowele.

Klasa VII. Grillparzer: Der arme Spielmann; Keller: Nowele; Storm: Pole Poppenspärer; Scheffel: Ekkehard; C. F. Meyer: Jörg Jenatsch i inne; Sudermann: Frau Sorge; Hesse: Schön ist die Jugend, Unterm Rad.

Klasa VIII. Storm: Immensee; Ebner-Eschenbach: Das Gemeindekind; Fontane: Irrungen, Wirrungen; Th. Mann: Die Budenbrooks, nowele; H. Hesse: Peter Camerind.

c) Proza naukowa.

Zieliński: Die Antike und wir; wydawnictwo Gymnasial-Bibliothek, Nr. 1—5, hg. v. Hoffman; Kirchhoff: Mensch und Erde; Schulze: Grosse Physiker und ihre Leistungen; Launhardt: Naturwissenschaften und Technik; Scheiner: Der Bau des Weltalls; inne t. p. dziełka, objęte wydawnictwem „Aus Natur und Geisteswelt“, Teubner, Leipzig; Eyth: Hinter Pflug und Schraubenstock.

HISTORJA.

CEL NAUCZANIA.

I. Na podstawie odpowiedniego doboru faktów o znaczeniu ogólniejszem, poznawanych dostatecznie szczegółowo w postaci możliwie konkretnej:

1) a) wstępne zapoznanie się uczniów z twórczymi wysiłkami ducha ludzkiego,

b) głównie zaś stopniowe zrozumienie istniejących stosunków politycznych, społecznych, kulturalnych i gospodarczych narodu i Państwa Polskiego w ich genezie, rozwoju i związku z rozwojem takich stosunków u innych narodów,

c) oraz przyswojenie zasad nauki obywatelskiej;

2) rzetelne zrozumienie istoty faktu historycznego i wyrobienie na ograniczonym obszarze zjawisk sprawności myślenia historycznego przez dostrzeganie procesu ewolucji dziejowej.

II. Wychowanie moralne człowieka i obywatela. Nauka historii ma wzbudzić w uczniu poczucie nierozzerwalnego związku z narodem i ludzkością, wszczepić ideał obywatela polskiego, zrośniętego w jedno z ideałem człowieka, i utrwalić przywiązanie do Państwa Polskiego.

KLASA IV (I).

(3 godziny tygodniowo).

Kultura pierwotna. Cywilizacja starożytnego Egiptu. Cywilizacja Babilonu i Asyrii. Rola Fenicji w dziejach starożytnego Wschodu. Arjowie Wschodu. Cechy charakterystyczne cywilizacji starożytnego Wschodu.

Kultura Grecji w okresie micońskim i homerowym. Sparta i Ateny jako dwa typy społeczno-polityczne kantonalnej Grecji. Walka Aten i Sparty o przewagę polityczną; rozkwit kultury greckiej. Monarchja wszechświatowa Aleksandra Macedońskiego.

Powstanie Rzymu; jego rozwój i walka o panowanie nad światem. Społeczne i polityczne przewroty rzeczypospolitej rzymskiej. Cesarstwo rzymskie i upadek zachodniego imperjum.

Uwaga. Kurs historii starożytnej pod względem ujęcia metodycznego stanowi pośrednie ogniwo między epizodycznym kursem historii Polski w klasach niższych a pragmatyczną historją w klasach wyższych.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. Kultura pierwotna.

Człowiek pierwotny. Myśliwstwo, pasterstwo, rolnictwo. Okres kamienia i brązu.

2. Egipt starożytny.

Kraj i mieszkańcy. Wierzenia religijne. Faraon i jego dwór. Kapłani, wojownicy, rycerze, rzemieślnicy, kupcy, rolnicy. Nauka. Zabytki architektury egipskiej (piramidy, świątynie, sfinksy, obeliski).

3. Babilonja i Asyrja.

Kraj i mieszkańcy. Wierzenia religijne. Charakter wojskowy państwa asyryjskiego. Władza królewska. Monarchja asyryjsko-babilońska. Handel Babilonu (kupcy, bankierzy), miasta. Nauka, architektura, rzeźba.

4. Fenicja.

Kraj i mieszkańcy. Wierzenia religijne. Przemysł. Żegluga; handel. Odkrycia geograficzne. Kolonizacja.

5. Arjowie.

Indje. Odrębność wierzeń religijnych (Brahma, Budda); kastowość. Iran: religja Zoroastra. Monarchja perska (Cyrus, Darjusz). Absolutyzm i centralizacja. Satrapowie. Cechy charakterystyczne cywilizacji starożytnego Wschodu.

6. Kultura Grecji w okresie miceńskim i homerowym.

Ziemia starożytnej Grecji pod względem geograficznym, Państwo i społeczeństwo greckie w epoce homerowej (król, rada, lud; ludność wolna i niewolna). Wierzenia religijne. Życie domowe; sztuka wojenna.

7. Sparta i Ateny jako dwa typy społeczno-polityczne Grecji.

Lakonja. Spartjaci (periojkowie i heloci). Ustrój państwowy. Spartański tryb życia; wojsko i pogotowie wojenne. Symmachja spartańska.

Attyka. Upadek władzy królewskiej; reforma Solona; triumf demokracji za Klistenesa.

Wspólna kultura Greków: wyrocznie, amfiktionje, igrzyska. Kolonizacja.

8. Walki Aten i Sparty o przewagę polityczną; rozkwit kultury greckiej.

Walka Grecji z najazdem perskim. Hegemonja Aten i symmachja ateńska. Perykles. Rozkwit Aten. Kultura materialna i duchowa Grecji (handel; style, najważniejsze zabytki architektury, rzeźby; teatr; wzmianki o najwybitniejszych artystach i myślicielach).

Wojna domowa (peloponeska) i upadek hegemonji Aten.

9. Monarchja światowa Aleksandra Macedońskiego.

Podbój Grecji przez Macedończyków. Podboje Aleksandra Wielkiego. Rozprzestrzenienie i dalszy rozwój kultury greckiej. Ateny i Aleksandria jako główne ośrodki tej kultury.

10. Powstanie Rzymu i jego walka o panowanie nad światem.

Italia pod względem geograficznym. Podania o założeniu Rzymu (Eneas, Romulus). Republika (konsulat, senat; patrycjusze i plebejusze). Walka stanów (trybunowie ludu, ustawa XII tablic, urzędy rzymskie). Komicje; wojskowość. Podbój półwyspu Apenińskiego przez Rzymian (związek latyński; najazd Gallów, pogrom Samnitów, przyłączenie południowej Italji. Drogi wojskowe i kolonje).

Życie rzymskie (rodzina, dom, strój). Wojny punickie i podbój Wschodu. Wpływy greckie. Religja.

11. Społeczne i polityczne przewroty w rzeczypospolitej rzymskiej.

Prowincja i administracja prowincjonalna (prokonsulat). Nobilitacja i publikanie. Początki latyfundjów i proletaryzacja włościanstwa; niewolnictwo w gospodarce wiejskiej; kwestja agrarna i próby jej rozwiązania przez Grakchów. Rewolucja italska i reakcja sullańska. Pierwszy triumwirat. Podbój Galji. Drugi triumwirat i ostateczny upadek republiki.

12. Cesarstwo rzymskie i upadek imperjum zachodniego.

Wiek Augusta: pryncypat i rządy Augusta; pokój rzymski; rozkwit literatury. Następcy Augusta: Tyberjusz (pretorjanie), Neron; okres świetności cesarstwa (Tytus, Trajan, Marek Aureljusz). Rzym cesarszy (główne budowle). Życie umysłowe (szkoły, biblioteki).

Wzrost władzy cesarskiej (upadek urzędów republikańskich; rola senatu; urzędy cesarskie; kult cesarzy; wojsko). Stosunki gospodarcze: rolnictwo (kolonaty), handel, miasta. Romanizacja prowincyj zachodnich, hellenizacja Wschodu. Kosmopolityczny charakter cesarstwa. Stan moralny społeczeństwa rzymskiego; stan wierzeń religijnych pogańskich. Chrześcijaństwo.

Absolutyzm wojskowy. Dioklecjan i jego reformy. Konstancyjnizm (edykt medjolański, sobór nicejski; Konstancyjnopol jako drugie ognisko władzy i cywilizacji).

Wielka wędrówka ludów i upadek cesarstwa zachodniego.

KLASA V (II).

(4 godziny tygodniowo).

Prehistorja Polski.

Słowianie w okresie wytwarzania się 3 średniowiecznych ognisk kulturalnych (Rzym, Bizancjum, Mekka).

Cesarstwo a papieństwo. Budowa państwa polskiego.

Rozbicie polityczne Polski w czasie walk cesarstwa z papieństwem.

Odbudowa państwa polskiego w oparciu o papieństwo.

Unję Polski z Litwą. Schizma zachodnia i udział Polski w ruchu soborowym. Podboje tureckie.

Przewaga Domu Jagiellońskiego w Europie środkowej. Utrwalenie się ustroju stanowego w Polsce.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. Prehistorja Polski.

Zabytki okresów paleolitycznego, neolitycznego, brązowego i żelaznego na ziemiach polskich. Okres kultury grodziskowej. Wykopaliska monet, jako ślady starodawnych dróg handlowych.

2. Słowianie w okresie wytwarzania się 3 średniowiecznych ognisk kulturalnych (Rzym, Bizancjum, Mekka).

Słowianie: Pierwotne siedziby i wędrówki. Ustrój, obyczaje i wierzenia plemion słowiańskich. Podboje koczowników (Hunnów, Awarów, Bułgarów).

Cesarstwo wschodnio-rzymskie: Justynjan. Cechy cywilizacji bizantyńskiej i wpływ jej na Europę wschodnią.

Arabowie, Mahomet, islam, kalifat. Podboje. Cywilizacja arabska. Upadek kalifatu.

Państwa barbarzyńskie na obszarach cesarstwa zachodnio-rzymskiego. Państwo frankońskie; beneficjum, senjorat. Karol Wielki. Podział monarchji frankońskiej. Ustrój feodalny.

Znaczenie kościoła, klasztory. Początki państwa kościelnego.

Słowianie. Wpływ monarchji frankońskiej. Państwo Samona i wielkomorawskie. Współzawodnictwo kościoła rzymskiego i greckiego. Początki Rusi.

Normanowie jako czynnik państwowo-twórczy: Skandynawja, Danja, Francja, Anglja.

3. Cesarstwo a papieństwo. Budowa państwa polskiego.

Ustrój rodowy; powstanie państwa polskiego (teorja najazdu i ewolucyjna).

Pojawienie się Polski na widowni dziejowej w walce z Niemcami. Otton Wielki. Sw. cesarstwo rzymskie niemieckiego narodu i jego stosunek do papieństwa. Książę polski w zależności od cesarza.

Chrześcijaństwo w obrządku łacińskim i organizacja kościelna w Polsce. Pierwsza zależność polityczna od Rzymu.

Zajęcie ziemi Czerwieńskiej przez Włodzimierza Wielkiego. Chrzest Rusi w obrządku wschodnim.

Znaczenie zjazdu gnieźnieńskiego. Wojna z Niemcami i Rusią. Monarchja Bolesława Chrobrego. Pierwsza koronacja jako symbol niepodzielności państwa i niezależności od Niemiec.

Kryzys monarchji po śmierci Bolesława Chrobrego. Jarosław Mądry. Ruś w podziałach (w ogólnym zarysie).

Odnowienie państwa polskiego — zależnego od Niemiec.

Reforma kłunjacka. Schizma kościoła wschodniego. Spór o inwestyturę. Konkordat wormacki. Koronacja Bolesława Śmiałego i jego upadek.

Krucjaty. Kultura rycerstwa zachodniego. Pielgrzymki do Ziemi Świętej. Turcy Seldżuci. Królestwo Jerozolimskie. Zakony rycerskie. Wzrost handlu ze Wschodem. Skutki krucjat.

Krucjaty polskie na pogan okolicznych. Podbój Pomorza.

Statut (t. zw. testament) Krzywoustego.

Ustrój wewnętrzny Polski Bolesławowskiej. Jedność narodowa i wyznaniowa. Rola duchowieństwa. Drużyna książęca i jej zanik. Ludność osobiście wolna i niewolna. Początki piśmiennictwa polskiego (roczniki i t. zw. Gallus).

4. Rozbicie polityczne Polski w czasie walk cesarstwa z papiestwem.

Rozdrobnienie polityczne i upadek senjoratu. Mieszanie się Stauffów w spory książąt polskich.

Walki gibelinów z gwelfami, papiestwem i miastami lombardzkiemi. Znaczenie miast włoskich.

Likwidacja stosunku lennego Polski do Niemiec. Reforma gregoriańska. Potęga Innocentego III i zależność Polski od papiestwa. Zakony żebrzące.

Wzrost monarchji we Francji. Magna charta: początki parlamentu angielskiego.

Powstanie Zakonu Niemieckiego. Osadzenie w ziemi Chełmińskiej. Walki z Prusakami i organizowanie podbitego kraju według wzorów sycylijskich.

Nowożytna organizacja Królestwa Sycylijskiego. Wznowienie walki z papiestwem i miastami przez Fryderyka II. Upadek Stauffów i średniowiecznego porządku, opartego o cesarstwo i papiestwo.

Najazdy Tatarów, odparte bez pomocy Zachodu. Ruś pod jarzmem tatarskiem.

Dążności do zjednoczenia Polski: Piastowie śląscy; kanonizacja św. Stanisława; Przemysław II i jego koronacja. Przemyslidzi czescy. Lokietek.

Władza książęca a immunitety. Początki kolonizacji na prawie niemieckiem; sposób zakładania wsi; ustrój miasta średniowiecznego.

Rozwój kultury: klasztory, szkoły, kronikarstwo (Kadłubek). Styl romański i gotycki w Polsce.

5. Odbudowa państwa polskiego w oparciu o papieństwo.

Walka między kościołem a państwem we Francji; stany generalne. Pobył papieży w Awinjonie.

Wygaśnięcie Arpadów i Przemyślidów. Polityka dynastyczna Habsburgów, Luksemburgów (złota bulla) i Andegawenów.

Jednoczenie dzielnic polskich na zasadzie unji w oparciu o papieństwo. Kraków stolicą Królestwa. Urzędy.

Walka z żywiołem niemieckim i sprawa krzyżacka. Utrata Pomorza. Sojusz z Andegawenami. Cofnięcie się na zachódzie i początek ekspansji na wschód, odzyskanie ziemi Czerwieńskiej.

Analogja gospodarczej polityki w Polsce, Czechach i na Węgrzech. Hanza.

Wzrost oświaty. Uniwersytet krakowski. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego. Budownictwo.

Pierwsza unja Polski z Węgrami. Pakt koszycki.

6. Unje Polski z Litwą. Schizma zachodnia i udział Polski w ruchu soborowym. Podboje tureckie.

Litwa przed unją. Inkorporacja Litwy do Polski. Katolicyzm i wyznaczenie wschodnie na Litwie. Walka o unję i akty unji.

Trwale odzyskanie ziemi Czerwieńskiej. Wielka wojna; bitwa pod Grunwaldem.

Wytworzenie się poczucia narodowego we Francji w czasie wojny 100-letniej. Przewaga parlamentu w Anglii. Wiklef.

Ruch narodowy w Czechach. Husytyzm.

Wielka schizma kościoła zachodniego. Sobór konstancjeński i sprawy polskie (krzyżaków i unji kośc. wsch.).

Kryzys unji litewskiej po śmierci Witolda. Oleśnicki i husytyzm. Polska wobec walki soborowej. Unja florencka.

Podboje Turków osmańskich.

Nowa unja Polski z Węgrami. Warna.

Zdobycie Konstantynopola i koniec Cesarstwa Bizantyńskiego.

7. Przewaga domu Jagiellońskiego w Europie Środkowej. Utrwalenie się ustroju stanowego w Polsce.

Zerwanie i odnowienie unji Litwy z Polską. Elekcja i spór o potwierdzenie przywilejów. Unja z Prusami i odzyskanie dostępu do Bałtyku. Stosunki narodowe i wyznaniowe w Polsce Jagiellonów.

Polityka dynastyczna. Jagiellonowie w Czechach i na Węgrzech, wyprawa wołoska.

Moskwa spadkobierczynią tradycji bizantyńskich (Iwan III). Niepowodzenia wojenne Litwy. Oddziaływanie kultury polskiej na wschodzie.

Oświata w Polsce. Akademia Krakowska. Długosz. Ostroróg.

Wzrost przewagi szlachty. Sejmiki ziemskie (statuta nieszawskie), sejm walny (Nihil novi), sądownictwo; skarbowość, wojsko i służba wojskowa. Miasta, przemysł, drogi handlowe i porty nad m. Czarnem i Bałtykiem. Włościanie, ustawa z roku 1496. Kolonizacja; handel zbożem.

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo).

Wielkie odkrycia geograficzne; odrodzenie i reformacja w Europie i Polsce; okres polityki narodowej w Polsce.

Ustalenie się stosunków religijnych w Europie i Polsce. Załamanie się potęgi Polski.

Polska w czasie przewagi Francji na zachodzie a Turków na wschodzie.

Równowaga Europy w oparciu o militarizm absolutnych monarchij a anarchja możnowładcza w Polsce.

Nowe idee polityczne i ich realizacja. Odrodzenie wewnętrzne i rozbiory Polski.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. Wielkie odkrycia geograficzne; odrodzenie i reformacja w Europie i Polsce; okres polityki narodowej w Polsce.

Państwa na półwyspie Pirenejskim i koniec panowania Maurów.

Wielkie odkrycia geograficzne i ich skutki; upadek znaczenia morza Śródziemnego, nowe drogi handlowe; spadek wartości pieniędzy i gromadzenie się kapitałów. Operacje finansowe Zygmunta I i Bony.

Odrodzenie we Włoszech; równowaga polityczna we Włoszech, kondotjerzy i uzurpatorowie; Medyceusze we Florencji. Twórcy języka literackiego włoskiego i humaniści; Dante, Petrarca, Boccaccio. Napływ uczonych greckich do Włoch. Sztuka włoska: Leonardo da Vinci, Rafael, Michał Anioł. Papieże odrodzenia.

Wynalazek druku. Odrodzenie poza Włochami. Odrodzenie w Polsce. Styl renesansowy.

Reformacja: niezadowolenie ze stosunków kościelnych i żądanie reformy, wystąpienie Lutra i zerwanie z Rzymem. Sprawa chłopstwa w Niemczech — pańszczyzna w Polsce. Początki reformacji w Polsce i sekularyzacja Prus (znaczenie ogólne i dla Polski).

Rywalizacja habsbursko-francuska i jej wpływ na rozwój reformacji w Niemczech. Sejmy w Spirze (protestanci), Augsburgu (Konfesja, „Cuius regio...”). Skutki reformacji w Niemczech. Reformacja w Szwecji, Danji, Szwajcarji (Zwingli, Kalwin) i Anglii.

Polska a Habsburgowie. Tragedja pod Mohaczem i podział Węgier na 3 części. Wojny z Moskwą. Wcielenie Mazowsza do Korony.

Próby reformy skarbu, wytworzenie programu „egzekucji praw”. Reformacja w Polsce. Związek reformacji z egzekucją praw i hasło kościoła narodowego. Pisarze polityczni: Modrzewski, Orzechowski.

Sobór trydencki i wpływ jego uchwał na stronnictwo reformy. Częściowe zrealizowanie programu egzekucji praw; ograniczenie jurysdykcji duchownej, egzekucja dóbr, wojsko kwarciane, konstytucja o handlu i przemyśle. Uregulowanie stosunku Litwy do Polski. Sprawa inflancka.

Pierwsza wolna elekcja. Konfederacja warszawska różnowierców. Ustalenie się form elekcji; kaptur, konwokacja, elekcja viritim, pacta conventa i artykuły Henrycjańskie.

Reformacja i wojny religijne we Francji. Rzeź hugenotów.

Współdziałanie Batorego z Zamoyskim w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Reforma sądów i wojska. Rozwiązanie sprawy inflanckiej; Moskwa odparta od Bałtyku.

2. Ustalenie się stosunków religijnych w Europie i Polsce. Załamanie się potęgi Polski.

Zwycięstwo katolicyzmu w Polsce. Unja brzeska. Jezuici.

Wojna religijno-polityczna w Niderlandach, oderwanie się Holandji. Utrwalenie się anglikanizmu i złamanie przewagi morskiej hiszpańskiej; Niezwyciężona Armada.

Burbonowie; edykt nantejski.

Ścieranie się obozu narodowego z austriackim w Polsce. Wojna szwedzka; Kirchholm. Rokosz Zebrzydowskiego. Wojna moskiewska; bitwa pod Kluszyńcem; odzyskanie bramy Smoleńskiej; moment przewagi Polski nad Moskwą; rozejm w Dywilinie i pokój w Polanówce.

Chwiejne stanowisko Polski we wznowionym antagonizmie francusko-habsburskim i polityka Polski w czasie wojny 30-letniej. Połączenie Prus z Brandenburgią. Pierwsza wojna Turcji z Polską. Zniszczenie państwowości czeskiej i upadek narodu czeskiego. Armja Wallensteina.

Uspokojenie i odbudowa Europy środkowej po r. 1648 a niszczące wojny w Polsce. Początki kozaczyzny, bunt i wojny kozackie. Wojna z Moskwą; rozejm andruszowski; utrata Kijowa. Wojna szwedzka, pokój oliwski; niepodległość Prus Książęcych.

Zwycięstwo absolutyzmu we Francji: Richelieu, Mazarini; początek przewagi francuskiej w Europie.

Dalsze ograniczanie władzy królewskiej w Polsce. Liberum veto. Wzrost znaczenia sejmików. Udaremnienie reformy elekcji (rokosz Lubomirskiego). Upadek umysłowy i gospodarczy Polski.

3. Polska w czasie przewagi Francji na zachodzie a Turków na wschodzie.

Absolutyzm we Francji: jej przewaga polityczna, militarna (reformy wojskowe) i kulturalna w Europie; reformy gospodarcze (merkantylizm), upadek moralności politycznej (reunjon; przekupstwo polityczne).

Zwycięstwo parlamentu nad królem w Anglii. Stronnictwa polityczne.

Dalszy rozkład czynników rządowych w Polsce; sarmatyzm; chory pieniądz. Organizacja wojskowa i obrona granic w Polsce a we Francji.

Groza potęgi tureckiej. Wojna o Podole i Ukrainę i ścieranie się wpływów francusko-habsburskich w Polsce.

Wielka wojna turecka. Złamanie potęgi tureckiej w bitwie pod Wiedniem — punkt zwrotny w dziejach Turcji i Europy środkowo-wschodniej; Liga święta i wciągnięcie do niej Moskwy (Pokój Grzymułtowski). Wpływy kulturalne Polski w Moskwie w XVII-tym wieku. Rzut oka na politykę Polski wobec Mołdawji. Zjednoczenie Węgier przez Habsburgów. Odzyskanie Podola i Ukrainy.

4. Równowaga polityczna Europy w oparciu o militarizm absolutnych monarchij a anarchja możnowładcza w Polsce.

Zorganizowanie Rosji nowożytnej i jej przewaga w Polsce; sejm niemy; liczebna słabość armji polskiej. Upadek Szwecji.

Podział monarchji hiszpańskiej. Upadek przewagi Francji; długi państwowe, pieniądz papierowy, akcje, gra giełdowa.

Traktat „3 czarnych orłów“ i wojna o tron w Polsce.

Budowa i organizacja królestwa pruskiego; armja pruska.

Polska w czasie wojen śląskich i wzrostu potęgi pruskiej. Znaczenie traktatu wersalskiego (1756) i nowego ugrupowania mocarstw a teza polityczna „Polska nierządem stoi“.

Anarchja wewnętrzna w Polsce i myśli o naprawie stosunków; zrywanie sejmów; Leszczyński; Żaluscy, Potoccy i Czartoryscy, ks. Konarski.

5. Nowe idee polityczne i ich realizacja; odrodzenie wewnętrzne i rozbiory Polski.

Nowe idee społeczno-polityczne; racjonalizm i jego przedstawiciele.

Rządy parlamentarne w Anglii i angielska polityka kolonialna.

Walka o niepodległość Stanów Zjednoczonych. „Deklaracja praw“; udział Polaków.

Wpływ rosyjski w Polsce. Próby reform podczas elekcji Stanisława Augusta. Konfederacje radomska i barska. Rola Turcji i Francji. Pierwszy rozbiór Polski.

Światły absolutyzm; przedstawiciele i reformy. Zniesienie zakonu Jezuitów.

Sejm rozbiorowy; Komisja Edukacyjna; Rada Nieustająca. Postęp umysłowy i gospodarczy.

Stosunki francuskie przed wielką rewolucją francuską. Literatura opozycyjna; nieład w skarbie; ogólne niezadowolenie. Początki rewolucji i zburzenie Bastylji. Przeniesienie króla i konstytuanty do Paryża. Stronnictwa polityczne i prasa. Sprawa duchowieństwa. Deklaracja praw człowieka i obywatela. Konstytucja z r. 1791.

Sejm czteroletni: Sytuacja polityczna. Pisarze polityczni i stronnictwa w sejmie. Stosunek do Rosji i Prus. Uchwalenie 100000-ej armji i jej organizowanie. Sejmiki. Prawo o miastach. Konstytucja 3 maja. Koniec wojny tureckiej i Targowica. Drugi rozbiór Polski.

Ciało prawodawcze. Ministerstwo Żyromy. Wojna z monarchiczną Europą. Upadek monarchji. Konwencja generalna; rządy teroru, wojny zwycięskie. Upadek terrorystów.

Insurekcja kościuszkowska i trzeci rozbiór Polski; znaczenie tego faktu dla Europy. Rozważenie przyczyn upadku Polski.

Dyrektorjat i wojna włoska. Początki legionów. Wyprawa do Egiptu. II koalicja. Zamach stanu z 18/19 brumaire'a.

KLASA VII (IV)

(5 godzin tygodniowo).

Napoleon, legjony i Księstwo Warszawskie.

Europa w okresie reakcji; dążenia narodowe i wolnościowe; postęp gospodarczy. Czasy Królestwa Polskiego Kongresowego i Wielkiej Emigracji.

Walki narodów o samodzielność i jedność narodową.

Światowy obszar gospodarczy. Rozwój techniki. Okres zbrojnego pokoju. Przeobrażenie się życia polskiego. Emigracja polska zarobkowa.

Wielka wojna powszechna. Polska odrodzona.

Obecna mapa polityczna świata. Liga Narodów.

Ustrój polityczny mocarstw światowych.

Uwaga do punktu „Ustrój polityczny mocarstw światowych“.

W tym dziale nauki uczeń powinien stosunkowo gruntownie zaznajomić się z ustrojem paru państw typowych, przy rozważaniu zaś innych ustrojów państwowych należy wprowadzać skrócenia i posługiwać się w znacznym stopniu analogjami i kontrastami.

Należy jeszcze podkreślić potrzebę uwzględniania podłoża geograficznego i stałego używania również w tym okresie mapy, jako normalnego środka pomocniczego.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. Napoleon, legjony i Ks. Warszawskie.

Konsulat i koniec II koalicji. Zawiedzione nadzieje legjonistów. Cesarstwo Napoleona. Orjentacja rosyjska w Polsce.

Odbudowa państwowości polskiej w oparciu o Napoleona. Wojny z r. 1805—7. Księstwo Warszawskie i jego konstytucja. Udział Polaków w walkach w Hiszpanji i wojnie 1809 r. Powiększenie Księstwa Warszawskiego.

Napoleon u szczytu potęgi; jego imperjalizm. Rok 1812—1814 a sprawa polska. Ks. Józef Poniąkowski. Rozbudzenie się poczucia narodowego w Niemczech.

Kongres wiedeński: uwzględnienie interesów dynastycznych (nie ludów); nowy podział ziem polskich.

2. Europa w okresie reakcji; dążenia narodowe i wolnościowe; postęp gospodarczy. Czasy Królestwa Polskiego Kongresowego i Wielkiej Emigracji.

Utworzenie Królestwa Kongresowego. Konstytucja.

Stosunki i niezadowolenie w Europie po Kongresie: Absolutyzm, św. przymierze. Liberalizm, nacjonalizm, romantyzm, wzrost uczuć religijnych. Tajne związki istowarzystwa akademickie; Nowosilców, filareci.

Sejmy Królestwa Kongresowego i sąd sejmowy. Rozwój gospodarczy. Lubecki. Wojsko polskie.

Niepodległość Grecji.

Wielki przemysł angielski i kwestja robotnicza. Pierwsze koleje żelazne, parowce, reforma poczty listowej; zwycięstwo wolnego handlu.

Rewolucja lipcowa i belgijska.

Powstanie listopadowe. Rewolucja w „Noc listopadową”; dyktatura Chłopickiego i układy z carem. Sejm i Rząd Narodowy. Wojna Królestwa Polskiego z Rosją. Plany wojenne: Chłopickiego (defensywny) i bitwa pod Grochowem, Prądyński (ofensywny). Starania o pomoc zagranicą. Sprawa włościańska w sejmie. Koniec wojny. Reakcja; Statut organiczny.

Galicja pod panowaniem Austrii. Reformy Marji Teresy i Józefa II i organizowanie stosunków w Galicji; centralizm i germanizacja. Sejm stanowy. System Metternicha; biurokracja, rządy policyjne.

Stosunki w zaborze pruskim. Germanizacja między I a III rozbiorem i zabór dóbr duchownych. Okres od 1815 do 1830; prawa języka polskiego, początki uwłaszczenia chłopów. System Flottwela po r. 1831.

Stosunki we Francji; teorje społeczne: saint-simonizm.

Wielka Emigracja: stronnictwa. Wyprawa Zaliwskiego, zjazd w Münchengraetz i odnowienie św. przymierza. Program Tow. Demokratycznego. Wielka poezja.

Wolne M. Kraków. Rok 1846; rzeź galicyjska; wcielenie Krakowa do Austrii.

Rok 1848. Rewolucja lutowa i jej pochód po Europie. Żądania Polaków w Galicji; uwłaszczenie włościan w Galicji. Sprawa konstytucji i uwłaszczenie chłopów w Austrii. Udział Polaków w wojnie włoskiej i powstaniu węgierskim. Program liberalno-narodowy w Niemczech. Rok 1848 w Poznańskim. Nadanie konstytucji w Prusach. II republika francuska; „prawo do pracy” i warsztaty narodowe; Ludwik Napoleon i plebiscyty.

3. Walka narodów o samodzielność i jednosc narodową.

II Cesarstwo we Francji i rozkwit gospodarczy; polityka narodowościowa Napoleona III.

Wojna krymska i działalność Polaków.

Zjednoczenie Włoch; Cavour, Garibaldi.

Powstanie styczniowe: Rządy Paskiewicza; złagodzenie systemu i założenie Tow. Rolniczego; okres manifestacyj. Rządy Wielopolskiego. Branka i wybuch powstania. Organizacja i przebieg powstania. Berg; Murawjew. Traugutt. Starania dyplomatyczne Czartoryskiego i upadek powstania.

Rusyfikacja i zniesienie odrębności administracyjnej Królestwa Polskiego; uwłaszczenie włościan i ustawa gminna; zabór dóbr duchownych; zniesienie Unji w Królestwie; zakaz nabywania ziemi przez Polaków w Krajach zabranych.

Wprowadzenie konstytucji w Austrii: Patenty październikowy (Gołuchowski — federalizm) i lutowy (centralizm). Opozycja.

Rządy niekonstytucyjne Bismarka. Wojna duńska. Wojna niemiecka i usunięcie Austrii z Niemiec; utrata Wenecji. Konstytucja grudniowa.

Wojna niemiecko-francuska. Upadek II Cesarstwa; komuna paryska; traktat frankfurcki (pokrycie pożyczki narodowej i szybka zapłata kontrybucji zwycięstwem ekonomicznem Francji). Narodowe zjednoczenie Niemiec w Cesarstwie Niemieckiem.

4. Światowy obszar gospodarczy. Rozwój techniki. Okres zbrojnego pokoju. Przeobrażenie się życia polskiego. Emigracja polska zarobkowa.

Militaryzm nowoczesny; sądy rozjemcze i trybunał w Hadze. Międzynarodowy Czerwony Krzyż.

Odkrycia naukowe w dziedzinie przyrody, fizyki i chemji. Wynalazki techniczne. Rozwój środków komunikacyjnych. Rozwój wielkiego przemysłu. Przewrót w stosunkach handlowych. Kredyt, towarzystwa akcyjne, giełdy. Protekcyjnalizm i wolny handel. Wzrost dobrobytu i podniesienie stopy życiowej w Europie. Kwestja robotnicza. Emigracja zarobkowa.

Skupienia Polaków na obczyźnie.

Stosunek państwa do wychowania młodzieży. Powszechny obowiązek szkolny. Organizacja pracy naukowej.

Stany Zjednoczone. Doktryna Monroe. Zniesienie niewolnictwa; imperjalizm gospodarczy. Wielkie wychodztwo polskie do Ameryki.

Dualistyczna monarchja habsburska. Stronictwa polityczne; Koło Polskie w Wiedniu. Autonomja Galicji; sejm galicyjski; rezolucja z r. 1868 i program wyodrębnienia Galicji. Język polski w szkole, sądzie i urzędzie. Rada Szkolna i szkolnictwo. Ruch gospodarczy, oświatowy i umysłowy. Sprawa ruska.

Cesarstwo Niemieckie. Organizacja. Polityka Bismarka; kolonje niemieckie; wpływ niemiecki w Turcji. „Kulturkampf“. Polityka socjalna rządu.

Gnębienie polskości, H. K. T. Organizacja walki i pracy polskiej na ziemiach zaboru pruskiego i jej wyniki.

Rządy rosyjskie w Królestwie Polskiem i krajach zabranych. Pozytywizm polski i hasło pracy organicznej; rozbudowanie przemysłu. Hurko i Apuchtin. Początki ruchu opozycyjnego; tajna działalność polityczna i oświatowa.

Ekspansja Rosji w Azji; rola Polaków w Rosji i w Azji. Współzawodnictwo Japonji i Rosji; wojna chińsko-japońska i rosyjsko-japońska. Mocarstwowe stanowisko Japonji. Rewolucja rosyjska, ukaz tolerancyjny; nadanie konstytucji i zmiana warunków w Królestwie. Sprawa wyodrębnienia Chełmszczyzny. Polska akcja szkolna.

III Republika francuska. Konstytucja z r. 1875; tarcia wewnętrzna a ekspansja kolonialna. Sojusz rosyjsko-francuski.

Zjednoczone Królestwo Włoskie. Trudności i tarcia wewnętrzne. Stosunek do Watykanu. Zabiegi o kolonie i antagonizm włosko-francuski.

Imperjum Brytyjskie. Dominja i kolonie. Sprawa irlandzka; partja pracy i zmiana ugrupowania politycznego w Izbie gmin. Antagonizm angielsko-rosyjski, angielsko-francuski, a następnie angielsko-niemiecki.

Sprawa bałkańska. Rywalizacja rosyjsko-austrjacka. Kongres berliński. Nowe ugrupowania polityczne mocarstw: trójprzymierze i trójporozumienie. Rewolucja i konstytucja w Turcji; wojny bałkańskie.

5. Wielka wojna powszechna. Polska odrodzona.

Przyczyny wojny. Ugrupowanie mocarstw i państw sprzymierzonych.

Polskie orientacje polityczne. Legjony Piłsudskiego. Rola Polaków w wojnie światowej.

Udział ważniejszych państw w wojnie i teatry wojny. Okupacja Królestwa i manifest z 5 listopada. Rewolucja rosyjska. Wystąpienie Ameryki. Sprawa polska na gruncie międzynarodowym; punkty Wilsona.

Zwycięstwo Koalicji z 1918 r. Rozpadnięcie się Austrii; rewolucja w Niemczech.

11 listopada. Odrodzenie państwa polskiego i walki o granice.

Traktat wersalski. Organizacja władzy wykonawczej i prawodawczej. Wojna z r. 1920. Ustalenie granic Polski.

Nowe państwa i obecna mapa polityczna świata. Liga Narodów (jej powstanie, organizacja i zadania). Jej działalność dotychczasowa.

6. Ustrój polityczny mocarstw światowych.

Państwo proste: Republika Francuska.

Geneza i budowa konstytucji. Forma rządu.

Władza ustawodawcza. Izba Poselska. Senat. Prawo wyborcze. Prawo inicjatywy ustawodawczej. Kontrola konstytucyjna. Odpowiedzialność konstytucyjna ministrów i Prezydenta Republiki.

Władza wykonawcza. Prezydent. Prerogatywy Prezydenta. Prawo weta, zawieszającego ustawy. Nieodpowiedzialność Prezydenta polityczna. Rada Ministrów i Rada Gabinetowa.

Podział administracyjny. Samorząd lokalny.

Władza sądowa: a) sądownictwo właściwe; b) orzecznictwo administracyjne; c) Trybunał Najwyższy.

Prawa wolnościowe.

Partje polityczne.

Stan polityczny posiadłości kolonialnych i ich stosunek do metropolji (kolonie właściwe, protektoraty, kraje mandatowe).

Państwo złożone: Stany Zjednoczone Ameryki.

Geneza i budowa konstytucji.

Władze federalne. Kongres. Skład Izby Poselskiej i jej charakter. Skład Senatu i jego charakter. Atrybucje Senatu. Podział kompetencji pomiędzy Kongresem a Sejmami Stanowemi.

Rząd Federalny — konstytucyjny, ale nie parlamentarny. Prezydent i jego wielka władza. Oredzia. Ministrowie i ich stosunek do Kongresu i Prezydenta. Przeprowadzenie ścisłe zasady podziału władz.

Sejmy Stanowe. Rządy Stanowe. Samorząd lokalny. Władza sądowa. Badanie zgodności ustaw z konstytucją.

Partje polityczne.

Polityka Stanów Zjednoczonych w stosunku do reszty Ameryki (panamerykanizm), do Europy (zasada Monroe'go), do Azji (obrona przed napływem emigrantów rasy żółtej, walka o Pacyfik). Kwestja murzyńska.

Zjednoczone Królestwo (Wielka Brytania i Irlandja Północna); Rzesza Niemiecka; Związek Socjalistycznych Republik Rad; Królestwo Włoch; Cesarstwo Japonji. (Zwięźlej).

KLASA VIII (V).

NAUKA O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ.

Patrz str. 56 i nast.

UWAGA OGÓLNA.

W wydziale humanistycznym, w którym nauka historii, jako jednego z przedmiotów podstawy dydaktycznej, jest wyposażona w większą liczbę godzin, należy naukę tę w wyższym stopniu niż w innych wydziałach oprzeć na tekstach źródłowych i dostępnych zabytkach historycznych; większy wymiar lekcji pozwoli na bliższe zapoznanie się z wyjątkami z dzieł pisarzy politycznych, zwłaszcza XVI i XVIII w., bardziej szczegółową analizę tekstów konstytucyj i traktatów międzynarodowych, omawianie planów najważniejszych kampanij wojennych i t. p.

Doбору tekstów źródłowych, przeznaczonych na lekturę, powinien dokonać nauczyciel zależnie od poziomu klasy, zainteresowań danej młodzieży, sposobu rozwinięcia programu i realizacji zadań wychowawczych. Odpowiednie wydawnictwa są wskazane w „Spisie książek szkolnych i pomocy naukowych“.

GEOGRAFJA.

CEL NAUCZANIA.

1. Z punktu widzenia rzeczowego. Wstępne zaznajomienie uczniów z najważniejszymi rzeczami i zjawiskami na ziemi, głównie i przede wszystkim na ziemi ojczystej, w ich wzajemnym związku konkretnym, w ich nieprzerwanej ewolucji i z podkreśleniem zjawisk przystosowania, szczególnie przystosowania człowieka do warunków fizycznych i biogeograficznych powierzchni ziemi — przystosowania nie tylko biernego, lecz zwłaszcza czynnego, więc także oddziaływania pracy ludzkiej na naturę. Podstawą tego wstępnego układu wiadomości winny być elementy geografii fizycznej, jako wyrażające naturalne warunki działalności człowieka, osią zaś — geografia ludzka w ciągłym związku z geografją fizyczną, której zakres i pogłębienie stosować się ma do zakresu i pogłębienia przyswajanych przez uczniów przedmiotów przyrodniczych.

2. Z punktu widzenia praktycznego i wychowawczego:

a) umiejętność czytania map, odcyfrowywania z obrazów graficznych schematów rzeczywistości bezpośrednio nieznaney i wypełniania tych schematów wyobrażeniami typowemi, które uczeń zdobywa przez uogólnianie obrazów konkretnych, poznanych z bezpośredniej obserwacji najbliższej okolicy, z przezroczy, fotografii, ilustracyj;

b) zainteresowanie rzeczywistością ziemską, zwłaszcza ziemią ojczystą; początki zastosowania rozumowania w tej dziedzinie;

c) nawyk do myślenia realnego: odnoszenia zjawisk życiowych do ich warunków przyrodzonych, faktów częściowych — do odpowiedniej całości; poszukiwania związku między składnikami rzeczywistości, ujmowania rzeczy i zjawisk nie w odosobnieniu, lecz w żywym ich splocie konkretnym.

KLASA IV (I).

(2 godziny tygodniowo).

POLSKA.

Jako przygotowanie i wprowadzenie: przegląd najbardziej charakterystycznych krajobrazów Polski, na który należy przeznaczyć około 5 lekcji.

A. Ogólny obraz Polski:

Położenie i granice. Rzeźba powierzchni, klimat, hydrografia, świat roślinny i zwierzęcy. Człowiek, osadnictwo. Podział państwa administracyjny. Stosunki ludnościowe. Oświata. Rolnictwo, górnictwo, przemysł i komunikacja. Polacy poza granicami państwa.

B. Naturalne krainy Polski i ich opis:

Karpaty i Podkarpacie. Niziny podkarpackie. Wyżyna Śląska. Pasma Krakowsko-Częstochowskie. Wyżyna Nidy. Góry Świętokrzyskie. Wyżyna Lubelska. Roztocze. Podole. Wołyń. Polesie. Podlasie. Mazowsze. Kujawy. Wielkopolska. Pojezierze Wileńskie. Pomorze. Bałtyk i wybrzeże morskie. Wolne Miasto Gdańsk.

Przykład rozwinięcia charakterystyki krainy geograficznej w wypadkach szczegółowszego opracowania:

Rzeźba powierzchni, budowa geologiczna, gleba, skarby mineralne, właściwości klimatyczne, szata roślinna i świat zwierzęcy, skład etnograficzny ludności i zajęcia mieszkańców, rodzaje i rozwój osad ludzkich, stosunki gospodarcze i komunikacyjne.

UWAGI.

Jest pożądane odbycie trzech lub czterech wycieczek (góry, wybrzeże morskie, ogniska przemysłu, wielkie miasta i t. p.).

Nie należy poprzestawać wyłącznie na mapach szkolnych — nietylko podczas wycieczek, ale i przy analizie poszczególnych terenów na lekcji należy korzystać z map topograficznych, w szczególności, o ile chodzi o analizę charakterystycznych krajobrazów, stwierdzanie zależności osadnictwa od terenu i hydrografii i t. p.

Zaleca się przerobienie odpowiedniej serii ćwiczeń bądźto w czasie lekcji, bądź jako pracy domowej, bądź w kółku geograficznym, przytem najlepiej w pracowni geograficznej.

Przykłady ćwiczeń:

1. Samodzielne sporządzenie siatki szkolnej dla Polski, oraz wrysowanie granic.
2. Pomiar długości granic z poszczególnymi państwami na mapie szkolnej, przeglądowej (1:300000) i taktycznej (1:100000).
3. Rysowanie map zatapiań (patrz program kl. V).
4. Kreślenie profilów na podstawie map topograficznych i szkolnych, ew. z uzględnieniem przekrojów geologicznych.
5. Wykresy klimatyczne.
6. Pomiar długości rzek przy pomocy cyrkla, paska papierowego, krzywomierza; obliczanie spadku rzek; kreślenie profilów podłużnych rzek; wykreślanie działów wodnych.
7. Pomiary powierzchni państwa, województw, powiatów i t. p. przy pomocy kalki milimetrowej, przy pomocy ważenia.

8. Kreślenie map: gęstości zaludnienia, rozmieszczenia narodowości, języków i religij, zajęć ludności, użycia ziemi, oraz różnych wykresów gospodarczych.

9. Rysowanie głównych dróg komunikacyjnych; układanie marszrut według wydawnictwa „Urządowy rozkład jazdy“ („Ruch“) i według mapy.

Podczas wycieczek nauczyciel wedle swego uznania może przeprowadzać w dalszym ciągu niektóre odpowiednie dla tego poziomu ćwiczenia terenoznawcze.

KLASA V (II).

(2 godziny tygodniowo).

EUROPA.

A. Pogląd ogólny na Europę: Położenie. Charakterystyka otaczających oceanów i mórz, oraz krain fizycznych, z podkreśleniem związku pomiędzy różnymi czynnikami geograficznymi, w szczególności pomiędzy geografją fizyczną a geografją ludzką.

B. Przegląd poszczególnych krajów europejskich.

Szczegółowiej uwzględnić należy Anglię, Francję, oraz kraje sąsiadujące z Polską, przede wszystkim Niemcy i Rosję; w opisie innych krajów unikać szczegółów, podkreślając położenie geograficzne i stąd wynikające charakterystyczne cechy (fizyczne, gospodarcze, polityczne), szczególną uwagę, zwrócić na stosunki danego kraju z Polską.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

A. Pogląd ogólny na Europę.

Położenie bezwzględne i względne. Odległość od innych części świata. Wielkość Europy. Charakterystyka Atlantyku i mórz przyładowych. Linja brzegowa.

Ukształtowanie pionowe. Systemy górskie i niziny europejskie. Różnica między Europą zachodnią i wschodnią pod względem budowy i rzeźby.

Klimat. Daleki zasięg wpływu Atlantyku. Klimat śródziemnomorski.

Sieć wodna. Rzeki, jeziora.

Świat roślinny i zwierzęcy.

Człowiek. Grupy etniczno-językowe i wyznaniowe. Osadnictwo i gęstość zaludnienia. Produkcja i drogi.

B. Przegląd poszczególnych krajów europejskich¹⁾.

¹⁾ Podane są tylko punkty, które nadają się do podkreślenia w nauczaniu niezależnie od wskazań ogólnych, zamieszczonych wyżej, oraz niżej w punkcie „Przykład schematu ugrupowania materiału w wypadkach opisu bardziej szczegółowego“, str. 51.

Półwysep Bałkański. Podkreślić: górzystość, podział na liczne jednostki samodzielne, wpływ położenia dawniej i dzisiaj, drogę z Europy do Azji. Jugosławja, Bułgaria, Grecja.

Półwysep Apeniński. Podkreślić: stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne, oraz rolę cywilizacyjną.

Półwysep Pirenejski. Podkreślić: zależność klimatu od ukształtowania wybrzeży i pionowego; Gibraltar; rolę w dziejach kolonizacji i odkryć geograficznych.

Morze Śródziemne. Zmienność wartości położenia geograficznego: 1) do czasu odkrycia Ameryki; 2) do czasu przekopania kanału Sueskiego; 3) od czasu przekopania kanału Sueskiego do chwili bieżącej.

Francja. Podkreślić: położenie nad otwartym oceanem; wielką różnorodność klimatyczną i krajobrazową; bogactwa naturalne (kraj zamożny, przemysłowy, handlowy); stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne; kolonie, ich stosunek gospodarczy do metropolji.

Wielka Brytania. Podkreślić: przemysł i górnictwo (węgiel); stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne; kolonie, ich stosunek gospodarczy i polityczny do metropolji.

Ocean Atlantycki. Jego znaczenie gospodarcze i komunikacyjne.

Belgia. Podkreślić: przejściowość położenia, gęstość zaludnienia, przemysł, sieć komunikacyjną, kolonie.

Holandja. Podkreślić: walkę z morzem, kolonie.

Kanał i morze Północne. Znaczenie gospodarcze i komunikacyjne.

Norwegja, Szwecja. Podkreślić: zastosowanie wody w przemyśle, żelazo, drzewo. Finlandja. Podkreślić ubóstwo przyrody i wysoką kulturę ludności. Danja. Podkreślić wysoki stan rolnictwa. Podkreślić wysoką oświatę, kulturę i moralność w tych krajach.

Niemcy. Podkreślić: przemysł i handel, stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne.

Litwa, Łotwa. Estonja. Podkreślić stosunki gospodarcze.

Bałtyk. Znaczenie gospodarcze i komunikacyjne.

Szwajcaria. Podkreślić: wysoki stan kultury, współzycie kilku grup narodowościowych i formę ustroju politycznego (federację); przyczynę zamożności kraju z natury ubogiego.

Austria. Podkreślić stosunki gospodarcze.

Czechosłowacja. Podkreślić: stosunki gospodarcze i społeczne.

Węgry. Rumunja. Podkreślić: dawne i dzisiejsze stosunki terytorjalno-polityczne i gospodarcze tych krajów z Polską.

Morze Czarne. Znaczenie gospodarcze i komunikacyjne.

Ukraina. Białoruś. Rosja. Obszary: północny, przemysłowy, rolniczy i stepowy. Stosunki gospodarcze.

Rzut oka na całość Europy.

Przykład schematu ugrupowania materiału w wypadkach opisu bardziej szczegółowego:

Charakter fizyczno-geograficzny i antropo-geograficzny. Składowe krainy naturalne. Kolonje.

Krajobraz. Klimat. Nawodnienie.

Warunki biogeograficzne.

Ludność.

Geografia gospodarcza (produkcja surowców rolnych, budowlanych i górniczych, przeróbka, handel i komunikacje).

Geografia polityczna.

UWAGI.

A. Pożądane jest, aby uczniowie pogłębili w stopniu dostępnym na tym poziomie nauki niektóre kwestje z geografji fizycznej przy omawianiu najlepiej nadających się do tego krajin, np. klimat oceaniczny a lądowy — Anglja, Rosja; lodowce — Szwajcarja, Skandynawja; typy wybrzeży — Anglja, Włochy (strony wschodnia i zachodnia, względnie północno-zachodnia); starsze typy gór — Niemcy, Czechy; jeziora — Szwajcarja, Finlandja, Rosja; wydmy — Francja (landy) i t. p.

B. (W sprawie ćwiczeń). W celu pogłębienia znajomości mapy zaleca się przerobić (bądź jako pracę domową, bądź podczas lekcji, bądź w kółku geograficznym, przytem najlepiej w pracowni geograficznej) serję ćwiczeń, któreby zarazem stanowiły przykłady metodycznego gromadzenia materiału do uogólnień geograficznych.

Tematy ćwiczeń, których dobór zależy w zasadzie od nauczyciela, powinny pozostawać w związku z ogólnemi zagadnieniami geografji Europy, a więc z jej ukształtowaniem poziomem i pionowem, ze stosunkami hydrograficznemi, klimatycznemi, biogeograficznemi, demograficznemi i gospodarczemi.

Przykłady ćwiczeń:

1. Samodzielne sporządzenie siatki szkolnej dla Europy, oraz wrysowanie linii brzegowej i wysp.

2. Porównanie ukształtowania poziomego (rozwoju wybrzeży) największych wysp i półwyspów europejskich.

Uczeń nakrywa mapę kalką milimetrową i odbija na niej zarys wyspy lub półwyspu. Następnie liczy kratki milimetrowe, przez które zarys przebiega, w celu wyznaczenia długości wybrzeża. Wyznaczywszy dalej przy pomocy kratek powierzchnię, uczeń oblicza, ile km² wyspy (półwyspu) przypada na 1 km długości wybrzeża. Każdy z uczniów opracowuje w ten sposób inną wyspę lub półwysep, nauczyciel wskazuje metodę tabelarycznego i graficznego zestawienia wszystkich wyników.

3. Charakterystyka rzeźby na podstawie map zatapiań.

Każdy z uczniów rysuje jedną poziomice (warstwicę), wyznaczoną przez nauczyciela, i zakłada obszar objęty nią (ląd niezatopiony) czarnym tuszem. Na podstawie najlepszych prac nauczyciel, zestawiając i analizując wraz z uczniami różne poziomy, dochodzi do syntezy rzeźby.

4. Porównanie profilów terenowych, charakterystycznych dla stosunków hipsometrycznych Europy.

Nauczyciel unormuje podziałkę pionową i poziomą dla różnego typu profilów. Każdy uczeń otrzymuje inny temat na podstawie tego samego atlasu (Atlas Powszechny E. Romera). Wynik ćwiczenia umożliwi porównanie przekroju Alp, Pirenejów i Karpat, półwyspu Pirenejskiego i Skandynawskiego, Irlandji i Islandji, południkowego profilu Polski, Niemiec, Rosji.

5. Porównanie podłużnych profilów rzek europejskich.

Porównanie największych rzek europejskich pod względem stosunku powierzchni ich dorzeczy prawych do dorzeczy lewych.

Powierzchnię prawych i lewych dorzeczy głównych rzek europejskich obliczą uczniowie przy pomocy kalki milimetrowej, odbijając na niej rzekę główną i wrysowując granice jej dorzecza (dział wodny).

6. Porównanie granic Państwa Polskiego z granicami wybranych państw europejskich.

Uczniowie porównają granice Państwa Polskiego z granicami wybranych państw europejskich pod różnymi względami:

- a) ile km² powierzchni państwa przypada na 1 km jego granicy;
- b) ilu mieszkańców państwa przypada na 1 km jego granicy;
- c) jaki procent granic państwa stanowi jego granica morska, jaki zaś inne rodzaje granicy naturalnej (górska, rzeczna); ile km², ilu mieszkańców danego państwa przypada na 1 km jego granicy sztucznej?

7. Kreślenie na mapach konturowych izarytm klimatycznych Europy.

Nauczyciel zorganizuje w ten sposób pracę, iż część uczniów wykreśli np. izotermy stycznia lub lipca, część — izotermy roku, inna natomiast grupa obliczy różnicę między temperaturą stycznia i lipca i narysuje izoamplitudy. Do wykreślenia tych linii wystarczy w zupełności materiał klimatyczny, zestawiony w diagramach Atlasu Powszechnego i w mapie klimatu z Atlasu Polski Współczesnej E. Romera. Po odczytaniu diagramów należy przeprowadzić redukcję temperatury do poziomu morza, przyjmując spadek temperatury równy 0,5 C na 100 m.

8. Kreślenie profilów termicznych.

Na papierze milimetrowym uczniowie rysują linię poziomą, oznaczającą temperaturę 0⁰. Następnie wyznaczają na niej odległości stacji klimatycznych wzdłuż linii, zbliżonej do równoleżnika lub południka, w określonej skali. Na osiach pionowych dla każdej stacji odmierzą średnie temperatury najzimniejszego i najcieplejszego miesiąca, biorąc np. 1 mm za odpowiadający 1⁰. Otrzymane punkty łączą liniami prostymi. Materiał cyfrowy poda nauczyciel na podstawie wydawnictwa: Wąsowicz-Zierhoffer, Świat w cyfrach.

9. Sporządzanie wykresów, ilustrujących stosunki fizyczne i biogeograficzne Europy.

Między innymi mogą być opracowane następujące zagadnienia:

- a) gęstość zaludnienia;
- b) rozmieszczenie narodowości, języków, religij;
- c) przyrost ludności;
- d) zajęcia ludności;

- e) użycie ziemi;
- f) ośrodki przemysłowe i obszary gospodarcze;
- g) główne drogi komunikacyjne i porty.

Interpretacja diagramów fizycznych i antropogeograficznych, zawartych w Atlasie Powszechnym, przyczyni się nie tylko do pogłębienia znajomości mapy i atlasu, ale służyć może za podstawę do samoistnego kreślenia diagramów na podstawie nowych materiałów.

W ćwiczeniach nie idzie o wysokie zalety formalne rysunku, lecz o przejrzyste, syntetyczne ujęcie zagadnienia na podstawie poprawnie opracowanego materiału.

Zadowolając się każdym rysunkiem, odpowiadającym rzeczowo celowi, nauczyciel rysunki o wybitnej wartości i formie estetycznej wyróżni odpowiednio, np. na dorocznych wystawach prac uczniowskich.

Zapomocą celowej organizacji pracy należy zapobiegać przeciążeniu młodzieży żmudnymi pomiarami i obliczeniami.

C. Jest pożądane, podobnie jak w klasie IV (I), odbycie trzech lub czterech parodniowych lub kilkodniowych wycieczek, które należy obmyślać w taki sposób, aby mogły być przy opracowywaniu przepisanego kursu punktem wyjścia dla celowych porównań i zestawień lub pouczającą ilustracją omówionych zjawisk. Wycieczki te winny obejmować inne tereny i zjawiska, niż wycieczki, odbyte w roku poprzednim przez klasę IV. Podczas wycieczek nauczyciel wedle swego uznania może przeprowadzić w dalszym ciągu niektóre ćwiczenia terenoznawcze, odpowiednie dla tego poziomu.

KLASA VI (III).

(2 godziny tygodniowo).

LĄDY I MORZA POZAEUROPEJSKIE.

A. Część ogólna:

Historyczny rzut oka na rozszerzanie się horyzontu geograficznego ludzkości w ciągu wieków.

Wielkość kuli ziemskiej i poszczególnych lądów i mórz. Przewodnie rysy ukształtowania poziomego i pionowego powierzchni ziemi, hydrografia, klimat i biosfera w zasadniczym układzie; kształtowanie się krajobrazu.

Wpływ czynników geograficznych na rozwój życia ludzkiego. Geografia ras. Stopnie i formy kultury ludzkiej: materialnej i duchowej. Gęstość zaludnienia.

Jednostka i grupa społeczna. Państwo. Problem kolonii z punktu widzenia gospodarczego i geopolitycznego.

Główne linje i węzły komunikacyjnej sieci świata — lądowej, wodnej i powietrznej. Przegląd mapy gospodarczo-politycznej świata.

B. Część szczegółowa.

Stany Zjednoczone (U. S. A.).

Rzut oka na inne republiki Ameryki ze szczególnem uwzględnieniem Brazylii i Argentyny.

Mocarstwo kolonjalne Wielkiej Brytanji. Rzut oka na całość. Kanada, Australja, Indje, Angielskie Dominjum Afryki. Rzut oka na pozostałe posiadłości i sfery wpływów.

Kolonje (oraz protektoraty) francuskie; kolonje holenderskie, belgijskie, włoskie i inne.

Japonja. Chiny. Azjatyckie obszary Związku Socjalistycznych Republik Rad (Z. S. R. R.).

Rzut oka na pozostałe wolne państwa pozaeuropejskie.

Oceany, ich znaczenie komunikacyjne, gospodarcze i polityczne.

Uwaga. Całość pracy wspólnej nauczyciela i młodzieży winna nosić cechy ćwiczeń geograficznych, opartych na dostępnym materiale kartograficznym i statystycznym, oraz odpowiedniej literaturze geograficznej. Chodzi o to, aby młodzież przyswoiła sobie metodę interpretacji treści map fizjograficznych, gospodarczych czy politycznych, oraz materiałów statystycznych i umiała na ich podstawie dochodzić do właściwych sądów bądź o genezie, bądź o związkach zależności między zjawiskami współczesnymi.

KLASA VIII (V).

NAUKA O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ.

Patrz str. 56 i nast.

NAUKA O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ.

KLASA VIII (V).

(3 godziny tygodniowo ¹⁾).

I. GEOGRAFJA POLSKI ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM STOSUNKÓW GOSPODARCZYCH.

A. Położenie geograficzne Polski. Granice i obszar Polski. Wpływ warunków fizjograficznych Polski na życie gospodarcze i kulturalne w przeszłości i obecnie. Zaludnienie.

B. Wiadomości wstępne o życiu gospodarczym. Rolnictwo. Górnictwo. Przemysł. Środki wymiany. Handel. Pogląd na obecny stan gospodarczy świata i Polski.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

A.

1. Położenie geograficzne Polski. Polska na krzyżownicy dróg i prądów kulturalnych, gospodarczych i etnicznych między Wschodem a Zachodem, Południem a Północą. Położenie Polski w stosunku do morza i do głównych ognisk gospodarczych i kulturalnych świata.

2. Granice i obszar Polski. Historia granic i obszaru Polski. Charakterystyka obecnych granic. Obecny dostęp do morza. Znaczenie granic naturalnych. Zależność rozmiarów państw od stopnia ich kultury i siły odrębności (świadomości) narodowej.

3. Wpływ warunków fizjograficznych Polski na życie gospodarcze i kulturalne w przeszłości i obecnie: wpływ ukształtowania powierzchni, nawodnienia, klimatu roślinności i rozmieszczenia bogactw naturalnych.

4. Zaludnienie. Powtórzenie znanych wiadomości z historii zaludnienia Polski. Obecny stan zaludnienia: ilość, gęstość przyrost

¹⁾ Połowę czasu rozporządzalnego przeznaczają się na geografję Polski ze szczególnym uwzględnieniem stosunków gospodarczych, drugą połowę — na zagadnienia polityczno - obywatelskie.

naturalny, emigracja. Rozczłonkowanie ludności pod względem etnicznym, wyznaniowym i społecznym. Dawne i obecne stanowisko Polski w świecie.

B.

1. Wiadomości wstępne o życiu gospodarczym. Potrzeby ludzkie i egoizm ludzki. Współzawodnictwo i współdziałanie. Człowiek i przyroda. Praca gospodarcza i jej rodzaje. Kapitał (narzędzia pracy i zasoby) i jego rodzaje. Wymiana i dochód. Stopnie rozwoju gospodarczego. Odkąd istnieje kapitalizm i praca najemna?

2. Rolnictwo. Gleba i strefy rolnicze. Obecny stan rolnictwa i najważniejsze momenty jego rozwoju na tle powszechno-dziejowym. Statystyka produkcji rolniczej. Polska produkcja rolnicza w stosunku do potrzeb kraju i do rozwoju rolnictwa światowego. Znaczenie reformy rolnej. Potrzeby rolnictwa polskiego. Leśnictwo. Stan i znaczenie jego niegdyś i obecnie.

3. Górnictwo. Rozmieszczenie bogactw górniczych. Stan obecny górnictwa polskiego i najważniejsze momenty jego rozwoju na tle powszechno-dziejowym. Statystyka produkcji górniczej. Stosunek produkcji górniczej do potrzeb kraju i do znaczenia górnictwa innych krajów. Potrzeby górnictwa polskiego. Znaczenie węgla i żelaza w obecnej kulturze.

4. Przemysł. Warunki i czynniki rozwoju przemysłu. Stan obecny przemysłu polskiego i jego rozwój od drugiej połowy XVIII wieku na tle powszechno-dziejowym. Statystyka przemysłu polskiego. Stosunek produkcji przemysłowej do potrzeb własnego kraju i do rynku międzynarodowego. Potrzeby przemysłu polskiego. Znaczenie przemysłu w dzisiejszej kulturze i życiu politycznym.

5. Środki wymiany. Komunikacje. Rozwój komunikacji w Polsce na tle powszechno-dziejowym. Obecny stan dróg bitych, kolei, dróg wodnych, poczty, telegrafu i t. d. Stosunek obecnych środków komunikacyjnych do potrzeb kraju i do rozwoju komunikacji międzynarodowej. Związki komunikacyjne Polski z zagranicą. Pieniądz i waluta. Poczta Kasa Oszczędności.

6. Handel. Rozwój handlu wewnętrznego i obecny jego stan. Handel spółdzielczy. Stan handlu zewnętrznego i najważniejsze momenty jego rozwoju na tle powszechno-dziejowym. Rola Gdyni i Gdańska. Bilans handlowy. Obecne stosunki handlowe z innymi państwami.

7. Pogląd na obecny stan gospodarczy świata i Polski. Gospodarstwo narodowe (państwowe) i gospodarstwo wszechświatowe. Samowystarczalność państwa i zależność pod względem gospodarczym. Podział pracy między dzielnicami w państwie i państwami w świecie, na podstawie różnic warunków bytu. Ustrój społeczny życia gospodarczego. Polityka społeczna, solidaryzm, spółdzielczość. Wpływ państwa i jego granice.

II. ZAGADNIENIA POLITYCZNO - OBYWATELSKIE.

A. Co to jest państwo. Państwowość polska dawniej a dzisiaj. Ustrój obecnego Państwa Polskiego. Życie polityczne. Prawo.

B. Ustrój społeczny Polski.

C. Kultura i cywilizacja.

D. Obowiązki i prawa obywatela polskiego w syntetycznym ujęciu.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

A.

1. Co to jest państwo. Zwierzchnictwo państwowe. Rodzaje ustrojów państwowych. Prawa i obowiązki obywatelskie we współczesnych państwach demokratycznych. Patriotyzm. Siła, prawo i moralność w życiu społeczeństwa i państwa.

2. Państwowość polska dawniej a dzisiaj. Przypomnienie zasadniczych wiadomości o ustroju dawnego Państwa Polskiego i o tem, jak powstało nowe Państwo Polskie. Polskie ideały państwowe niegdyś a obecnie.

3. Ustrój obecnego Państwa Polskiego. Konstytucja. Prawa i obowiązki obywateli polskich. Władza ustawodawcza. Sejm. Senat. Ordynacja wyborcza. Władza wykonawcza. Prezydent Rzeczypospolitej. Rząd. Administracja ogólna. Podział administracyjny Państwa. Organizacja samorządu. Administracja życia gospodarczego. Samorząd gospodarczy. Skarb. Budżet. Źródła dochodów państwa. Administracja życia kulturalnego. Samorząd kulturalny. Wojsko. Ustrój sądownictwa. Najwyższa Izba Kontroli. Gdańsk i jego stosunek do Polski. Stunki zagraniczne. Liga Narodów.

4. Życie polityczne. Rząd. Sejm. Opinia publiczna. Prasa. Zgromadzenia polityczne. Partje polityczne (pojęcia ogólne, typy). Granice partyjności. Prawa i obowiązki obywateli polskich w zakresie życia politycznego.

5. Prawo. Prawo — słuszność — etyka. Prawo pisane (ustawowe) a prawo zwyczajowe (żyjące). Prawo podmiotowe a prawo przedmiotowe. Prawo międzynarodowe: publiczne i prywatne. Prawo wewnętrzne państwowe: publiczne i prywatne.

Obecny stan Polski pod względem prawa. Kodyfikacja.

B.

Ustrój społeczny Polski. Warstwy, stany i klasy społeczne w Polsce dawniej i dziś. Przyczyny różniczkowania społecznego (przyroda, zawód, własność, podbój). Rozwój wsi i włościan. Rozwój miast i ludności przemysłowo-handlowej.

Stanowisko innych narodowości i wyznań w Polsce. Tolerancja i asymilacja. Obowiązki mniejszości względem państwa.

C.

Kultura i cywilizacja. Kultura duchowa Polski i jej rozwój na tle cywilizacji ogólnej. Wzajemna zależność kultury duchowej i materialnej. Cywilizacja, jako ogólne dobro ludzkości. Znaczenie solidaryzmu w stosunkach międzypaństwowych. Liga Narodów.

D.

Obowiązki i prawa obywatela polskiego w syntetycznym ujęciu, łącznie z przeglądem i powtórzeniem najważniejszych wiadomości z całego kursu. Należy przytem podkreślać zrozumienie wartości i wielkości ideowej własnego państwa oraz łączności interesów jednostkowych z interesami ogółu obywateli państwa.

PRZYRODOZNAWSTWO.

NAUKA O ISTOCIE ŻYWEJ.

CEL NAUCZANIA.

I. Z punktu widzenia rzeczowego:

Wytworzenie elementarnego pojęcia o istocie żywej (życie organizmu w związku z jego budową wewnętrzną i w zależności od środowiska). W związku z odpowiednimi częściami kursu wprowadzenie podstawowych wiadomości z higieny.

II. Z punktu widzenia wychowawczego:

1) wyrabianie w uczniach stosunku badawczego względem konkretnych zjawisk natury wogóle (kształcenie umiejętności spostrzegania i eksperymentowania);

2) w szczególności wyzyskanie wartości wychowawczych, związanych ze swoistym charakterem samego przedmiotu, mianowicie:

a) kształcenie w trafnem ujmowaniu całości przez ćwiczenie umysłu na wypadkach konkretnych, w rozważaniu wzajemnego stosunku funkcjonalnego i konstrukcyjnego składników do całości;

b) kształcenie w ogarnianiu całości skomplikowanego i długotrwałego procesu (jakim jest istota żywa), w rozkładaniu go na kolejne momenty i wiązaniu tych momentów ze sobą;

c) kształcenie zdolności dostrzegania związku pomiędzy konstrukcją, funkcją i warunkami, zatem ćwiczenie zdolności interpretacji, oraz zdolności konstrukcyjnych.

KLASA IV (I).

(2 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie 1 przeznaczona na ćwiczenia¹⁾).

Pojęcie o życiu organizmu w związku z jego budową, i w zależności od środowiska na przykładach konkretnych roślin i zwierząt. Proste ćwiczenia anatomiczne, dysekcyjne, mikroskopowe i najprostsze fizjologiczne.

¹⁾ Jest pożądane stałe lub przygodne łączenie godzin, przeznaczonych na zajęcia praktyczne, po dwie w jedną całość.

Uwaga. Nauka jest prowadzona na podstawie spostrzeżeń i ćwiczeń uczniów, na okazach żywych, wyjątkowo na konserwowanych; tablic używa się tylko z konieczności, lub obok okazów.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

A. Organizm wyższy. Organy i tkanki. Czynności. Wpływ czynników zewnętrznych na organizmy.

1. Roślina wyższa na przykładach (np. bób, Tradescantia, Helodea i t. p.).

2. Zwierzę wyższe (kręgowiec) na przykładach (ryba, żaba i t. p.).

B. Organizm niższy. Pogłębienie pojęcia o komórce i zrzeszeniu komórek. Porównanie organizmów niższych z wyższymi (podział pracy). Rośliny zielone a niezielone. Porównanie roślin i zwierząt.

1. Roślina niższa zielona (glon) i niezielona (drożdże, pleśń).

2. Zwierzę jednokomórkowe na przykładzie (wymoczek, korzonionózka lub t. p.).

C. Krótka charakterystyka typów roślinnych i zwierzęcych, ze szczególnem uwzględnieniem zwierząt kręgowych (pokazy) i z włączeniem pasożytów człowieka.

Zwraca się uwagę na to, że istotną treścią programu dla klasy IV-ej jest, jak to wyraźnie zaznaczono, „pojęcie o życiu organizmu w związku z jego budową i w zależności od środowiska na przykładach konkretnych roślin i zwierząt“, co odpowiada w przykładzie rozwinięcia programu punktom A i B. Liczba przykładów musi być ograniczoną ze względu na niewielką ilość czasu, nie należy jednak wprowadzać powierzchowności w ich opracowaniu. Punkt C jest dodatkiem do kursu, mającym na celu ujęcie w jak najogólniejszy sposób ogółu poznanych roślin i zwierząt na podstawie systematyki. Powinno się podać istotnie „krótką charakterystykę typów“, najwyżej gromad w typach stawonogów i kręgowców; na wykonanie tego punktu należy przeznaczyć najwyżej 15 godzin lekcyjnych.

KLASA V (II).

(2 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie 1 przeznaczona na ćwiczenia).

Monografia organizmu ludzkiego.

Elementarne pojęcie o fizjologii i anatomii człowieka, z nawiązaniem elementarnych pojęć o zjawisku patologicznym, oraz z zakresem higieny. Materiał: kościec, tablice, modele, łatwe do zdobycia organy zwierząt domowych, preparaty ssaków makroskopowe i mikroskopowe. Dysekcja ssaka przez nauczyciela.

Człowiek w przestrzeni i czasie.

Człowiek wieku kamiennego. Rasy ludzkie i ich rozmieszczenie geograficzne.

FIZYKA Z CHEMJĄ I KOSMOGRAFIĄ.

CEL NAUCZANIA.

1. Zapoznanie się z eksperymentem przez pracę laboratoryjną, oraz z matematycznym formułowaniem praw.

2. Poznanie najważniejszych zjawisk i praw fizycznych, oraz zaznajomienie się z najprostszymi zjawiskami chemicznymi; pojęcia z kosmografii i z fizyki globu.

KLASA VI (III).

(3 godziny tygodniowo, z tych 2 przeznaczone na ćwiczenia).

FIZYKA.

Mierzenie i jednostki. Mierzenie długości, powierzchni, objętości, czasu.

Nonjusz, mikrometr, mensura, metronom, licznik sekundowy. Jednostki zasadnicze i pochodne.

Ruch postępowy, jednostajny i zmienny. Prędkość i przyspieszenie. Składanie ruchów; dodawanie i rozkładanie prędkości. Zasady Newtona (druga zasada jedynie w zastosowaniu do sił stałych i ruchów prostoliniowych); siła; masa. Dodawanie i rozkładanie sił.

Przejawy siły ciężkości. Ciężar i jego stosunek do masy. Waga. Swobodne spadanie i rzut pionowy. Rzuty poziomy i ukośny (graficznie).

Gęstość. Wyznaczanie gęstości ciał.

Praca i moc (dzielność). Energja (kinetyczna i potencjalna). Zasada zachowania energii. Maszyny proste, jako ilustracja tej zasady.

Ciśnienie. Odkształcenie postaci i objętości. Ściśliwość.

Prawo Pascala i jego zastosowania. Ciśnienie cieczy pod wpływem siły ciężkości. Prawo Archimedes'a; pływanie ciał. Wyznaczanie gęstości zapomocą wagi hydrostatycznej i areometru.

Ciśnienie w gazach. Manometry. Ciśnienie atmosferyczne. Barometr rtęciowy. Aneroid. Prawo Boyle'a-Mariotte'a. Pompa powietrzna.

Temperatura. Rozszerzalność ciał. Termometr rtęciowy. Spółczynniki rozszerzalności linjowej i objętościowej; ich wyznaczanie. Rozszerzalność wody. Prawo Gay-Lussaca. Redukcja objętości gazu do 0° i 1 atm.

Ilość ciepła. Kalorja. Ciepło właściwe i jego wyznaczanie przy pomocy kalorymetru wodnego dla ciał stałych i cieczy. Znaczenie praktyczne wysokiej wartości ciepła właściwego wody.

Topienie i krzepnięcie; ciepło topnienia. Znaczenie klimatyczne wysokiej wartości ciepła topnienia lodu.

Ciepło rozpuszczania. Mieszanki chłodzące.

Parowanie i wrzenie; ciepło parowania. Znaczenie praktyczne wysokiej wartości ciepła parowania wody. Para nienasycona (prze-grzana) i nasycona.

Temperatura krytyczna. Skraplanie gazów.

Ruch ciepła; przewodnictwo i unoszenie ciepła.

Dynamiczny równoważnik ciepła. Motory cieplne (parowe i spalinowe). Uogólnienie zasady zachowania energii na zjawiska cieplne.

KLASA VII (IV).

(4 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie połowa przeznaczona na ćwiczenia).

Pierwsze półrocze:

CHEMJA.

1. Wstęp¹⁾. Zjawisko chemiczne. Mieszanka mechaniczna a związek chemiczny. Reakcja syntezy i analizy. Związek chemiczny i pierwiastek. Podział i znakowanie pierwiastków.

2. Niemetale. Tlen. Utlenienie. Tlenki. Pojęcie o energii chemicznej. Zasada zachowania masy. Prawo stałości stosunków. Podział tlenków. Kwasy, zasady. Reakcja zobojętnienia. Sól.

Wodór. Działanie metali na kwasy. Reakcja wymiany.

Gaz piorunujący. Odtlenienie wodorem.

Woda. Analiza i synteza wody. Wody naturalne. Oczyszczanie wody. Roztwory wodne.

Nadtlenek wodoru. Prawo wielokrotności stosunków.

Równoważnik chemiczny. Prawo objętościowe Gay-Lussaca. Postulat Avogadra, Atomy. Cząsteczka. Ciężar atomowy, cząsteczkowy.

Siarka. Siarkowodór (siarczki). Dwutlenek siarki. Kwas siarkowy. Siarczany.

Wartościowość. Mianownictwo związków chemicznych. Wzory i równania chemiczne.

¹⁾ „Wstęp“ należy ująć jak najwięcej i pojęcia ogólne, wskazane w tym dziale programu, rozwijać i pogłębiać w miarę możliwości stopniowo w toku dalszej nauki na tle materiału faktycznego, podanego w następnych działach.

Zasadowość kwasu. Sól kwaśna, obojętna (normalna).
Chlorowce. Chlor. Chlorowodór. Kwas solny. Chlorki.
Azot. Analiza powietrza. Gazy szlachetne.
Amoniak, sole amonowe. Kwas azotowy. Azotany (saletry).
Tlenki azotu (tlenek i dwutlenek). Krążenie azotu w przyrodzie.
Fosfor. Kwas fosforowy.
Węgiel. Alotropja węgla. Tlenki węgla. Kwas węglowy.
Węglany. Węglan wapnia. Wapno. Węglan sodu. Soda.
Węglowodory. Metan. Acetylen. Ropa naftowa.
Alkohole: metylowy, etylowy. Aldehyd mrówkowy.
Kwasy organiczne: mrówkowy, octowy, szczawiowy.
Tłuszcze. Gliceryna. Mydła. Węglowodany: glukoza, sacharoza, skrobia, błonnik. Białko (skład elementarny).
Sucha destylacja węgla kamiennego. Gaz świetlny. Płomień.
Maź pogazowa (benzen, naftalen, fenol). Koks.
Krzem. Dwutlenek krzemu. Kwas krzemowy. Koloidy. Krzemiany. Szkło.

3. Metale. Własności fizyczne i chemiczne. Występowanie w przyrodzie. Zasady metalurgji.

Glin.

Żelazo. Żeliwo. Stal.

Cynk, ołów, miedź i metale szlachetne.

Układ perjodyczny pierwiastków i jego podstawy.

Uwaga. Przy rozważaniu zagadnień chemicznych wszędzie, gdzie się nasuwa sposobność, należy podkreślać ich związek z praktyką życia codziennego, rolnictwem, przemysłem, obroną kraju.

Drugie półrocze:

FIZYKA.

Wahadło proste i jego zastosowania.

Krótkie wiadomości o ruchu drgającym.

Tworzenie się fal w ośrodkach sprężystych. Fale podłużne i poprzeczne. Prędkość i długość fali. Odbijanie się fal. Interferencja fal. (Fale stojące).

Warunki fizyczne tworzenia się głosu. Fale głosowe. Prędkość głosu. Odbijanie się głosu: echo. Uginanie się głosu. Interferencja głosu. Dudnienie. Rezonans. Wysokość; zjawisko Dopplera (bez wzorów). Fizyczne wytłumaczenie różnic brzmienia.

Źródła światła i ich natężenie. Świeca normalna. Fotometr.

Prędkość światła.

Elementarne wiadomości o uginaniu się światła. Twierdzenie przybliżone o prostoliniowym rozchodzeniu się światła.

Odbijanie się i rozpraszanie światła. Tworzenie się obrazów w zwierciadłach płaskich i kulistych (wzory zasadnicze na podstawie doświadczenia).

Zjawisko załamania. Całkowite wewnętrzne odbicie. Przechodzenie promieni przez płytę o ścianach równoległych i przez pryzmat. Zjawisko rozszczepienia.

Tworzenie się obrazów w soczewkach wypukłych i wklęsłych. Oko, okulary, lupa. Elementarne wiadomości o mikroskopie, teleskopie, przyrządzie projekcyjnym i aparacie fotograficznym.

Widmo. Niewidzialne części widma. Różne typy widm. Zasada analizy widmowej.

Promieniowanie widzialne i niewidzialne. Przezroczystość. Pochłanianie. Wzajemne przemiany energii cieplnej i promieniowania.

Interferencja promieniowania. Doświadczenie Younga. Długość fali świetlnej.

Barwy ciał.

Zarzenie się i jarzenie się. Wzmianka o fluorescencji i fosforescencji.

KLASA VIII (V).

(4 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie połowa przeznaczona na ćwiczenia).

FIZYKA.

Magnesy naturalne i sztuczne. Bieguny. Prawo Coulomba. Pole magnetyczne; linje pola. Indukcja magnetyczna. Wzmianka o ciałach paramagnetycznych i diamagnetycznych.

Magnetyzm ziemski. Zboczenie, nachylenie i natężenie pola ziemskiego. Mapy magnetyczne.

Elektryzowanie ciał przez tarcie. Przewodniki i izolatory. Prawo Coulomba. Jednostka ładunku elektrycznego. Pole elektrostatyczne; linje pola. Influcja elektrostatyczna.

Potencjał przewodnika. Kondensatory i ich pojemność. Rola dielektryku.

Prąd elektryczny. Obniżanie się potencjału wzdłuż przewodnika, przewodzącego prąd. Pole magnetyczne prądu. Galwanoskop. Opór elektryczny. Prawo Ohma. Ciepło w obwodzie prądu; prawo Joule'a i jego zastosowania. Galwanometr; amperomierz. Elektromagnes.

Moc i energia prądu elektrycznego; ich mierzenie.

Indukcja prądów; prawo Lenza. Prądnica; silnik elektryczny. Transformator; cewka Ruhmkorffa.

Dzwonek elektryczny; telegraf; telefon.

Zjawisko elektrolizy. Prawa Faradaya. Cechowanie amperomierza. Dysocjacja; jony.

Ogniwa elektryczne, Akumulatory.

Jonizacja gazów. Wyładowanie elektryczne w gazach rozrzedzonych. T. zw. promienie katodowe i kanalikowe. Promienie Röntgena.

Wzmianka o elektromagnetycznej teorii promieniowania.
Wiadomości elementarne o ciałach promieniotwórczych.
Drgania i fale elektromagnetyczne. Zasada radjotelegrafji.
Wzmianka o elektromagnetycznej teorii promieniowania.

KOSMOGRAFJA.

Zjawiska astronomiczne na sferze niebieskiej. Teoria Ptolemeusza.

Wyjaśnienie ruchów ciał niebieskich przez teorię Kopernika.

Układ słoneczny. Stosunki odległościowe w układzie słonecznym; pomiar odległości. Prawa Keplera.

Prawo powszechnej grawitacji. Postać i rozmiary ziemi. Wyznaczenie masy ziemi (doświadczenie Jolly'ego); perturbacje planetarne (odkrycie Neptuna i Plutona). Przyptywy i odpływy morza. Elementarne wyjaśnienie astronomicznej rachuby czasu.

Zaćmienia księżyca i słońca.

Fizyczna budowa księżyca, słońca i planet.

Komety i meteory.

Gwiazdy i gwiazdozbiory. Ich odległość od ziemi.

Chemiczna i fizyczna budowa gwiazd stałych i mgławic.

W miarę możliwości obserwacje, związane z programem.

Uwaga. Na kosmografię przeznaczają się 15 do 20 godzin w drugim półroczu.

MATEMATYKA.

CEL NAUCZANIA.

1. Wdrożyć ucznia do ścisłego rozumowania, a w szczególności do rozumowania dedukcyjnego.
2. Przyzwyczaić go do dostrzegania związków funkcjonalnych, zachodzących między znanymi mu zjawiskami, do ujmowania tych związków w postaci wzorów analitycznych i do badania własności odpowiednich funkcji.
3. Rozwinąć jego intuicję geometryczną wogóle, a zwłaszcza zdolność dokładnego wyobrażenia sobie figur trójwymiarowych.
4. Wyrobić sprawność w stosowaniu matematyki elementarnej do zagadnień, zaczerpniętych z innych nauk, oraz ze zjawisk życia codziennego.

KLASA IV (I).

(4 godziny tygodniowo).

Algebra.

1. Wzór algebraiczny. Następstwo działań przy obliczaniu wartości liczbowej wyrażenia. Nawiasy.
2. Powtórzenie praw działań na liczbach bezwzględnych. Zastosowanie tych praw do rachunku pamięciowego i pisemnego.
3. Liczby względne. Oś liczbową. Porównywanie liczb względnych i działania na nich (dodawanie, odejmowanie, mnożenie, dzielenie, potęgowanie w przypadku wykładnika naturalnego; wyciąganie pierwiastka kwadratowego i sześciennego na przykładach najprostszycy, nie wymagających specjalnych metod).
4. Jednomiany i wielomiany, w których litery oznaczają dowolne liczby wymierne. Wyrazy podobne. Działania na jednomianach (dodawanie, odejmowanie, mnożenie, dzielenie, potęgowanie w przypadku wykładnika naturalnego). Dodawanie, odejmowanie, mnożenie wielomianów. Dzielenie wielomianu przez jednomian. Przypadki szczególne mnożenia: $(a \pm b)^2$; $(a \pm b)^3$; $(a + b) \cdot (a - b)$; $(a + b) \cdot (a^2 - ab + b^2)$; $(a - b) \cdot (a^2 + ab + b^2)$.

($a^2 + ab + b^2$). Łatwe przykłady rozkładania wielomianów na czynniki. Wspólny dzielnik i wspólna wielokrotna dwóch wielomianów (łatwe przykłady metodą rozkładania na czynniki).

5. Ułamki algebraiczne. Przekształcanie ułamka, warunek równości dwu ułamków. Działania na ułamkach.

6. Wiadomości wstępne o zależności funkcjonalnej. Wielkości stałe i zmienne, zależne i niezależne. Przedstawianie zależności między dwiema zmiennymi zapomocą wykresu.

Uwagi. P. 2 programu nie powinien w żadnym razie rozrastać się do wymiarów rozległej i niedość dostępnej dla danego wieku teorii liczb i działań, ani przeszkadzać należytemu oddzieleniu i uwypukleniu punktów 3, 4 i 5 programu. Należy pamiętać, że „sformułowanie zasadniczych praw arytmetyki“ dokonuje się już w klasie III — w klasie IV nie chodzi o nic więcej, jak istotnie o powtórzenie tych praw, osiągnięcie większej pewności i swobody w ich ujęciu i zastosowaniach do rachunku, najkonieczniejsze uzupełnienia w miarę nasuwającej się potrzeby, oraz zużytkowanie wiadomości z tego zakresu w sposób możliwie niezawily i przejrzysty a wogóle dość elementarny, do budowy dalszego kursu algebry.

W związku z działaniami na liczbach bezwzględnych i względnych należy w dalszym ciągu stosować układanie i rozwiązywanie łatwych równań pierwszego stopnia z jedną niewiadomą.

Geometria.

1. Pojęcia wstępne. Utwory podstawowe: płaszczyzna, prosta, punkt. Odcinek i półprosta (promień). Suma i różnica odcinków. Kąt płaski; rodzaje kątów płaskich. Suma i różnica kątów. Wstępne wiadomości o kole, niezbędne do dalszych konstrukcyj. Wiadomości wstępne o trójkącie i wielokącie.

2. Figury płaskie równe (przystające) i symetryczne. Równość odcinków, kątów i trójkątów. Własności trójkąta równoramiennego. Symetria względem prostej i względem punktu. Pojęcie miejsca geometrycznego punktów. Porównywanie dwóch trójkątów, mających po dwa boki odpowiednio równe, lecz trzecie nierówne.

3. Teoria prostych równoległych. Definicja i budowanie równoległych. Własności kątów przy równoległych. Postulat Euklidesa i wnioski z niego płynące. Suma kątów w trójkącie i wielokącie wypukłym. Równoległoboki i ich własności. Trapez.

Podstawowe konstrukcje: budowanie trójkąta z trzech boków, budowanie kąta równego danemu, połowienie odcinka i kąta, budowanie prostopadłej, równoległej. Zastosowanie do łatwiejszych zadań konstrukcyjnych.

KLASA V (II).

(4 godziny tygodniowo).

Algebra.

1. Równania stopnia pierwszego z jedną niewiadomą (układanie i rozwiązywanie). Pojęcie równań równoważnych. Układanie i rozwiązywanie równań liczbowych stopnia pierwszego z dwiema niewiadomymi. Łatwe przykłady układów równań z trzema niewiadomymi.

2. Wykres funkcji $y = ax$ oraz funkcji $y = ax + b$. Funkcja a wartość funkcji; miejsce zerowe funkcji. Nierówność stopnia pierwszego i jej interpretacja na wykresie funkcji linjowej. Wykreślne rozwiązywanie układu równań linjowych z dwiema niewiadomymi. Dyskusja układu (układ oznaczony, sprzeczny i nieoznaczony). Łatwe przykłady dyskusji zadań, których rozwiązanie prowadzi do równań stopnia pierwszego.

3. Przybliżenia liczbowe. Błąd bezwzględny. Wartości przybliżone z nadmiarem i z niedomiarem. Kres górny błędu sumy, różnicy, iloczynu, ilorazu dwóch wartości przybliżonych.

4. Wyciąganie pierwiastka kwadratowego z liczb, będących kwadratami zupełnymi. Przygotowanie i pierwsze wprowadzenie pojęcia liczby niewymiernej: dowód istnienia liczb wymiernych dodatnich, z których pierwiastka kwadratowego wyciągnąć nie można; tworzenie ciągów liczb wymiernych, których kwadraty dowolnie mało różnią się od liczby danej, nie będącej kwadratem zupełnym; punkt na osi liczbowej, odpowiadający liczbie niewymiernej. Działania na wyrażeniach pierwiastkowych.

5. Równania kwadratowe z jedną niewiadomą (układanie i rozwiązywanie). Wyróżnik równania kwadratowego. Związek między współczynnikami a pierwiastkami równania kwadratowego.

Uwaga. Na opracowanie punktu 3-go programu nie potrzeba poświęcać wiele czasu; w szczególności nie należy uczyć sposobów skróconego mnożenia i dzielenia. Punkt ten należy wiązać możliwie ściśle z punktem 4-ym. Nauczyciel winien baczyć na to, aby zasadnicze wiadomości z zakresu rachunków przybliżonych, nabyte w klasie V, były celowo zużytkowywane i w razie potrzeby uzupełniane nie tylko w tej klasie, lecz i w następnych.

Geometria.

1. Koło. Położenie prostej względem koła i dwóch kół względem siebie. Kąty w kole. Budowanie łuku, obejmującego kąt dany. Czworobok wpisany w koło i opisany na kole.

Zadania konstrukcyjne: analiza geometryczna, metoda miejsc geometrycznych.

2. Równoważność wielokątów (metodą geometryczną). Określenie wielokątów równoważnych jako takich, które dają się podzielić na jednakową skończoną liczbę wielokątów parami równych sobie. Zasadnicze własności związku równoważności (dwa wielokąty, równoważne trzeciemu, są sobie równoważne; sumy wielokątów równoważnych są równoważne sobie). Postulat de Zolta. Warunki równoważności równoległoboków, trójkątów i trapezów, mających równe podstawy, lub równe wysokości. Zadania konstrukcyjne, dotyczące równoważności. Twierdzenie Pitagorasa.

3. Względne położenie prostych i płaszczyzn w przestrzeni (utwory równoległe i prostopadłe). Kąt dwuścienny i jego kąt linjowy.

Kąt bryłowy (naroże). Twierdzenie o sumie dwu kątów płaskich i o sumie trzech kątów płaskich w narożu trójścienne. Symetria względem płaszczyzny.

Rozwiązywanie zadań konstrukcyjnych, w szczególności metodą miejsc geometrycznych — w ciągu całego roku szkolnego.

KLASA VI (III).

(3 godziny tygodniowo).

Algebra.

1. Trójmian kwadratowy i dyskusja równania kwadratowego. Wykres funkcji $y = ax^2 + bx + c$. Miejsca zerowe trójmianu kwadratowego, maximum i minimum, rozkładanie trójmianu na czynniki, znak trójmianu. Rozwiązywanie nierówności kwadratowych, ilustrowane na wykresie trójmianu.

Położenie danej liczby względem pierwiastków trójmianu. Dyskusja równania kwadratowego. Dyskusja łatwiejszych zadań, których rozwiązanie prowadzi do równania kwadratowego z jednym parametrem zmiennym.

2. Rozwiązywanie analityczne układów dwu równań: 1-go i 2-go stopnia, oraz łatwych układów równań stopnia 2-go z dwiema niewiadomymi; przykłady najprostsze rozwiązania graficznego. Równanie dwukwadratowe. Łatwe równania niewymierne, ich rozwiązywanie i dyskusja.

3. Postęp arytmetyczny i geometryczny skończony.

Geometria.

1. Mierzenie. Wspólna miara odcinków, dowód istnienia odcinków niespółmiernych. Mierzenie odcinków i kątów, łącznie z powtórzeniem, uzupełnieniem i pogłębieniem wiadomości o liczbach rzeczywistych.

2. Proporcjonalność odcinków. Definicja miarowa proporcjonalności¹⁾. Twierdzenie Talesa. Proporcjonalność odcinków, zawartych między płaszczyznami równoległymi. Własność dwusiecznej kąta wewnętrznego i zewnętrznego w trójkącie. Jednokładność figur płaskich. Zastosowanie przekształcenia jednokładnego do zadań konstrukcyjnych. Podobieństwo trójkątów i wielokątów. Zastosowanie podobieństwa do trójkąta prostokątnego; związki miarowe, dotyczące cięciw, siecznych i stycznych koła; twierdzenie Pitagorasa i jego uogólnienie. Zastosowania do wielokątów foremnych. (Wyznaczanie boku dziesięciokąta, pięciokąta — tylko ew. jako zadania).

3. Obliczanie pól wielokątów. Łatwe przykłady zastosowania rachunku do zadań konstrukcyjnych.

4. Rzut ukośny równoległy. Rzuty odcinków równoległych i prostopadłych do płaszczyzny rzutów. Rzut kwadratu, którego jeden bok jest równoległy do płaszczyzny rzutów.

Pojęcie wielościanu wypukłego, a w szczególności graniastosłupa i ostrosłupa. Rzuty graniastosłupów i ostrosłupów w łatwych położeniach. Rzut ukośny koła²⁾.

KLASA VII (IV).

(3 godziny tygodniowo).

Algebra.

Logarytmy. Uogólnienie pojęcia wykładnika potęgi (wykładnik zerowy, ujemny, ułamkowy). Wykresy funkcji wykładniczej i logarytmicznej, przy zasadzie $a > 1$. Własności logarytmów dziesiętnych. Ćwiczenia w rachunku logarytmicznym wyłącznie za pomocą tablic czterocyfrowych. Interpolacja liniowa; jej obraz geometryczny.

Geometria i Trygonometria.

Obliczanie pól powierzchni wielościanów. Równoważność graniastosłupów. Obliczanie objętości graniastosłupów.

Funkcje trygonometryczne kąta ostrego. Rozwiązywanie trójkątów prostokątnych z użyciem czterocyfrowych tablic wartości funkcji trygonometrycznych. Zastosowania do zadań geometrycznych i fizycznych.

Funkcje trygonometryczne kąta dowolnego. Wykresy ich. Okresowość funkcji trygonometrycznych. Wzory reduk-

¹⁾ Można przyjąć bez dowodu twierdzenie, że stosunek dwu odcinków równa się ilorazowi ich liczb wymiarowych przy użyciu dowolnej jednostki.

²⁾ Patrz niżej: „Przykład szczegółowego rozwinięcia działu geometrii, dotyczącego rzutów ukośnych“.

W r. s. 1931/32 należy jeszcze uwzględnić wiadomości o kącie dwuściennym i narożu trójściennym w kursie klasy VI.

cyjne. Użycie czterocyfrowych tablic logarytmów funkcyj trygonometrycznych.

Po tych działach:

Pojęcie granicy i jego zastosowania. Ciągi liczbowe zbieżne i rozbieżne. Definicja granicy ciągu liczbowego nieskończonego. Zastosowanie do postępu geometrycznego nieskończonego. Określenie i obliczenie długości okręgu i pola koła. Określenie i obliczenie objętości ostrosłupa. Objętość prnia ostrosłupowego. Określenie i obliczenie pól powierzchni oraz objętości brył obrotowych (walca, stożka, prnia stożkowego, kuli, odcinka kulistego).

KLASA VIII (V).

(3 godziny tygodniowo).

Dokończenie trygonometrii:

Powtórzenie wiadomości z klasy VII o funkcjach trygonometrycznych kąta dowolnego. Funkcje sumy i różnicy dwu kątów. Zamiana sum i różnic na iloczyny. Równania trygonometryczne. Zastosowanie funkcyj trygonometrycznych do rozwiązywania trójkątów dowolnych (cztery przypadki zasadnicze). Miara teoretyczna kątów. Radjan.

Dyskusja zagadnień, wymagających badania funkcyj zarówno algebraicznych jak trygonometrycznych.

Indukcja matematyczna na tle najprostszyc przykładów.

Powtórzenie i pogłębienie najważniejszych zagadnień kursu gimnazjum wyższego.

Przy powtarzaniu kursu należy kłaść nacisk na zagadnienia zasadnicze, syntetyzujące lub pogłębiające wiadomości, zdobyte w latach poprzednich.

Zadania powinny być tego rodzaju, aby uczeń, ćwicząc się stale w rachunku, w konstrukcjach geometrycznych i w badaniu funkcyj, musiał zarazem operować wiadomościami z różnych działów matematyki.

PRZYKŁAD SZCZEGÓŁOWEGO ROZWINIĘCIA DZIAŁU GEOMETRII, DOTYCZĄCEGO RZUTÓW UKOŚNYCH¹⁾.

1. Wyjaśnienie poglądowe różnicy między rzutem środkowym, rzutem równoległym prostokątnym i rzutem równoległym ukośnym.

¹⁾ Jest to, oparte na doświadczeniu, rozwinięcie szczegółowe odpowiedniego działu programu, ma więc charakter wskazówki, nie zaś przepisu obowiązującego. Nauczyciel może ze względów dydaktycznych zmienić nieco układ materiału, może pewne wymienione zagadnienia zastąpić innymi, *nie powinien jednak w żadnym razie powiększać wyszczególnionego materiału*, aby nie wywoływać przeciążenia lub powierzchownego traktowania przedmiotu.

Rzut równoległy odcinka równoległego do płaszczyzny obrazu (płaszczyzny rzutów); a) gdy promienie rzutujące są prostopadłe do płaszczyzny obrazu; b) gdy są do tej płaszczyzny nachylone pod kątem $\alpha \neq 90^\circ$. Rzut odcinka prostopadłego do płaszczyzny obrazu przy różnych nachyleniach promieni rzutujących względem płaszczyzny obrazu.

„Skrócenie“ rzutu odcinka. Gdzie leży rzut środka odcinka? rzut punktu, dzielącego odcinek w stosunku $m:n$ (m i n liczby naturalne)? Rzuty odcinków równoległych są do siebie równoległe. Rzut kwadratu (prostokąta): a) gdy jego płaszczyzna jest równoległa do płaszczyzny obrazu; b) gdy jest prostopadła do tej płaszczyzny, a jeden bok kwadratu (prostokąta) jest równoległy do płaszczyzny obrazu. „Skrzywienie“ obrazu (rzutu) kwadratu (prostokąta).

2. Pojęcie wielościanu wypukłego. Graniastoslupy i ostrosłupy — określenia i klasyfikacja.

Rzut sześcianu, którego dwie ściany są równoległe do płaszczyzny obrazu (przy różnych nachyleniach rzutujących promieni względem płaszczyzny obrazu). Kreślenie brył, w prosty sposób związanych z sześcianiem, np. ośmiościanu foremego, mającego wierzchołki w środku ścian sześcianu (wraz z konstrukcyjnym wyznaczeniem prawdziwej wielkości jego krawędzi), albo czternastościanu Archimedes, który otrzymujemy przez obcięcie naroży sześcianu. Rzut graniastoslupa foremego, którego podstawa jest równoległa do płaszczyzny obrazu.

3. Rzut sześcianu lub ostrosłupa foremego o podstawie kwadratowej, którego podstawa leży w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu tak, że jedna przekątna podstawy jest równoległa do płaszczyzny obrazu.

4. Rzut trójkąta foremego, leżącego w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu, jeżeli jeden jego bok jest równoległy do płaszczyzny obrazu. Rzut czworościanu foremego, którego podstawa leży w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu. Rzut sześciokąta foremego, którego przekątna jest równoległa (prostopadła) do płaszczyzny obrazu. Rzut ostrosłupa (graniastoslupa) prostego o podstawie sześciokątnej foremnej, położonej w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu.

5. Dany jest w rzucie ukośnym sześcián, którego dwie ściany są równoległe do płaszczyzny obrazu; przeciąć go płaszczyzną, połowiącą sześć jego krawędzi. Ustalić kształt przekroju i narysować przekrój w wielkości naturalnej. Przeciąć ten sam sześcián płaszczyzną, równoległą do poprzedniej i przechodzącą przez punkt dany na krawędzi lub na ścianie sześcianu.

Dany jest w rzucie ukośnym prostopadłościan o dwóch ścianach równoległych do płaszczyzny obrazu. Mając dane „skrócenie“ odcinków, wyznaczyć konstrukcyjnie prawdziwą długość przekątnych prostopadłościanu lub prawdziwą wielkość kąta między jego przekątną a płaszczyzną podstawy.

6. W płaszczyźnie kwadratu, którego rzut ukośny jest dany i którego jeden bok jest równoległy do płaszczyzny obrazu, leży kąt, którego rzut ukośny jest dany; zbudować dwusieczną tego kąta. W płaszczyźnie

kwadratu, położonego jak w zadaniu poprzednim, leży wielokąt; gdy mamy dane rzut kwadratu i rzut wielokąta, wyznaczyć prawdziwy kształt i prawdziwą wielkość wielokąta.

7. Wykreślić rzut ukośny koła, leżącego w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu. Wykreślić rzut walca (stożka) prostego, którego płaszczyzna podstawy jest prostopadła do płaszczyzny obrazu.

UWAGI.

1. Każdy uczeń winien wykonać starannie w domu około 8 zadań na wykreślanie brył.

2. Wszystkie bryły, o których mowa powyżej, znane są uczniom z kursu propedeutycznego geometrii; mimo to jednak należy postugiwać się przy nauczaniu modelami, zwłaszcza na pierwszych lekcjach.

3. Liczba ćwiczeń i dobór ich muszą być przystosowane do stopnia wyćwiczenia wyobraźni geometrycznej uczniów; w klasie o słabo rozwiniętej wyobraźni należałoby pominąć większość zadań metrycznych (zwłaszcza punkt 6), natomiast zwiększyć liczbę elementarnych ćwiczeń, dotyczących zagadnień położenia (punkty 3 i 4).

4. W zadaniach metrycznych zazwyczaj bywa podawany t. zw. trójkąt rzutów; w powyższym przykładzie rozwinięcia programu zastąpiono trójkąt ten przez rzut kwadratu w pewien sposób położonego, gdyż ułatwia to uczniom samodzielne rozwiązanie zadania. Do wielu zadań metrycznych można nawiązać łatwe zadania rachunkowe, które mogą być zarazem dla ucznia środkiem kontroli dokładności rysunku.

PROPEDEUTYKA FILOZOFJI.

CEL NAUCZANIA.

1. Uświadomić, rozwinąć i uporządkować pierwiastki filozoficzne, tkwiące w przedmiotach nauczania, które uczniowie przeszli i przechodzą.

2. Opierając się na tym gruncie, dostarczyć uczniom — przy najszerszym zastosowaniu metody heurystycznej — ścisłej znajomości podstawowych pojęć z zakresu logiki i psychologii, przy czem dopuszczalne są dygresje okolicznościowe w interesujące uczniów dziedziny filozofji.

3. Rozbudzić zainteresowanie uczniów do zagadnień filozoficznych i literatury filozoficznej.

4. Uzpełnić wyćwiczenie uczniów w myśleniu rzeczowem, jasnem, ścisłym i krytycznem, oraz w wyrażaniu się odpowiadającym tym wymaganiom.

KLASA VIII (V).

(3 godziny tygodniowo).

I. PSYCHOLOGJA.

A. Zjawiska fizyczne i psychiczne. Ich charakterystyka, i wzajemny stosunek. Dyspozycje (przysposobienia) psychiczne i psychofizyczne w odróżnieniu od zjawisk (faktów) aktualnych.

B. Krótki przegląd i najogólniejsza charakterystyka głównych zjawisk i dyspozycji psychicznych, oraz omówienie podstawowych praw, z uwzględnieniem zastosowań praktycznych.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU ¹⁾.

Przykłady zjawisk psychicznych i fizycznych. Rzeczywistość zjawisk psychicznych. Wpływ otoczenia i życia fizycznego (cielesnego) na życie psychiczne i naodwrot. Życie psychiczne a układ nerwowy. Ruchy dowolne i mimowolne (odruchy i ruchy zmechanizowane).

¹⁾ „Przykład rozwinięcia programu“ należy uważać za maksymalny. Nauczyciel wybierze z niego rzeczy najbardziej istotne i ważne, uwzględniając poziom i potrzeby klasy.

Charakterystyka zjawisk psychicznych w porównaniu ze zjawiskami fizycznymi. Doświadczenie zewnętrzne i wewnętrzne. Stosunek zjawisk fizycznych z jednej a psychicznych z drugiej strony do czasu i przestrzeni.

Dyspozycje psychiczne i psychofizyczne (wrażliwość, pamięć, fantazja, inteligencja, rozum, talent, usposobienie, humor, nastrój, temperament, wola, charakter). Dyspozycje stałe i przemijające, wrodzone i nabyte.

Prawo wprawy i znużenia (stępienia). Kojarzenie się zjawisk psychicznych. Uwaga.

Klasyfikacja zjawisk psychicznych, oparta na podstawowych sposobach zachowania się świadomości wobec tego, co jej jest dane: przedstawienia, sądy, uczucia (z pragnieniami), postanowienia. Zjawiska psychiczne proste i złożone.

Wyobrażenia i pojęcia jako główne rodzaje przedstawień. Wyobrażenia spostrzegawcze; wrażenia zmysłowe, zmysły, ich klasyfikacja. Swoista energia zmysłów. Jakość, intensywność, lokalizacja barw, głosów. Wzajemny stosunek wrażeń i podnieć. Prawo Webera.

Wyobrażenia odtwórcze. Pamięć. Pamięć lokalna, pamięć cyfr, wyrazów, fizjognomij. Pamięć logiczna i mechaniczna. Szybkość zapamiętywania, trwałość pamiętania, sprawność przypominania sobie. Wpływ uczuć w tej mierze. Wierność zeznań. Sposoby uczenia się napamięć.

Wyobrażenia wytwórcze — fantazja. Jej materiał i jej granice. Zdolność kombinacyjna. Fantazja na jawie i we śnie. Dodatnie i ujemne strony fantazji — jej rola w życiu codziennem, w nauce i w sztuce.

Typy wyobrażeniowe.

Sądy. Sądy instynktowne: spostrzeżenia. Sądy, występujące na podstawie skojarzenia (*expectatio casuum similium*). Przypomnienia. Poznawanie rzeczy niegdyś spostrzeganych. Sądy przyjmowane od otoczenia. Sądy, zdobywane planowo drogą obserwowania, porównywania, rozumowania. Niemożność żywienia niezgodnych z sobą przekonań. Wzajemne kontrolowanie się sądów. Skupienie uwagi jako jeden z warunków unikania sądów mylnych. Sądy błędne, wynikające z własności ustroju psychofizycznego. (Złudzenia zmysłowe, przecenianie i niedocenianie, skłonność do uogólnień nieuzasadnionych i zbyt pochopnego dopatrywania się analogji, uleganie sugestji, sympatjom i antypatjom, nawyczki myślowe).

Siła przekonań, chwiejność przekonań. Niezawistość przekonań. Trzeźwość sądu. Krytycyzm. Inteligencja, bystrość, ściśłość. Człowiek uczony, rozumny, roztropny, mądry.

Uczucia. Podział ich według jakości na przyjemne i przykre. Podział ich według podstawy psychicznej na uczucia przedstawieniowe (uczucia zmysłowe i estetyczne) i na uczucia przekonaniowe (uczucia intelektualne i uczucia wartości). Przykłady uczuć wartości: uczucia występujące na tle ambicji, uczucia egoistyczne i altruistyczne, uczucia rodzinne, społeczne, patriotyczne, etyczne, religijne.

Afektory (strach, gniew, złość i t. p.). Uczucia a ich objawy cielesne.

Biologiczne znaczenie uczuć. Uczucie jako bodźce działania. Temperament. Cel działania jako przedmiot uczucia wartości. Pragnienia, pożądania i ich przeciwieństwa. Pragnienia i pożądania wrodzone (popędy) i wytworzone drogą doświadczenia i nawyknienia. Skłonność, nałóg, namiętność. Konflikty uczuć i pragnień.

Postanowienie jako sposób rozwiązania konfliktu pragnień przez wybór w kierunku jednego z nich. Przedmiotem postanowienia własne przyszłe działanie. Pobudki (motywy). Pobudki konkretne i abstrakcyjne, zabarwione uczuciami niższymi (zmysłowemi) i wyższymi (altruistycznymi, etycznymi, religijnymi). Panowanie nad sobą. Zastanawianie się, rozważanie skutków postanowienia i postępowania. Ograniczoność sfery postanowień w porównaniu z nieograniczonością sfery pragnień.

Charakter jako dyspozycja do postanowień w pewien sposób określonych. Charakter niewyrobiony, chwiejny; charakter wyrobiony, stały, w kierunku ujemnym albo dodatnim. Charakter jako właściwy przedmiot oceny etycznej.

Słabość woli (charakteru) i siła woli (charakteru). Abulja. Brak decyzji. Stanowczość. Chwiejność i konsekwencja w postępowaniu. Energja i niedołęstwo. Wytrwałość i upór. Kształcenie woli przez ćwiczenie, t. j. pobudzanie jej do postanawiania i do wykonania powziętego postanowienia.

Typy ludzkie: człowiek trzeźwy i marzyciel, człowiek bierny i człowiek czynu. Człowiek samodzielny i ulegający wpływowi. Teoretyk i praktyk. Człowiek zrównoważony i impulsywny, człowiek pewny i niepewny. Człowiek poważny i lekkomyślny i t. p. Czynniki intelektualne, uczuciowe i wolicyjne w każdym takim typie.

II. LOGIKA.

Pojęcie nauki. Podział nauk według ich przedmiotów i metody. Pojęcia i sądy jednostkowe i ogólne.

Definicja i klasyfikacja.

Stosunki logiczne, zachodzące między sądami, zwłaszcza stosunek racji do następstwa.

Wnioskowanie bezpośrednie i pośrednie, pewne i prawdopodobne.

Dowodzenie; argumenty, nie podlegające dowodzeniu.

Wykrywanie, sprawdzanie i wyjaśnianie praw naukowych.

Potrzeba uzupełnienia badań, dokonywanych w poszczególnych naukach, przez badania filozoficzne.

Główne zadania filozofji.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU ¹⁾.

Pojęcie nauki. Podział nauk według ich przedmiotów. Podział nauk według ich metod. Nauki aposterjoryczne czyli empiryczne (wraz z historycznymi) i nauki aprioryczne.

¹⁾ Zaznacza się, podobnie jak w zastosowaniu do psychologii, maksymalny charakter podanego „Przykładu rozwinięcia programu“.

Poznanwanie danych w doświadczeniu rzeczy i faktów jednostkowych. Ich opis na podstawie oglądania i obserwacji — przy pomocy, w miarę możliwości, preparowania i eksperymentowania. Sądy jednostkowe.

Abstrahowanie od jednostkowych cech rzeczy i faktów. Uogólnianie opisu, a tem samem tworzenie pojęć ogólnych i wydawanie na ich podstawie sądów ogólnych.

Ustalanie treści i zakresu pojęć drogą definicji. Genus proximum i differentia specifica. Definicja prawidłowa i nieprawidłowa (tautologiczna, za obszerna, za ciasna). Terminy naukowe, czerpane z mowy potocznej, i sztuczne, symbole.

Porządkowanie pojęć według stopnia ich ogólności. Pojęcia nadrzędne, podrzędne i współrzędne. Podział, klasyfikacja, systematyka.

Sądy ogólne jako przykład wiedzy, wychodzącej poza bezpośrednie dane doświadczenia. Charakter prawdopodobny sądów ogólnych w naukach aposterjorycznych a charakter pewny sądów ogólnych w naukach apriorycznych. Potrzeba wyjścia poza bezpośrednie dane doświadczenia w celu przewidywania przyszłości, rekonstruowania przeszłości, domyslania się niedostępnej doświadczeniu terażniejszości. Środkiem ku temu celowi wnioskowanie.

Stosunki logiczne, zachodzące między sędami, zwłaszcza stosunek racji do następstwa, jako podstawa wnioskowania, Usystematyzowanie wypadków, w których stosunki te między sędami zachodzą, jako centralne zadanie logiki. Przesłanki i konkluzja (wniosek). Racja wystarczająca. Niezależność stosunku wynikania od „materiałnej” prawdziwości racji i następstwa. Wnioskowanie bezpośrednie i pośrednie.

Formy wnioskowania bezpośredniego: A. z prawdziwości jednego sądu o prawdziwości drugiego sądu zapomocą równoważności, subalternacji, konwersji i kontrapozycji; B. z prawdziwości jednego sądu o fałszywości drugiego sądu, lub naodwrot, na podstawie sprzeczności (zasada sprzeczności i wyłączonego środka), przeciwieństwa i podprzeciwieństwa.

Sylogizm jako zasadnicza forma pośredniego wnioskowania pewnego. Cztery figury sylogizmu kategoriycznego; najczęściej stosowane tryby sylogizmu. Przykłady wnioskowania kategoriyczno-hipotetycznego i kategoriyczno-rozjemczego. Dylemat. T. zw. indukcja wyczerpująca. Pojęcie dedukcji. Pewność wnioskowania w odróżnieniu od pewności konkluzji. Wnioskowanie nieprawidłowe. Paralogizmy i sofizmaty — zwłaszcza na tle wieloznaczności wyrazów.

Wnioskowanie prawdopodobne. Indukcja niewyczerpująca. Wnioskowanie na podstawie analogji. Zbyt pochopne uogólnianie i dopatrywanie się analogji. Przesądy i uprzedzenia. Zależność stopnia prawdopodobieństwa konkluzji, uzyskanej drogą indukcji niewyczerpującej i wnioskowania na podstawie analogji, od prawdopodobieństwa zachodzenia związków przyczynowych między cechami rzeczy i faktów, albo między samymi rzeczami i faktami. Sposoby wnioskowania, wiodącego do sądów prawdopodobnych o związkach przyczynowych. Metoda zgodności, różnicy, zmian towarzyszących, reszty. Znaczenie eksperymentu

jako środka pomocniczego w formułowaniu przesłanek w tego rodzaju wnioskowaniu.

Zastosowanie wnioskowania w celu dowodzenia. Teza, argumenty. Dowód pewny i prawdopodobny. Dowód wprost i niewprost, apagogiczny. Błędy w dowodzeniu. *Petito principii*, *ignorantia elenchi*.

Konieczność przyjmowania argumentów, niepodlegających już dowodzeniu. Sądy o bezpośrednio danych rzeczach i faktach (dokumentach, źródłach), jako ostateczne argumenty w naukach empirycznych (historycznych), a ogólne sądy bądź bezpośrednio oczywiste, bądź przyjęte drogą umowy, jako ostateczne argumenty w naukach apriorycznych. Zadania teorii poznania.

Wyjaśnianie faktów przez wskazywanie ich przyczyn i przez podciąganie ich tem samym pod prawa rządzące faktami. Pojęcie prawa naukowego w odróżnieniu od pojęcia prawidła (normy). Prawa przyrody, prawa psychologiczne, historyczne i t. d. Hipotetyczność praw naukowych w zakresie nauk aposterjorycznych. Hipotezy, tyżące się poszczególnych faktów. Prawa w naukach apriorycznych (twierdzenia).

Wykrywanie praw naukowych. Sprawdzanie praw naukowych i hipotez wogóle. Wyjaśnianie praw naukowych przez podciąganie ich pod prawa ogólniejsze. Teoria naukowa.

Potrzeba uzupełnienia badań, dokonywanych w poszczególnych naukach. Zadania filozofji, zmierzającej do: 1) analizy zasadniczych pojęć naukowych (prawda, rzeczywistość, możliwość, konieczność, przyczynowość, czas, przestrzeń i t. p.); 2) syntezy najogólniejszych teorii naukowych, obejmującej w jednolitym poglądzie na świat całość rzeczywistości zmysłowej i duchowej.

UWAGI OGÓLNE.

Krótkość czasu, którym nauczyciel rozporządza, wymaga niezwykle starannego i ekonomicznego rozłożenia materiału. Przeważnie należy się oprzeć pokusie zbyt rozlegnego traktowania zwłaszcza tych działów, zarówno logiki jak psychologii, w których tradycja wytworzyła już utarte drogi nauczania: należy tu w zakresie logiki sylogistyka, w zakresie psychologii nauka o wrażeniach zmysłowych. Stosownie do zainteresowań uczniów i nauczyciela pewne części materiału, a także i pewien sposób opracowywania go z uczniami, bądź mogą mieć przewagę, bądź będą nieco usunięte na drugi plan; dotyczy to zwłaszcza doboru przykładów — nie powinno to jednak naruszyć zasady, iż kurs logiki i psychologii ma dać uczniowi pogląd na całość o zwartych konturach, systematycznie ujętą. W wypełnianiu tych konturów treścią szczegółową nauczyciel może się poruszać nieco swobodniej, kładąc większy nacisk bądź na te, bądź na inne działy materiału; jak najbaczniejszą uwagę winien przytem poświęcać zastosowaniu wiadomości z logiki i psychologii, co tem łatwiej można osiągnąć, że oba te przedmioty umeżbniają na każdym kroku nawiązywanie nauczania do tego, z czem uczniowie ustawicznie spotykali się i spotykają w szkole i w życiu pozaszkolnem.

Co do psychologii nacisk główny należy położyć, po pierwsze,

na to, by uczniowie przyzwyczaili się z każdym terminem psychologicznym łączyć znaczenie w miarę możliwości ściśle określone, po drugie, na to, by nauczyli się uprzytamniać sobie na podstawie własnego doświadczenia wewnętrznego fakty psychiczne, o których mowa w nauce psychologii. Potrzeba tego wynika z okoliczności, że człowiek z natury zwraca uwagę przedewszystkiem na zjawiska, podpadające pod doświadczenie zmysłowe, a z trudem tylko zdobywa się na teoretyczne rozważanie tego, co się dzieje w jego psychice. To też należy ustawicznie nawiązywać nauczanie psychologii do własnego doświadczenia uczniów, wzbogaconego w miarę możliwości eksperymentami. Przy opracowywaniu działów psychologii, niedostępnych eksperymentowaniu, doświadczenie własne uczniów należy uzupełniać odwoływaniem się do literatury pięknej i do historii. W ten sposób nauka psychologii nawiąże do wiadomości, które uczniowie posiadają w zakresie nauk humanistycznych, do nauk przyrodniczych zaś zbliży ją omawianie wrażeń zmysłowych, ruchów, wyrazu uczuć, gdyż, traktując o tych działach psychologii i psycho-fizjologii, nauczyciel będzie się mógł i poniekąd musiał opierać w jak najszerszej mierze na wiadomościach, które uczniowie posiadają z fizyki, oraz nauki o organizmie ludzkim.

Co się tyczy logiki, należy zdążyć do tego, by uczniowie uświadomili sobie jasno, na czym polega myślenie naukowe, zmierzające do ścisłego formułowania, należytego uzasadniania i systematycznego porządkowania twierdzeń. Z tem powinno się łączyć podkreślanie potrzeby sumienności logicznej w myśleniu potocznym. W naukach, wchodzących w skład programu szkolnego, oraz w poglądach, głoszonych w życiu publicznem i prywatnem, znajdzie się obfity materiał, na którym można się w tej mierze oprzeć i od którego należy wychodzić, stosując w jak najszerszym zakresie metodę heurystyczną. Należą do niej również ćwiczenia i zadania; rozbudzony już u uczniów na tym stopniu nauki zmysł krytyczny znajdzie tu dla siebie pole działania, które potrafi dla suchego napozór przedmiotu, jakim jest logika, wzbudzić żywe zainteresowanie.

Jeżeli w klasie znajdzie się pewna, choćby niewielka ilość chętnych uczniów, pożądane jest zawiązanie kółka filozoficznego. Na jego posiedzeniach można omawiać zagadnienia filozoficzne, wykraczające poza zakres obowiązującego programu, uprawiać lekturę wybranych rozpraw filozoficznych lub psychologicznych, wreszcie pogłębiać i rozszerzać zagadnienia z zakresu logiki i psychologii. Tak np. tutaj można przeprowadzić trudniejsze eksperymenty psychologiczne (np. z ergografem), badania bardziej zawite (badania inteligencji) albo wymagające dłuższego czasu (uczenie się napamięć)¹⁾. Tu wreszcie uczniowie mogą wygłaszać referaty, a następnie dyskutować nad nimi przy współdziałaniu nauczyciela.

¹⁾ Wyniki takich badań, czasem nawet liczbowe, można następnie użytkować na lekcjach, prowadzonych z całą klasą.

ĆWICZENIA CIELESNE.

CEL NAUCZANIA.

Ćwiczenia cielesne metodyczne, gry i zabawy ruchowe oraz sporty mają na celu:

1. Wszechstronny i harmonijny rozwój ustroju rosnącego, wzmacnianie zdrowia i zwiększenie odporności młodzieży na szkodliwe wpływy przez podniesienie sprawności poszczególnych narządów (płuc, serca, organów trawienia, ustroju nerwowego i t. d.).

2. Wyrabianie prawidłowej postawy, zręczności i estetyki ruchów, czynienie ustroju młodzieńczego sprawnym narzędziem woli, wpajanie umiejętności celowego i ekonomicznego używania zdobytych sił.

3. Kształcenie takich cech charakteru, jak odwaga, przytomność umysłu, spostrzegawczość, wytrwałość, solidarność, pogoda i radość życia.

4. Wspieranie rozwoju zdolności umysłowych przez kształcenie zmysłów, pamięci, uwagi i woli.

5. Wzbudzanie i rozwijanie zamiłowania do stałego uprawiania ćwiczeń cielesnych i obcowania z naturą; oderwanie od rozrywek szkodliwych.

KLASA IV (I) i V (II).

(Po 3 godziny tygodniowo).

A. Ćwiczenia wstępne¹⁾.

1. Zbiórki we wszystkich formacjach.
2. Marsz ze śpiewem. Ćwiczenia kroku pod względem równomiernego przenoszenia linii ciężkości, stawiania nogi, rytmu i pod względem długości kroku. Kroki taneczne z ruchami ramion (dla młodzieży żeńskiej).
3. Tworzenie kolumny ćwiczebnej ze wszystkich formacyj.
4. Ćwiczenia korektywne w siadzie i leżeniu (w miarę potrzeby).

¹⁾ Zasób materiału ćwiczebnego zestawiono w kolejności, przyjętej w toku lekcji gimnastyki.

5. Skurcze i rzuty, wznosy, przenosy i wymachy ramion w kierunkach głównych i pośrednich w siadzie i staniu, o mięśniach napiętych i luźnych naprzemian. Dla młodzieży męskiej w doborze ćwiczeń przeważają ćwiczenia o mięśniach napiętych, dla młodzieży żeńskiej zaś — o mięśniach rozluźnionych.

6. Ćwiczenia nóg, kształtujące mięśnie i ruch, złożone najwyżej z czterech elementów.

7. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie strzałkowej lub czołowej ze zmianą położeń lub prostymi ruchami ramion, wykonywane w siadzie, kłku, siadzie kłęcznym lub staniu, z zastosowaniem dynamicznej pracy mięśniowej.

8. Ćwiczenia przygotowawcze do skoków wolnych w miejscu lub z miejsca z wymachem ramion i doskokiem do przysiadu. Skok w miejscu z rozkrokiem nóg i wymachem ramion w bok podczas lotu.

B. Ćwiczenia główne.

1. Ćwiczenia grzbietu w płaszczyźnie strzałkowej w kłku i staniu, jako ćwiczenia przygotowawcze do skłonu napiętego.

2. Zwisy. Półzwisy, złożone z kilku elementów, i zwisy wolne o ramionach prostych i ugiętych, z pomocą współcznia. Przeloty w poziomie, w górę i wskos. Wymyki i odmyki. Wstępowanie po drabinkach sznurowych i wspinanie po linach pionowych w tempie wolnym i indywidualnie. Dalszy ciąg ćwiczeń przygotowawczych do wspinania po linie skośnej. Krótkotrwałe stanie na rękach ze wsparciem nóg. Dla młodzieży żeńskiej: półzwisy, przepłyty z pomocą nóg, wstępowanie, ćwiczenia przygotowawcze do wymyków i ćwiczenia przygotowawcze do wspinania oraz chwilowe zwisy wolne spodem przyrzędu.

3. Ćwiczenia równoważne. Walka dwójek o równowagę. Przekraczanie przeszkód podczas przejścia po równoważni. Równoważenie przedmiotów na głowie podczas przejścia po równoważni. Wybieganie i zbieganie wdół. — Ruchy równoważne winny być złożone z 2—3 elementów, kilkakrotnie po sobie następujących. Przejścia po równoważni uskutecznią się również pośrednim kłkiem lub wypadami. Równoważnię ustawia się do przejść stopniowo do wysokości 1 metra, do wybiegania i zbiegania po ławeczce skośnej do wysokości 1,50 m.

Młodzież żeńska wykonywa prócz tego płasy i łatwe ruchy plastyczne na równoważni w podanym rytmie bez muzyki i przy muzyce.

4. Ćwiczenia mięśni brzucha w płaszczyźnie strzałkowej w leżeniu, siadzie i kłku z łatwymi ruchami ramion, zwłaszcza takimi, które przyczyniają się do poprawy postawy wyjściowej i końcowej. Krótkotrwałe podpory opadłe przodem (podpór leżąc przodem) — wyłącznie dla młodzieży męskiej.

Dla odmiany jako ćwiczenie wielostronne tułowia: pełzanie na przestrzeni 2—10 metrów (wyłącznie dla młodzieży męskiej).

5. Marsze i biegi. Marsz z podwójnym zaznaczeniem kroku. Marsz z pośrednimi i rytmicznymi skurczami nogi w stanie biodrowym. Marsz z podskokiem po każdym kroku i wymachem nogi wprzód. Marsz z podskokiem po każdym kroku i wymachem nogi wtył. Marsz wypadami z wymachem ramion. Bieg skokami z wymachem ramion (najwyżej 10—15 metr.). Bieg stopniowo do jednej minuty.

6a. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie czołowej. Skłony tułowia w bok w staniu, w rozkroku wspiętym, z ustaleniem stopy, w klęku na jednym kolanie (druga noga w bok wyprostowana), z różnym położeniem ramion. Powyższe ćwiczenia początkowo w tempie powolnym, a po opanowaniu formy ruchu rytmicznie w tempie przyśpieszonym, po którym powraca się do tempa powolnego. Chwilowe podpory opadnie bokiem, wykonane z siadu bokiem¹⁾.

6b. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie poprzecznej w siadzie rozkrocznym, w klęku podpartym, w opadzie przodem i w rozkroku z wymachem ramienia lub ramion; początkowo w tempie powolnym, a następnie rytmicznie i w tempie szybszym¹⁾.

6c. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie nieokreślonej — głównie wypadu nawprost i wskos wykrokiem i zakrokiem z różnymi położeniami ramion¹⁾.

7. Skoki. Skoki wolne ponad poprzeczkę i przeszkody stałe z rozbiegu 3—5 krokami. Skoki rozkroczne ponad kozła i kuczne ponad konia z łękami. Skoki zawrotne i odwrotne ponad skrzynię. Przewroty na skrzyni, ustawionej do wysokości bioder. Łączenie jednego skoku wolnego i jednego mieszanego.

Dla młodzieży żeńskiej to samo z wyłączeniem skoków rozkrocznych i odwrotnych.

Łatwiejsze skoki, zupełnie opanowane, chłopcy wykonywają bezpośrednio jeden za drugim („strumieniem“).

8. Płasy (głównie dla młodzieży żeńskiej). Krakowiak (4—6 figur) i 2—3 kroki mazura.

9. Walka wręcz (dla młodzieży męskiej). Opanowanie postaw szermierczych. Kroki i wypadu. Łatwe formy przygotowawcze do walki wręcz.

C. Ćwiczenia końcowe.

1. Marsz w spieciu. 2. Marsz z rozluźnieniem mięśni. 3. Ćwiczenia oddechowe w siadzie i leżeniu. 4. Ćwiczenia korektywne w siadzie. 5. Marsz ze śpiewem.

¹⁾ Stosować należy naprzemian: na jednej lekcji ćwiczenia 6a, na drugiej z kolei — 6b, na trzeciej — 6c, na następnej znów — 6a i t. d.

UWAGI.

Młodzież tych klas znajduje się w wieku przejściowym. Wymaga więc ochrony przed przemęczeniem, a w związku z tem przed pracą natężającą i jednostronną. Przy doborze ćwiczeń i ich zestawieniu należy pamiętać, że mają one się przyczynić do doskonalenia zachwianego układu nerwowego i wzmocnienia serca, które wobec szybkiego rozwoju całego ciała jest zmuszone do intensywniejszej pracy.

Z powyższych względów dobór środków w tym okresie, a zwłaszcza układ programów lekcyjnych musi być bardzo ściśle dostosowany do zajęć młodzieży przed lekcją gimnastyki i po niej. Z ćwiczeń dodatkowych należy uwzględnić w tym etapie rozwoju w większym zakresie ćwiczenia ożywiające, uspokajające, oddechowe, ćwiczenia w koordynacji nerwowomięśniowej, oraz ćwiczenia korektywne w siadzie i w leżeniu. Należy natomiast unikać ćwiczeń intensywniejszych i długotrwałych, a zwłaszcza tych, które utrudniają czynność oddechową.

W doborze ćwiczeń należy uwzględnić przewagę pracy dynamicznej nie tylko w ćwiczeniach wstępnych i końcowych, lecz również w ćwiczeniach głównych.

W lekcjach boiskowych uwzględnia się prócz gier (kwadrant, palant, siatkówka i ćwiczenia przygotowawcze do koszykówki, jordanki dla młodzieży żeńskiej i szczypiorniaka dla młodzieży męskiej) również ćwiczenia przygotowawcze do lekkiej atletyki, oraz mniej męczące formy współzawodnictwa pomiędzy zespołami zbliżonemi do siebie siłą i sprawnością. Stałym składnikiem lekcji boiskowej winny być regularne ćwiczenia, naprawiające postawę (korektywne).

KLASA VI (III), VII (IV) i VIII (V).

(Po 3 godziny tygodniowo).

A. Ćwiczenia wstępne¹⁾.

Jak w klasach IV (I) i V (II), a prócz tego marsz wypadami z wymachem ramion, marsz z podskokiem po każdym kroku i wymachem nogi w tył, marsz z podskokiem po każdym kroku i wymachem nogi w przód, marsz z podskokiem po każdym kroku i wymachem nogi w tył i w przód, marsz z pośrednimi rytmicznymi skurczami w stawie biodrowym, marsz z podwójnym zaznaczeniem kroku. Kombinacje, złożone z dwu wyżej wymienionych elementów. Kroki taneczne z ruchami ramion, złożone z 2—3 elementów, wziętych z krakowiaka, mazura lub oberka.

Ćwiczenia nóg i ramion jak w klasach IV i V, lecz wykonywane łącznie. Ćwiczenia tułowia, jak w klasach IV i V, łącznie

¹⁾ Zasób materiału ćwiczebnego zestawiono w kolejności, przyjętej w toku lekcji gimnastyki.

z ruchami ramion. Wśród ćwiczeń przygotowawczych do skoków należy uwzględnić skoki w miejscu i z miejsca z rozkrokami i wykrokami w locie, skoki z półobrotami i pełnymi obrotami.

B. Ćwiczenia główne.

1. Ćwiczenia grzbietu w płaszczyźnie strzałkowej głównie jako dalsze ćwiczenia przygotowawcze do skłonu napiętego i jako skłony napięte, wykonane w leżeniu, w siadzie i półzwisie z chwytem za szczebel drabinki.

2. Zwisy. Prócz ćwiczeń, przeznaczonych dla klas IV i V: Wspinanie po linii pionowej do wysokości 5 m i po linii skośnej. Przejście przez parkan stopniowo od 2 m do 3 m bez pomocy i z pomocą współuczniów.

Dla młodzieży żeńskiej ten sam zasób materiału ćwiczebnego, co dla młodzieży męskiej w klasach IV i V.

3. Ćwiczenia równoważne. Jak w klasach IV i V z tą różnicą, że równoważnię ustawia się do wysokości 1,40 m, a do wybiegów — do wysokości 1,80 m. Prócz tego siad równoważny, z siadu równoważnego przejście do postawy równoważnej i znów powrót do siadu równoważnego, w siadzie równoważnym skurcze i wyprosty oraz wymachy ramion, skłony wdół i t. p.

Dla młodzieży żeńskiej — jak w klasach IV i V.

4. Ćwiczenia mięśni brzucha w płaszczyźnie strzałkowej w leżeniu, siadzie, kłku i zwisie ze wsparciem tyłem. Ćwiczenia w leżeniu łączą się z wytrzymaniem ramion, w siadzie i kłku — z wymachem ramion, korygującym postawę wyjściową i końcową. Podpory opadłe przodem o ramionach prostych i ugiętych. Ćwiczenia przygotowawcze do „szturmowego podnój“ (wyłącznie dla młodzieży męskiej). Dla odmiany: pelzanie na przestrzeni 10—30 metrów z krótkimi przerwami (wyłącznie dla młodzieży męskiej).

5. Marsze i biegi. Bieg wypadami z wymachem ramion na przestrzeni 10—15 metrów. Bieg skokami wzwyż. Bieg skokami wdał. Zawody w biegach dla młodzieży żeńskiej na przestrzeni 25—60 m, dla młodzieży męskiej — 50—100 m.

6a. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie czołowej, jak w klasach IV i V, lecz z ruchami ramion. Podpory opadłe bokiem z podporu opadnego przodem, a dla młodzieży żeńskiej z siadu bokiem, ze wsparcia ręką¹⁾.

6b. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie poprzecznej, jak w klasach IV i V, lecz łącznie z ruchami ramion¹⁾.

6c. Ćwiczenia tułowia w płaszczyźnie nieokreślonej, jak w klasach IV i V, a prócz tego:

Ćwiczenia przygotowawcze do rzutów dyskiem, oszczepem, granatem i pchnięć kulą, oraz rzuty dyskiem, oszczepem i granatem i pchnięcia kulą¹⁾.

¹⁾ Stosować należy naprzemian, jak w klasach IV (I) i V (II): na jedne lekcji ćwiczenia 6a, na drugiej z kolei — 6b, na następnej — 6c, potem znów 6a i t. d.

7. Skoki jak w klasach IV i V, a prócz tego:

Łączenie 1—2 skoków wolnych z 2—3 skokami mieszanymi. Skoki rozkroczne z wymachu zawrotnego ponad skrzynię wzdłuż. Stanie na rękach z odbicia obunóż. Przerzuty.

Dla młodzieży żeńskiej skoki, przeznaczone dla młodzieży męskiej w klasach IV i V.

8. Piąsy (głównie dla młodzieży żeńskiej). Krakowiak, mazur i oberek.

9. Walka wręcz (głównie dla młodzieży męskiej). Postawy szermiercze i wypadły łącznie z krokami. Łatwe formy walki wręcz.

C. Ćwiczenia końcowe.

Jak w klasach IV (I) i V (II).

UWAGI.

W klasach tych młodzież męska przysposabia się do służby wojskowej i dlatego, obok ćwiczeń kształtujących, należy stosować więcej ćwiczeń przygotowawczych do ćwiczeń stosowanych w formie zwisów, biegów, skoków i rzutów, z uwzględnieniem współzawodnictwa pomiędzy zespołami zbliżonymi do siebie siłą i sprawnością. W doborze ćwiczeń należy jednak pamiętać, że wszelkie przeciążanie młodzieży jest szkodliwe, a nawet niebezpieczne z dwu względów: a) serce w tym wieku jeszcze nie osiągnęło pełnego rozwoju, b) przemęczenie organizmów odbija się nie tylko na zdrowiu, lecz zarazem na postępach w pracy umysłowej. Ponieważ przyczyną przemęczenia organizmów jest najczęściej brak ciągłości w zaprawie, należy starać się o ścisłe stopniowanie i ciągłość wysiłków.

W okresie tym młodzież męska, dobrze i równomiernie prowadzona, może wykonywać nawet trudniejsze ćwiczenia bez wysiłków. Od młodzieży żeńskiej w zwisach, biegach, skokach i rzutach należy wymagać znacznie mniejszych wyników, znacznie większych natomiast w ćwiczeniach kształtujących mięśnie i kształtujących ruch.

Ćwiczenia dodatkowe stosuje się w tych klasach tylko w miarę wyraźnej potrzeby.

W lekcjach boiskowych, obok gier sportowych (palanta, siatkówki, koszykówki, jordanki i szczypiorniaka), stosuje się zaprawę lekkoatletyczną (biegi, rzuty, skoki). W tym zakresie przewiduje się wyłącznie dla młodzieży męskiej biegi naprzelaj na przestrzeni 1—3 km. Zaprawę i zawody w biegach należy stosować stopniowo i pod kontrolą lekarza.

Ćwiczenia korektywne obowiązują na lekcjach boiskowych, jak poprzednio.

UWAGA DO CAŁEGO PROGRAMU.

Sposoby praktycznego wyzyskania 3 godzin, przeznaczonych na lekcje obowiązkowe ćwiczeń cielesnych, wówczas, gdy się nasuwają pewne trudności, zostały wskazane w okólniku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 13 lipca 1929 r. Nr. I. W. F. 3748/29 w sprawie prowadzenia ćwiczeń cielesnych w szkołach średnich ogólnokształcących przy wymiarze 3 godzin tygodniowo (Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Nr. 9 (216), poz. 130, str. 393—395).

ZABAWY I GRY RUCHOWE,

nie objęte 3 godzinami lekcyjnymi.

Poza 3 godzinami lekcyjnymi szkoła winna organizować popołudniowe zabawy i gry ruchowe.

Na ten cel przeznaczają się 6 godzin tygodniowo, a w gimnazjach koedukacyjnych, wymagających prowadzenia ćwiczeń w grupach męskich i żeńskich przez osobnych wychowawców, 10 godzin tygodniowo pracy nauczyciela, płatnej przez cały rok szkolny. Godziny, opuszczone z powodu niepomyślnych warunków atmosferycznych, winni (ny) nauczyciele (lki) ćwiczeń cielesnych wynagradzać, poświęcając na ten cel więcej godzin w dniach pogodnych (prowadzenie wycieczek szkolnych może być zaliczane również na poczet tych godzin). (Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 21 stycznia 1931 r. Nr. I. W. F. 7489/30 w sprawie gier i zabaw ruchowych, zamieszczony w Nrze 1 (233) Dziennika Urzędowego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, poz. 11, str. 14).

Dyrekcje szkół winny uwzględnić godziny zabaw i gier ruchowych w ogólnym rozkładzie zajęć szkolnych.

Podczas tych godzin należy w możliwie obszernym zakresie stosować ćwiczenia sportowe: w zimie saneczkowanie, jazdę na łyżwach i na nartach, w cieplej porze roku — szczególnie pływanie i wiosłarstwo.

HIGJENA.

Na osobną naukę higieny według poniższego programu przeznaczona się w klasie VII lub VIII jedną z trzech godzin tygodniowo, przewidzianych na ćwiczenia cieleśne, w tych gimnazjach, w których, z powodu braku sił nauczycielskich, albo odpowiednich urządzeń, użycie trzeciej godziny na ćwiczenia cieleśne natrafiałoby na trudności.

Poza tem wiadomości z higieny winny być udzielane: 1) przez nauczyciela przyrodznawstwa w związku z odpowiednimi częściami tego przedmiotu, 2) przez lekarza szkolnego przy każdej sposobności, oraz w pogadankach, urządzanych poza lekcjami, np. w związku z wystawą przeciwalkoholową, przeciwgruźliczą i t. p., i na lekcjach wolnych. Pogadanki te należy jeszcze bardziej rozwinąć i nadać im charakter możliwie systematyczny w tych gimnazjach, w których się nie organizuje osobnego kursu higieny w myśl powyższego wskazania.

CEL NAUCZANIA.

Zapoznanie młodzieży z najważniejszymi zagadnieniami z dziedziny higieny osobniczej i publicznej, umotywowanie potrzeby przestrzegania w życiu codziennem i w życiu publicznem zasad higieny, ułatwienie wdrożenia się do praktyk higienicznych, zaznajomienie z pomocą w nagłych wypadkach.

KLASA VII (IV) lub VIII (V).

(1 godzina tygodniowo).

1. Higjena oddychania.

Warunki prawidłowej czynności dróg oddechowych. Ważność oddychania nosem. Dbałość o czyste i świeże powietrze. Walka z kurzem i z innymi czynnikami, zanieczyszczającymi powietrze. Znaczenie ćwiczeń oddechowych.

2. Higjena odżywiania¹⁾.

Higjena zębów i jamy ustnej. Najważniejsze pokarmy i napoje. Ich wartość odżywcza. Jakim warunkom winna odpowiadać

¹⁾ Jeżeli z nauki higieny korzystają uczniowie klasy VII, rozdział ten należy przesunąć dalej i opracować dopiero wówczas, gdy ci uczniowie zdobędą odpowiednie wiadomości w kursie chemji.

dobra woda do picia. Używki. Zasady racjonalnego odżywiania się.

3. Higjena mieszkań.

Zasadnicze warunki mieszkania higienicznego. Wpływ złych mieszkań na śmiertelność. Oświetlenie, ogrzewanie, przewietrzanie i umeblowanie mieszkań.

4. Hartowanie i jego podstawy.

Sposoby, w jaki organizm reguluje ciepło wewnątrzustrojowe. Rola higieniczna odzienia. Katary, przeziębienia. Sposób, w jaki można im zapobiegać. Pielęgnowanie skóry. Kąpiele publiczne.

5. Higjena ćwiczeń cielesnych.

Wpływ pracy mięśniowej i ćwiczeń cielesnych na serce i narządy oddechowe. Znaczenie zabaw, gier ruchowych i sportów dla organizmu. Wskazania, przeciwwskazania lekarskie do pewnych ćwiczeń i sportów.

6. Higjena pracy umysłowej.

Znużenie umysłowe. Jego przejawy i sposoby badania. Długość snu, niezbędna dla dziecka i dorosłego. Sposoby unikania przeciążenia umysłowego.

7. Zwalczanie chorób zakaźnych, jako klęski społecznej.

Drogi rozpowszechniania się chorób zakaźnych. Choroby zakaźne, najczęściej panujące w Polsce. Walka z chorobami zakaźnymi; odosobnianie, odkażanie, szczepienie. Wzmacnianie odporności ustroju.

8. Zwalczanie alkoholizmu, jako klęski społecznej.

Wpływ alkoholu na ustrój. Alkohol a zwyrodnienie umysłowe, moralne i fizyczne. Walka z alkoholizmem ze strony rządu i społeczeństwa. Związki wstrzemięźliwości.

9. Zwalczanie gruźlicy, jako klęski społecznej.

Drogi szerzenia się i objawy gruźlicy. Śmiertelność w różnych krajach i w Polsce z powodu gruźlicy. Walka z gruźlicą: higjena nieszkań, poprawa odżywiania, odosobnianie chorych na gruźlicę w szpitalach i sanatoriach. Przychodnie przeciwgruźlicze.

10. Higjena miast, miasteczek i wsi.

Higjeniczne rozplanowanie miast i mniejszych osiedli. Zaopatrzenie w wodę. Usuwanie nieczystości. Zadrzewianie. Instytucje higieniczne użyteczności publicznej.

11. Higjena zawodowa.

Choroby, właściwe różnym zawodom; choroby w różnych rzemiosłach, przy robotach ziemnych, w fabrykach przemysłu chemicznego, w górnictwie, hutnictwie, w przemyśle mechaniczno-technicznym i t. p. Warunki zdrowotne, niezbędne do poszcze-

gólnych rodzajów pracy zawodowej. Poradnie zawodowe. Środki, zapobiegające nieszczęśliwym przypadkom i ujemnym wpływom na zdrowie w związku z poszczególnymi zajęciami zawodowymi.

12. Ratownictwo.

Krwawienia i sposób ich tamowania. Krwotoki z nosa. Omdlenia. Oparzenia. Odmrożenia. Obce ciała w oku, w uchu, w nosie, w gardle. Porażenia z gorąca, t. zw. porażenia słoneczne. Porażenia od pioruna. Stłuczenia. Ukąszenia przez owady, przez zwierzęta wściekłe lub jadowite (psy, koty, żmije). Otrucia i odtrutki. Utonięcia. Zmarznięcia. Zwichnięcia. Złamania. Rany i sposoby opatrywania ran. Praktyczne ćwiczenia w nakładaniu opatrunków.

Dodatkowo dla dziewcząt.

Noworodek i jego pielęgnowanie. Karmienie niemowląt. Szczepienie ospy. Krzywica (choroba angielska). Najważniejsze choroby niemowląt i środki zapobiegawcze przeciw tym chorobom. T. zw. stacje opieki nad dziećmi.

UWAGI DO PROGRAMU.

Higiena jest nauką przede wszystkim praktyczną, nauczanie jej głównie więc winno się opierać na takich metodach, któreby cel powyższy najłatwiej osiągnąć pozwoliły. Szkoła przeto winna przez swe urządzenia i przez cały tryb życia szkolnego wdrażać dzieci w stosowanie przepisów higieny na wszystkich stopniach nauczania.

Urządzenie wzorowe pomieszczeń szkolnych, otoczenie ucznia warunkami, zgodnymi z wymaganiami higieny, jest zasadniczym czynnikiem, kształcącym ucznia pod tym względem.

Odpowiednio przestronne, należycie oświetlone, przewietrzane, ogrzewane i w czystości utrzymywane izby szkolne (klasy), szerokie korytarze, istnienie sal rekreacyjnych, gimnastycznych, ustępów, utrzymanych czysto, umywalek, placów do gier i zabaw, wszystko to przekonywa ucznia o ważności dla jego zdrowia światła, powietrza i czystości.

Dalej cały tryb życia szkolnego, prowadzony przez odczuwającego doniosłość higieny kierownika szkoły, który nie tylko słowem, lecz i czynem propaguje zasady higieny, rzeźbi we wrażliwym umyśle ucznia niezatarte ślady i wdraża go w zdrowe higieniczne przyzwyczajenia, co stanowi główny cel w wychowaniu higienicznym.

Nauczając higieny, nauczyciel (lekarz szkolny) winien pamiętać o tem, że nie o suche przedstawianie cyfr, faktów, nie o wyliczanie np. jednostek cieplnych w pokarmach tu chodzi, lecz przede wszystkim o głębokie ugruntowanie i umotywowanie, słyszanych i powtarzanych często bezmyślnie wśród ogółu, przepisów higienicznych. Np. skoro uczeń należycie uświadomi sobie, jaką krzywdę wyrządza swemu organizmowi przez wadliwe trzymanie

się przy siedzeniu (skręcenie osi kręgosłupa, przemieszczenie narządów wewnętrznych, ucisk na klatkę piersiową, zmniejszone przewietrzanie płuc, przekrwienie gałek ocznych i t. p.), niewątpliwie łatwiej się wdroży w należyty sposób trzymania się zarówno w ławce szkolnej, jak i na krześle w domu.

Nauczanie higieny winno być poparte nieustannymi pokazami: przezrocza, w miarę możliwości filmy, rysunki, modele, szkielet człowieka, odpowiednie części ciała zwierzęcego, preparaty z muzeów anatomicznych, o które łatwo w większych miastach, w celu np. pokazania przerośniętego serca, stłuszczonej wątroby, marskiej nerki, skruszałych naczyń ze zmianami w mózgu alkoholika, lub zniszczonych przez gruźlicę płuc suchotnika.

Przy nauczaniu higieny nauczyciel (lekarz szkolny) winien pokazywać uczniom wzorowo pod względem higienicznym urządzone instytucje i zakłady użyteczności publicznej (wodociągi, szpital, szkołę), różne przychodnie, np. przeciwgruźliczą; stację szczepienia ospy, rzeźnię, pracownię trychinoskopijną; dziewczętom — poza tem — domy wychowawcze, wzorowe żłobki, ochrony, poradnie dla matek, stacje opieki nad dziećmi, instytucje „kropi mleka“, wzorową szkołę gospodarstwa domowego i t. p. Pożądanem jest, by dziewczęta przy przerabianiu dodatkowego rozdziału o pielęgnowaniu niemowląt przeszły kurs praktyczny w jednej z wymienionych wyżej instytucji (np. stacji opieki nad dziećmi).

Przy traktowaniu każdego działu, a zwłaszcza przy rozpatrywania higieny publicznej, nauczyciel (lekarz szkolny) winien operować materiałem możliwie swojskim, a więc, mówiąc o klimacie i jego wpływie na zdrowie ludzkie, powinien przedstawić choroby, panujące u nas w Polsce w związku z naszym klimatem, i rozpatrzeć zdolności aklimatyzacyjne Polaków; mówiąc o higienie miast i wsi, powinien przede wszystkim omówić braki pod względem higienicznym miast i wsi w Polsce; tak samo, gdy będzie przedstawiał walkę z wielkimi klęskami społecznymi, winien zobrazować w pierwszej linii rozmiary tych klęsk w Polsce i sposoby walki z nimi na drodze rządowej, samorządowej i społecznej.

Licząc się z koniecznością koncentracji w nauczaniu, nauczyciel higieny (lekarz szkolny) winien pozostawać w stałym porozumieniu z nauczycielami przyrodoznawstwa, fizyki i chemii, powoływać się wobec uczniów na wiadomości, udzielane przez nich, ewentualnie na początku poszczególnych rozdziałów przypomnieć w krótkim streszczeniu budowę anatomiczną oraz czynności fizjologiczne narządów, które ze stanowiska higienicznego rozpatruje.

Nauczyciel (lekarz szkolny) winien czuwać nad tem, by szkoła posiadała wszelkie pomoce szkolne do nauczania higieny (przezrocza, modele, rysunki i t. p.), a biblioteka szkolna została zaopatrzona w popularne książki pomocnicze z dziedziny higieny. (Patrz: Spis książek szkolnych i środków naukowych dozwolonych do użytku w szkołach średnich ogólnokształcących, dział: Higiena).

NAUKA NADOBOWIĄZKOWA.

ZARZĄDZENIE

**Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
z dnia 12 czerwca 1929 r.**

w sprawie nadobowiązkowej nauki rysunku, śpiewu i muzyki oraz robót ręcznych w państwowym gimnazjum wyższem¹⁾.

Pragnąc, aby nauczanie przedmiotów nadobowiązkowych w gimnazjum wyższem, przewidziane w zarządzeniu z dnia 2 stycznia 1929 r. Nr. II-235/29, osiągało możliwie najwyższy poziom i najlepsze wyniki, wyjaśniam i zarządzam, co następuje:

1. Na lekcje przedmiotów nadobowiązkowych mogą się zapisywać uczniowie i uczennice wszystkich klas gimnazjum wyższego.

W szczególności na naukę śpiewu i teorii muzyki wraz z pokazami muzycznymi, stanowiącemi jeden z najważniejszych czynników umuzykalnienia, mogą się zgłaszać uczniowie i uczennice nie tylko trzech najwyższych klas, ale również klas IV i V. Mutacji głosu u uczniów ani braku dobrego materiału głosowego, przy istotnej chęci do pracy nad swem umuzykalnieniem, nie należy tu uważać za przeszkodę.

Nauczanie muzyki winno z reguły obejmować ćwiczenia chóru szkolnego, a w miarę możliwości także naukę gry na instrumentach i ćwiczenia zespołów instrumentalnych. Godziny pracy nauczyciela w tych wszystkich zakresach będą uznawane za równoważne.

Grupa młodzieży, uczącej się jakiegoś przedmiotu nadobowiązkowego, może się składać z uczniów różnych klas, zależnie od ich przygotowania w danym zakresie.

Liczba uczniów, tworzących na początku roku szkolnego jedną grupę, może być niewielka, nie powinna jednak być mniejsza od 10. Ustalenie tak niskiej granicy ma na celu zabezpieczenie możliwości prowadzenia nauki nadobowiązkowej, oraz jej organizację możliwie korzystną pod względem metodycznym, nawet przy nielicznym dopływie kandydatów, nie upoważnia jednak oczywiście do nadmiernego i sztucznego rozdrabniania kompletów przy większej liczbie zgłoszeń. Z mniej niż 10 uczestników mogą się składać od początku jedynie zespoły

¹⁾ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Nr. 7 (214), poz. 101.

instrumentalne w tych wyjątkowych wypadkach, gdy nauczycielowi uda się dobrać kilku uczniów bieglejszych w grze na instrumentach, zwłaszcza smyczkowych, i osiągać z nimi istotne postępy w wykonywaniu utworów kameralnych. O tem, czy zespół instrumentalny ma być utworzony, decyduje dyrektor szkoły na podstawie wniosku nauczyciela.

Co się tyczy największej liczby uczniów, jaką można połączyć w jednej grupie, należy stosować analogiczne zasady, jak przy nauce przedmiotów obowiązkowych.

2. Na naukę nadobowiązkową rysunku oraz robót ręcznych można przeznaczyć dla każdego z tych przedmiotów do 10, na naukę śpiewu i teorii muzyki (bez ćwiczeń chóru szkolnego i zespołów instrumentalnych oraz nauki gry na instrumentach) do 8 godzin w całym gimnazjum wyższem, bez oddziałów równoległych. Przy istnieniu oddziałów równoległych granice te mogą być odpowiednio zwiększone. Na ćwiczenia chóru szkolnego może przypadać 2 lub 3 godziny tygodniowo; to samo się stosuje do orkiestry szkolnej. Co się tyczy nauki gry na instrumentach (poza godzinami pracy orkiestry) i ćwiczeń zespołów kameralnych, należy rozstrzygać sprawę zależnie od warunków miejscowych, a więc stopnia kultury muzycznej środowiska, możliwości pobierania przez młodzież nauki prywatnej i t. d., z zachowaniem koniecznej ostrożności, by nie obarczyć budżetu szkoły w sposób niedość celowy.

Przekraczanie wskazanego wyżej wymiaru godzin w wypadkach wyjątkowych jest możliwe tylko za każdorazowym zezwoleniem Kuratorium.

3. Na każdego z uczniów, wybierających rysunek, winno przypadać niemniej niż 2 godziny tygodniowo; to samo się stosuje do robót ręcznych. Liczba godzin, poświęconych przez ucznia na działy wykształcenia muzycznego, może być rozmaita, oczywiście w granicach, zależnych od liczby, wskazanych w punkcie 2.

Do obowiązków opiekunów klas, lekarzy szkolnych i Dyrekcji należy czuwanie nad tem, aby ogólna liczba godzin lekcji nadobowiązkowych, na które uczęszcza poszczególny uczeń, nie była zbyt wielka i nie powodowała przeciążenia.

4. Lekcje przedmiotów nadobowiązkowych będą włączane do etatu lub do liczby godzin kontraktowych, albo opłacane jako godziny nadliczbowe według tych samych zasad, co lekcje obowiązkowe tych samych przedmiotów i brane w rachubę jako równoważne przy obliczaniu lat pracy nauczyciela. Przy wypełnianiu wykazu kwalifikacyjnego i formułowaniu oceny pracy nauczyciela wizytacje lekcji nadobowiązkowych winny być uwzględniane tak samo, jak wizytacje lekcji obowiązkowych.

5. Godziny przedmiotów nadobowiązkowych, ustalone co do ilości i podziału na grupy, winny być ściśle wyznaczone i uwzględnione w rozkładzie godzin. Zgodnie ze wskazówką, daną w okólniku z dnia 5 stycznia r. b. Nr. II-324/29, należy je przenosić w miarę możliwości na czas popołudniowy po dłuższej przerwie poobiedniej — zezwala się jednak również na zużytkowanie w tym celu szóstej godziny szkolnej, zwłaszcza tam, gdzie spora liczba uczniów mieszka w znacznej odległości od szkoły.

6. Układanie list uczniów, pragnących uczęszczać na lekcje nadobowiązkowe, winno się odbywać w miarę możliwości w końcu poprzedniego roku szkolnego; poza tem jednak nowe zgłoszenia można uwzględniać dodatkowo także w początku pracy szkolnej po wakacjach letnich. Rodzice lub opiekunowie uczniów, zapisanych na lekcje nadobowiązkowe, na które dotychczas nie uczęszczali, mogą się zgłaszać z protestem lub zastrzeżeniami tylko w ciągu dwóch tygodni od chwili zapisu; jeżeli niema w tym czasie takiego zgłoszenia, dokonany wybór nie może już być cofnięty.

Przedmiot wybrany staje się obowiązującym do końca danego roku szkolnego; zwolnienie od nauki w następnym roku szkolnym, jeżeli jest przewidziany jej dalszy ciąg, może nastąpić na podstawie uzasadnionej prośby, złożonej przez opiekę domową ucznia przed normalnym terminem zapisów w końcu roku szkolnego. Radzie Pedagogicznej przysługuje jednak prawo wykreślenia w każdym czasie uczniów z grup przedmiotów nadobowiązkowych również bez życzenia rodziców, ale po wysłuchaniu zdania danego nauczyciela, ze względu na stan zdrowia, słabe postępy w przedmiotach obowiązkowych, lub w wypadku, gdy uczeń jest obciążony zbyt wielką liczbą godzin, poświęconych przedmiotom nadobowiązkowym. Również może Rada Pedagogiczna — na wniosek nauczyciela — wykluczyć ucznia od pobierania nauki przedmiotu nadobowiązkowego ze względu na wyjątkowy brak uzdolnień i postępów w zakresie danego przedmiotu.

Dyrekcje i Rady Pedagogiczne winny czuwać nad tem, aby uczniowie, uzdolnieni w pewnym kierunku, uczyli się odpowiedniego przedmiotu nadobowiązkowego, o ile to tylko nie przekracza ich sił i nie powoduje przeciążenia. Młodzież winna otrzymywać w tym zakresie życzliwą radę i skuteczną zachętę nie tylko od nauczyciela-fachowca.

W czasie lekcji przedmiotów nadobowiązkowych i w stosunku do nauczycieli tych przedmiotów uczeń podlega przepisom karności szkolnej w takim samym stopniu, jak na lekcjach przedmiotów obowiązkowych i w stosunku do ich nauczycieli. Oceny z przedmiotów nadobowiązkowych winny być zamieszczane w odpowiedniej rubryce świadectw szkolnych, przytem, o ile to jest możliwe, należy wskazać w uwadze poziom nauki. (Np. przy ocenie z rysunku można dopisać uwagę: na poziomie klasy... wydziału matematyczno-przyrodniczego).

7. Oceny z przedmiotów nadobowiązkowych mogą mieć tylko pośredni wpływ na decyzję o promowaniu ucznia do klasy następnej lub wydaniu mu świadectwa, t. j. mogą być brane pod uwagę przy ogólnej ocenie jego wartości moralnej i kwalifikacyj umysłowych, zwłaszcza, gdy oceny te są dobre lub bardzo dobre, nie mogą jednak, o ile są niedostateczne, bezpośrednio decydować o powtarzaniu przez ucznia kursu tej samej klasy.

Na świadectwie (odejścia, półrocznem lub rocznem, w szczególności z klasy VIII), wydawanem uczniowi, opuszczającemu szkołę, oceny niedostateczne z przedmiotów nadobowiązkowych na życzenie opieki domowej ucznia mogą nie być wykazane.

8. Zakres nauczania każdego z przedmiotów nadobowiązkowych może się rozmaicie kształtować i rozwijać w zależności od liczby uczących się roczników, rodzaju i poziomu uzdolnień młodzieży, stanu urządzeń miejscowych i t. d. Regulowanie tej sprawy w przyszłości będzie się opierało na poczynionych doświadczeniach i wylaniających się potrzebach, aby jednak uniknąć w okresie początkowym zbytniego rozproszenia i dowolności, należy wziąć za podstawę działania odpowiednie programy obowiązujące (a więc, o ile chodzi o rysunek, program dla wydziału matematyczno-przyrodniczego) oraz dotychczasowe tradycje.

Muszę przytem podkreślić z naciskiem, że nauka nadobowiązkowa rysunku lub muzyki, nie będąc i nie mogąc być w obrębie gimnazjum wyższego zawodowem szkoleniem artystycznym, nie powinna wytwarzać nieuzasadnionych ambicij i złudzeń co do osiągniętego poziomu, ani też zmierzać zasadniczo do popisów i wyróżnień. Nauka ta przede wszystkim ma być, obok nauki przedmiotów obowiązkowych, jednym więcej składnikiem ogólnego wykształcenia i rozwoju duchowego młodzieży, która z niej korzysta.

Lekcje przedmiotów nadobowiązkowych winny być wizytowane zasadniczo tak samo i w niemniejszym stopniu, niż lekcje przedmiotów obowiązkowych.

Zagadnienia, dotyczące nauczania przedmiotów nadobowiązkowych, winny być w myśl regulaminu Rady Pedagogicznej przedmiotem obrad i troski Rady i odpowiednich komisij specjalnych.

Warszawa, dnia 12 czerwca 1929 r. (Nr. II. 15666/29).

Minister Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego:
(—) **St. Czerwiński.**

RYSUNEK.

CEL NAUCZANIA.

1. Rozwijać spostrzegawczość, pamięć i wyobraźnię w dziedzinie kształtów i barw; wyrabiać dokładność spostrzeżeń i wyobrażeń plastycznych, oraz umiejętność ich syntetyzowania.

2. Kształcić umiejętność wyrażania tych spostrzeżeń i wyobrażeń zapomocą środków plastycznych, a w związku z tem rozwijać popęd twórczy.

3. Wychowywać poczucie i umiłowanie piękna kształtów i barw w naturze i dziełach sztuki.

STOPIEŃ I.

(Klasa IV (I) wydziału matematyczno-przyrodniczego).

1. Studja z natury i modelu:

a) szkicowanie brył geometrycznych o powierzchniach płaskich, walcowatych, kulistych i innych bardziej złożonych w różnych położeniach i przekrojach;

b) rysowanie i malowanie nieskomplikowanych przedmiotów z otoczenia, jak: pudełek, stołów, stołków, naczyń glinianych, metalowych, szklanych i t. p.;

c) rysowanie ołówkiem lub pendzlem form roślinnych i innych, jak: liści, kwiatów, motyli, innych owadów i t. p.

2. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni na tematy zadane w zakresie przerobionego materiału, oraz dowolne.

3. Ćwiczenia dekoracyjne: proste układy, wykonywane pendzlem, stępem, wycinanką.

4. Oglądanie dzieł sztuki z uwzględnieniem zdobnictwa ludowego.

STOPIEŃ II.

(Klasa V (II) wydziału matematyczno przyrodniczego).

1. Ćwiczenia dekoracyjne:

a) ćwiczenia na zapelnianie powierzchni o rozmaitych kształtach ornamentem jednobarwnym lub wielobarwnym, wykonywanym urozmaiconą techniką;

- b) ćwiczenia na zadane tematy, jak: skomponowanie wzoru na okładkę, program, afisz i t. p.
2. Studja z natury i modelu: rysowanie i malowanie bardziej skomplikowanych (niż na stopniu I) przedmiotów z otoczenia ze szczególnem uwzględnieniem wytworów przemysłu artystycznego.
3. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni na tematy zadane w zakresie przerobionego materiału, oraz dowolne.
4. Oglądanie dzieł sztuki ze szczególnem uwzględnieniem swojskiej.

STOPIEŃ III.

(Klasa VI (III) wydziału matematyczno-przyrodniczego).

1. Studja z natury i modelu:
- a) szkicowanie ołówkiem, węglem, pendzlem: żywych zwierząt, postaci ludzkich w ruchu, oraz głowy ludzkiej (sylwetę);
- b) rysowanie i malowanie przedmiotów majolikowych, metalowych, szklanych i t. p.;
- c) rysowanie fragmentów architektonicznych, wewnątrz i t. p. ze szczególnem uwzględnieniem dawnego budownictwa polskiego.
2. Ćwiczenia dekoracyjne, wykonywane różną techniką, na tematy zadane i dowolne.
3. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni na tematy zadane w zakresie przerobionego materiału, oraz dowolne.
4. Zwiedzanie wystaw, muzeów, wycieczki artystyczne.

STOPIEŃ IV.

(Klasa VII (IV) i VIII (V) wydziału matematyczno-przyrodniczego).

1. Studja z natury:
- a) rysowanie głów i całych postaci ludzkich;
- b) szkicowanie żywych zwierząt;
- c) studja drzew, krajobrazu, budynków, wewnątrz architektonicznych.
2. Ćwiczenia dekoracyjne, jak na stopniu III.
3. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni.
4. Zwiedzanie wystaw, muzeów, wycieczki artystyczne.

Pogadanki z dziedziny architektury, malarstwa, rzeźby ze szczególnem uwzględnieniem sztuki polskiej.

Uwaga. Przy zorganizowaniu tylko trzech stopni nauczania należy wprowadzić pogadanki z dziedziny architektury, malarstwa, rzeźby ze szczególnem uwzględnieniem sztuki polskiej — na trzecim stopniu.

ŚPIEW I MUZYKA.

CEL NAUCZANIA.

1. Rozwijanie słuchu i kształcenie emisji głosu.
2. Rozbudzenie ogólnej wrażliwości i zamiłowania do muzyki.
3. Kształcenie zdolności odczuwania piękna muzyki przez zapoznanie uczniów z arcydziełami sztuki muzycznej.
4. Wyrobienie wstępnych pojęć o muzyce na podstawie śpiewu i audycji.

Nauka śpiewu i teorii muzyki.

(W grupach, zorganizowanych zależnie od zgłoszeń).

Stopień niższy.

Solfeż i dyktanda ze szczególnem baczeniem na prawidłowe oddychanie, wydobywanie głosu i wymawianie.

Chór dwu — trzy głosowy a capella.

Pokazy dzieł muzycznych (na instrumentach muzycznych, przez radio lub z płyt gramofonowych). Pieśni ludowe, tańce, pieśni artystyczne, tańce stylizowane, preludja, nokturny i t. p. przykłady małej formy muzycznej. Ilustracje muzyczne utworów poetyckich z literatury polskiej i powszechnej. Przykłady należy popierać objaśnieniami z nauki harmonji (ogólne pojęcie harmonji, powstawanie akordów, akordy konsonansowe i dysonansowe). Dokładna charakterystyka trzech zasadniczych akordów w tonacji, ich funkcji i praw stosunku do siebie. Kadencja i prawa łączenia akordów; dźwięki przejściowe i zdobnicze. Urozmaicanie nauki stosownie dobranymi uwagami o życiu i działalności wybitnych twórców muzycznych.

Stopień wyższy.

Chór czterogłosowy a capella.

Pokazy dzieł muzycznych (na instrumentach muzycznych, przez radio lub z płyt gramofonowych). Wielkie formy muzyczne: suita, rondo, sonata. Podobnie, jak na stopniu niższym, pokazy należy poprzeć ogólnymi wyjaśnieniami stylu polifonicznego (kontrapunkt,

imitacje, kanony, forma fugi), oraz urozmaicić stosownymi uwagami o życiu i działalności twórców muzycznych, których dzieła będą wykonywane.

Uwaga. Przy nauczaniu muzyki nacisk główny powinien być położony na stronę praktyczną, zasady zaś teorii służą jedynie do bliższego wyjaśnienia i zrozumienia wykonywanych utworów.

Chór szkolny, nauka gry na instrumentach, zespoły instrumentalne: orkiestra szkolna i zespoły kameralne — według zarządzenia z dnia 12 czerwca 1929 r. Nr. II 15666/29.

Umuzycznianie uczniów poza szkołą.

W większych miastach należy zachęcać uczniów wszystkich klas do uczęszczania na poważne koncerty, zwłaszcza urządzone specjalnie dla młodzieży szkolnej, oraz opery i to im ułatwiać.

W mniejszych ośrodkach pożądanę jest, aby szkoła, przynajmniej cztery razy do roku, dawała możliwość swym wychowankom słuchania poważnej muzyki, urządzać wycieczki do pobliskich miast większych, czy też dając inicjatywę do urządzania koncertów na miejscu, czy wreszcie organizując koncerty dla uczniów i dla ludności miejscowej. Zalecone są koncerty historyczne.

ROBOTY RĘCZNE.

CEL NAUCZANIA.

1. Wspieranie rozwoju fizycznego, zwłaszcza sprawności rąk, dotyku i wzroku, oraz rozwoju umysłowego, przez wzbogacanie wyobrażeń zmysłowych i ćwiczenie uwagi.
2. Wyrabianie umiejętności radzenia sobie i pokonywania trudności, oraz przyzwyczajanie do dokładności i porządku w pracy.
3. Kształcenie poczucia formy i smaku estetycznego.
4. Wzbudzanie zamiłowania i szacunku dla pracy fizycznej, jako podstawowego czynnika kultury.

CHŁOPCY:

PROGRAM NORMALNY.

STOPIEŃ I.

(Klasa IV (I) wydziału matematyczno-przyrodniczego).

Roboty w drzewie.

Po dokładnem poznaniu „reguły strugania“ drewna i opanowaniu najważniejszych narzędzi stolarskich — łączenie drewna zapomocą gwoździków, wkrętek, na wczepy, czopy, wpusty, zwiłowanie i na klej.

Zastosowanie tych sposobów przy wykonywaniu różnych użytecznych przedmiotów, uwzględniających w miarę możliwości przedewszystkiem zainteresowania uczniów, następnie potrzeby szkoły lub domu.

Uwagi. Uszeregowanie modeli lub przedmiotów „własnego pomysłu“ winno być oparte na kolejności w poznawaniu i opanowywaniu konstrukcji drzewnych według ustalonych zasad racjonalnie i systematycznie prowadzonego rzemiosła.

Roboty z drewna winny być wykonywane według uprzednio przygotowanego rysunku technicznego.

W razie gdy młodzież ma przygotowanie w zakresie robót stolarskich z gimnazjum niższego, należy opuścić lub skrócić wskazówki i ćwiczenia już opanowane, natomiast zwiększyć liczbę robót trudniejszych.

STOPIEŃ II.

(Klasa V (II) wydziału matematyczno-przyrodniczego).

Opanowanie narzędzi i ćwiczeń w zakresie robót z drutu i blachy. Obróbka szkła, w szczególności łączenie szkła ze szkłem, z drzewem i metalem.

Początki ślusarskiej obróbki żelaza.

STOPIEŃ III.

(Klasa VI (III) wydziału matematyczno-przyrodniczego).

Ślusarska obróbka żelaza. Ręczna i mechaniczna obróbka różnych metali i drewna z zastosowaniem różnych obrabiarek o popędzie nożnym i elektrycznym.

Sporządzanie praktycznych przedmiotów na podstawie łączenia poznanych technik. Należy zwrócić uwagę na wykonywanie sprzętu sportowego, a przede wszystkim na kajaki, sanki, narty, łyżwy i t. p.

Uwaga. Zależnie od warunków i ilości zgłoszeń można również poprzestać tylko na robotach w drzewie, albo też przeciwnie pominąć stopień I i uprawiać roboty, wskazane dla stopnia II i III, i t. p.

DZIEWCZĘTA:

A. Szycie, krój, roboty szydełkowe i drutowe, haft — w zakresie zależnym od uprzedniego przygotowania z gimnazjum niższego.

Przy nauce uprzedniej od klasy II uczennice winny w gimnazjum wyższym osiąść dużą wprawę w kroju i szyciu. Oprócz sukienek dzieciennych, bluz angielskich i spódnic powinny umieć wykonywać kostjumy sportowe dla siebie i chłopców.

B. Roboty drzewne piłkowe i początki obrabiania drutu, blachy i szkła.

Wykonanie z cienkich gotowych deseczek kilku przedmiotów do użytku szkolnego, lub domowego z zastosowaniem piłki odsadnicy lub rozplątnicy, struga przy opornicy, pilników, gwoździ i wkrętek.

Przy robotach z drutu, blachy i szkła uczennice winny się zapoznać z cięciem, wyginaniem i łączeniem tych materiałów.

Prace winny być oparte na uprzednio przygotowanych rysunkach technicznych.

Uwaga. Jest pożądane zastosowanie kolejne obu rodzajów robót, jak w wydziale matematyczno-przyrodniczym (w kl. IV — A, w V i VI — B, lub w kl. IV i V — A, w VI — B), można również uwzględnić tylko jeden z nich.

UWAGA OGÓLNA.

Przy braku warunków do całkowitego lub częściowego stosowania normalnego programu dla chłopców oraz robót drzewnych piłkowych i początków obrabiania drutu, blachy i szkła dla dziewcząt można również uprawiać roboty z tektury i introligatorstwo.

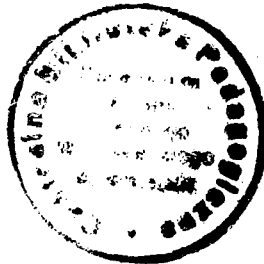
PLAN GODZIN SZKOLNYCH
dla wydziału humanistycznego.

Przedmioty	K l a s y					Razem
	IV	V	VI	VII	VIII	
Religja	2	2	2	2	2	10
Język polski	4	4	4	4	4	20
Język łaciński	6	5	5	5	4	25
Język nowożytny obcy	4	4	4	4	4	20
Historja	3	4	4	5	} 3	17½
Geografja	2	2	2	—		7½
Przyrodznawstwo	2	2	—	—	—	4
Fizyka z chemją i kosmografją	—	—	3	4	4	11
Matematyka	4	4	3	3	3	17
Propedeutyka filozofji	—	—	—	—	3	3
Ćwiczenia cielesne	3	3	3	3	3	15
Razem	30	30	30	30	30	150

Przedmioty nadobowiązkowe: rysunek, śpiew i muzyka, roboty ręczne.

TREŚĆ.

Przedmowa do wydania pierwszego	III
Przedmowa do wydania czwartego programu wydziału humanistycznego	VII
Przedmowa do piątego wydania programu wydziału humanistycznego .	VIII
Religia rzymsko - katolicka	3
Język polski	4
Język łaciński	18
Języki nowożytne obce	21
Historja	34
Geografja	48
Nauka o Polsce współczesnej	56
Przyrodznawstwo	60
Fizyka z chemją z kosmografją	62
Matematyka	67
Propedeutyka filozofji	75
Ćwiczenia cielesne	80
Higjena	88
Nauka nadobowiązkowa	92
Rysunek	96
Śpiew i muzyka	99
Roboty ręczne	101
Plan godzin szkolnych	104

RP 1489